

Collegium Doctorem

Magyar református teológia

III. évfolyam, 1. szám

2007. augusztus

A TARTALOMBÓL

Dr. Kádár Zsolt: *A tudás szabadsága*

Dr. R. Várkonyi Ágnes: *Bocskai politikájának európai jelentősége*

Dr. Buzogány Dezső: *Bocskai és Erdély*

Dr. Fazakas Sándor: *Az 1956-ra való emlékezés jelentősége a református egyház és teológia számára*

Dr. Vladár Gábor: *A keresztség sákramentumának bibliai teológiai aspektusai*

Drs. Füsti-Molnár Szilveszter: *A keresztség sákramentumának rendszeres teológiai kérdései*

Szabó Csaba: *A keresztség a szereztetési ige tükrében*

Dr. Fekete Károly: *A keresztség problematikája gyakorlati teológiai szemszögből*

Dr. Bodó Sára: *A keresztelestől a konfirmációig*

Collegium Doctorum

MAGYAR REFORMÁTUS TEOLÓGIA

A Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiumának
periodikája

III. évfolyam, 1. szám
2007.

Szerkesztik:

A Doktorok Kollégiuma elnöksége:

Dr. Szűcs Ferenc, Dr. Fekete Károly, Dr. Kádár Zsolt (felelős szerkesztő)

Szerkesztőség:

Doktorok Kollégiuma Főtitkári Hivatala

3300 Eger, Markhot F. u. 2.

E-mail: kalvinhaz@axelero.hu

Telefon: 36/414-804

ISSN HU 1787-128X

Olvasószerkesztő:

Tóth Lajos

Kiadja és terjeszti

a Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója

1113 Budapest, Bocskai út 35.

Postacím: 1519 Bp., Postafiók 416.

Telefonszámok: 386-8267, 386-8277

Felelős kiadó: Tarr Kálmán

Nyomás: ETO-Print Kft.

Felelős vezető: Balogh Mihály

TARTALOM

<i>A szerkesztő előszava, jegyzete: A periodikáról (Dr. Kádár Zsolt)</i>	3
--	---

MEDITÁCIÓ

Dr. Fazakas Sándor áhítata a Doktorok Kollégiuma plenáris ülésének megnyitóján Debrecen, 2006. augusztus 22.	4
--	---

ELŐADÁSOK, TANULMÁNYOK

<i>Dr. Karasszon Dezső:</i> Karl Barth és a trinitástan II.	7
<i>Dr. Szűcs Ferenc:</i> A keresztyén üzenet nyilvánossági relevanciája református nézőpontból	10
<i>Dr. Kádár Zsolt:</i> A tudás szabadsága	16
<i>Dr. R. Várkonyi Ágnes:</i> Bocskai politikájának európai jelentősége	22
<i>Dr. Buzogány Dezső:</i> Bocskai és Erdély	30
<i>Dr. Fazakas Sándor:</i> Az 1956-ra való emlékezés jelentősége a református egyház és teológia számára .	36
<i>Dr. Ladányi Sándor:</i> A Magyarországi Református Egyház a Kádár-korszakban	42
<i>Dr. Sándor Endre:</i> Csikesz Sándor teológiájának közérthetősége és közvetlensége	50
<i>Dr. Gárdonyi Zsolt:</i> Jelenkori gondolatok Gárdonyi Zoltánról	59
<i>Dr. Dienes Dénes:</i> A bibliaolvasás protestáns gyakorlatának példái a 17. században	65
<i>Dr. P. Szalai Emőke:</i> Az Egyházi Néprajzi Szekció története	73

A KERESZTSÉGRŐL SZÓLÓ KONFERENCIA ELŐADÁSAI

<i>Dr. Vladár Gábor:</i> A keresztség sákramentumának bibliai teológiai aspektusai	86
<i>Drs. Füst-Molnár Szilveszter:</i> A keresztség sákramentumának rendszeres teológiai kérdései	94
<i>Szabó Csaba:</i> A keresztség a szereztetési ige tükrében	107

<i>Dr. Fekete Károly:</i>	
A keresztség problematikája gyakorlati teológiai szemszögből.	110
<i>Dr. Bodó Sára:</i>	
A kereszteléstől a konfirmációig	120

HIVATALOS RÉSZ

D. Dr. Kozma Zsolt aranygyűrűs teológiai doktor laudációja (<i>Dr. Fekete Károly</i>). . . .	127
<i>Dr. Nagy Sándor, főgondnok, a Zsinat világi elnöke</i> levele a Doktorok Kollégiuma szekcióelnökeihez.	128
<i>Dr. Bolyki János:</i> Megemlékezés Pásztor Jánosról.	130
Főtitkári jelentés a DC 2006 augusztusában Debrecenben tartott közgyűlésén (<i>Dr. Kádár Zsolt</i>).	132

A PERIODIKÁRÓL

A Magyarországi Református Egyház tudományos testülete, a Doktorok Kollégiuma, immár harmadízben adja közre azokat a tanulmányokat, előadásokat, megnyilatkozásokat, melyek az e testület által szervezett különböző konferenciákon, szekcióüléseken, tanácskozáson hangzottak el. Értékeket próbálunk menteni és továbbadni e szerény kiadvánnyal, mely bizonyára a szakmai körökön túlmenően sokak számára érdeklődéssel fogadott tudományos korrajz és szöveggyűjtemény is egyben.

A mögöttünk lévő esztendőben a Doktorok Kollégiuma plenáris ülése – melyet a Magyar Reformátusok Világtalálkozójának nagyszabású záró rendezvényeibe illesztettek – olyan viselkedésként jelentett, többek között Bocskaira, 1956-ra és a 100 éve született Gárdonyi Zoltán zeneszerzőre, mely a maga természetességével hordozta a jelentéssel teli üzenetet is. Fontos feladatunknak éreztük a plenáris ülés néhány előadásának közlését annak ellenére, hogy korábban megjelenő lapjaink e kitűnő megnyilatkozások közreadásában megelégedtek.

E mostani számban több, főképpen egyháztörténeti vonatkozású tanulmányt publikálunk, mindemellett a református egyház teológiai látásának, küldetésének és szolgálatának valóságából egy kiragadott problémával, nevezetesen a keresztséggel kapcsolatos református álláspont és gyakorlat mai helyzetével is foglalkozunk. A plenáris ülések és szekcióülések mellett a Doktorok Kollégiuma elnöksége fontosnak tartotta regionális tanácskozások, tudományos ülések megrendezését, amikor egyházunk tudománya találkozott az élő gyülekezet mindennapjaival. Így jött létre a Szatmári Egyházmegyében, Fehérgyarmaton az a keresztségről szóló konferencia, melynek anyagát sokak kérésére e számban adjuk közre.

A Doktorok Kollégiuma tagjai a szekciókban folyó munkákon kívül számtalan egyéb helyen tartanak értékes előadásokat, vagyis jóval gazdagabb a magyar református teológia irodalmának egy-egy évnyi termése, mintsem azt e periodikában teljességgel közre tudnánk adni. A magyar református teológiai gondolkodás megnyilatkozásai számára a Doktorok Kollégiuma kiadványa mellett számos más, országos, intézményekhez vagy speciális teológiai körhöz kapcsolódó publikációs lehetőség adatik. Ezek sorában bizonyára helye és fontos szerepe van periodikáknak, mely nem pusztán csak dokumentálni akar, hanem ösztönzés is jelent egyre többek számára, hogy Krisztus egyházának további építésében és épülésében a nekik adott talentumok által részt vállaljanak.

Köszönet illesse mindazokat, akik a tartalmi részről a közelmúltban elhangzott előadásaik, vagy legújabb tanulmányaik közreadásával hozzájárultak e mostani szám megjelenéséhez. Tudós atyáink, barátaink és testvéreink mellett illesse köszönet mindazokat is, akik a formai kivitelezést illetően szorgalmas munkájukkal lehetővé tették periodikánk harmadik számának megjelenését.

Dr. Kádár Zsolt
a Doktorok Kollégiuma
főtitkára

MEDITÁCIÓ

DR. FAZAKAS SÁNDOR

Falaidra, Jeruzsálem, öröket állítottam!*

Textus: Ézs 62,6–12

Merj „jövőt álmodni az egyháznak!” – hangzik Klaus Douglass „Az új reformáció” című vitatott könyvének egyik tétele az egyház megújulásáról! Lehetséges ez? A tapasztalat azt bizonyítja, hogy az egyház jövőjéről vagy nem merünk álmodni, vagy ha álmodunk, akkor megriadunk annak egyházkritikai potenciáljától, pedig rengeteg kreativitást szabadítana fel lelkipásztorok, egyházvezetők és egyházi munkatársak részéről.

Lehet, illetve szabad jövőt álmodni egy közösség, egy nép vagy nemzet számára?

Biztos vagyok benne, hogy a Bocskai-szabadságharcban rendi jogaiért és lelkiismereti szabadságáért síkra szálló nemesség mert álmodni egy szebb jövőt a magyarság számára! Ravasz László 1956 eseményeire többek között a 126. zsoltárról írt, de a Kálvin téri utcai harcok miatt el nem mondott, „A magyar csoda” című prédikációjában tekint vissza: „Mikor jóra fordította Sion sorsát az Úr, olyanok voltunk, mint az álmodók” (Zsolt 126,1). De arról is van történelmi tapasztalatunk, hogy mit jelentett, amikor idegen vezérek és népek álmodtak nekünk, magyar nemzetnek jövőt: ehhez az elképzelt jövődökhöz megaláztatáson, munkaszolgálatra való elhurcoláson, bebörtönzéseken, koncepciós perekon keresztül vezetett az út!

A mai ige az emberi álmokkal szembeállítja az *Isten látomását*. Isten mutat jövődőt népének, és ehhez szolgálkat, elhívottakat, *őrállókat* keres. Isten víziója a *béke, az igazságosság és az elégedettség* – még akkor is, ha a jelen megtapasztalása más, ha pillanatnyilag a magát ószövetségi istennépe örökösének tartó Izrael harcban áll szomszédaival, és nem tudjuk, hogy a közel-keleti konfliktusok miként fognak megoldódni...

De ne feledjük, az Ézsaiás által hirdetett isteni ígéret akkor sem fedte a valóságot, akkor is vízióknak számított! Mert mit láthatott a falakra, vagy inkább romokra állított óráló: fogságból hazatérő maroknyi népet! Egy része ott maradt Babilonban, megszokta az új életformát, a vonzó pogányságot, az asszimiláció langymeleg és kényelmes vizét; a többség nem kíváncszott már atyái földjére, nem érzett elkötelezettséget arra, hogy részt vállaljon a lerombolt jeruzsálemi templom és a város felépítésében. És akik elindultak? Ez sem volt tökéletes csapat: személyes és csoportérdekek által megosztott nép, szociális bűnökkel terhelt nemzetség, vegyes házasságokban élő, idegen szokásokat az atyák hitével keverő nemzedék.

Kézenfekvő a párhuzam és a kérdés: vajon mit láttak egykor a falakról azok az órálók, akikre ebben az órában gondolhatunk? Szent István látta és tudta, hogy a nomádság és pogányság felől érkező népnek csak akkor van esélye a fennmaradásra, ha püspökségek, kolostorok és az emberek mindennapi életét leginkább áthálózó plébániák-parókiák

*Áhítat a Doktorok Kollégiuma tudományos ülészakán a Magyar Reformátusok V. Világtalálkozója alkalmából, Debrecen, 2006. augusztus 22.

hálózatán keresztül kapcsolja oda népét szervezeten is a keresztyén Európához. Luther és Kálvin az üdvbizonytalanság félelme és bűntudata által rettegésben tartott középkori embert látta, azt az embert, akinek nem lehetett közvetlen kapcsolata Istenével, mert egy közvetítő szervezet (a középkori egyház) elállta ezt az utat. Ezt az akadályt kellett lebontani a reformátoroknak, és rádöbbsenten a népet arra, hogy az Isten és az ember kapcsolata személyes, közvetlen, ahol csak egy közbenjáróra van szükség, Krisztusra. Mit látott a falakról a „szablys Bocskaí” (Illyés Gyula), hogyan látta ő kortársait, kora politikai környezetét, valamint Erdély és Magyarország jövődjét? Erről hadd valljanak a mai előadások!

De mit láthat a mai őrálló? Egy olyan nemzedéket, amely már elfelejtette, hogy mikor feledkezett el Istenről. Láthat egy fogyasztásra és élményekre beállított társadalmat; egyházat, amelyben több a hagyomány, mint a lelkeség, több a tehetetlenség, mint a lendület. És mi lehet a feladata az őrállóknak ebben a helyzetben?

Őrállók! Nem kívánok belebocsátkozni abba a meddő vitába, amely az írásmagyarázókat mind a mai napig megosztja, tudniillik, hogy kire gondol itt a próféta, önmagára vagy másokra. Viszont az eredeti szöveg közelebbi vizsgálata tovább segít az értelmezésben. Nem a városfalak és magaslesek katonai őrségére vagy polgárőrségére kell itt gondolnunk, akik terepszínű ruhájukkal beleolvadnak az éjszakába, akik a félelemtől hangosabban dobogó szívvel némán szorongatják fegyvereiket, kémlelik a sötétet és vigyázzák a várost az illetéktelen behatolók ellen. Ezek az őrök nem hallgatnak, se nappal, se éjjel. Ezek az őrállók kiáltanak, dicsőítik az Istent. Ok az ige szolgálói, akik nem szűnnek meg „*emlékeztetni az Urat üdvigéretére*” (*mazkirim*) – ott állnak a romokban heverő város falai, illetve törmelékei mellett és kiáltanak Isten ígéretének beteljesedése után. Emlékeztetnek: emlékeztetik Istent és emlékeztetik az embert!

Tudom, a magyar nép történelmi útjának értelmezésére sokszor kézzelfoghatóan adódtak a bibliai analógiák: a nemzet sorsának összehasonlítása Isten népének útjával. Mégsem kívánom tovább erőltetni e történelemértelmezéseket (megvan ezeknek a veszélye). De a fogság utáni Izráelt a próféta – a mai ige tanúsága szerint – elkötelezi egy olyan feladatra, amely *paradigma* lehet a mindenkori egyház számára is. Őrködni, őrállónak lenni ezt jelenti: *ébernek lenni Isten munkájának felfedezésére* életünkben. Nyitottnak és ébernek lenni ott, ahol Isten cselekszik és cselekedni akar, nehogy leragadjunk önmagunknál, nehogy a szokás, a hagyomány, az önelégültség vagy önsajnálát megakadályozzon bennünket abban, hogy észrevegyük: Isten most is munkálkodni akar rajtunk és általunk. Őrállónak lenni ezt jelenti: könyörögni és kérni Istent, hogy ígéretét teljesítse be rajtunk, vigye véghez üdvakarátát. E könyörgés által az őrálló valóban *részese lehet* Isten víziójának, az Isten terve pedig áthatja gondolatainkat, beszédünket és cselekedeteinket.

Ezt várja Isten ma is a Magyarországi Református Egyház mostani őrállóitól, doktoraitól és egyéb tanítóitól, és a magyar reformátusoktól szerte a világon. Egyformán van szükség mindkettőre: *emlékeztetni* az ő nagyságos tetteire és *nyitottnak lenni Isten jövődjére terve iránt*.

Így és csakis így szabad jövődjöt álmodni az egyháznak! Terveinket és elképzeléseinket Isten víziójához kell mérni, oda kell helyezni álmainkat az Ő üdvtervének mértéke alá.

Van ennek a folyamatnak még egy mozzanata: az *útkészítés*. Még él néhány tagja annak a nemzedéknek, amelynek férfi tagjait elhurcolták munkaszolgálatra vagy munkatá-

borokba, és visszaemlékeznek arra, hogy mit jelentett utat építeni egy-egy diktatúra szolgálatában. De talán nekünk is van fogalmunk arról, mit jelent elhárítani az akadályokat, egyenessé tenni az egyenetlent, útjelzőket kitűzni. Milyen akadályai vannak ma az Evangélium terjedésének? A közömbösség, a vallási analfabétizmus vagy köldöknéző vallásoskodó ájtatosság, vallási köntösben jelentkező babonák, politikai érdekek, gyakorlati materializmus stb. Mindennek ellenére az *útkészítés* el nem mulasztható feladat. Amikor nem magától értetődő többé, hogy beleszületünk a keresztyén egyházba, hogy az egyháznak helye van a közéletben és a kultúrában, amikor nem magától értetődő, hogy a hit ereje és a keresztyén erkölcs humánusabbá teheti emberi együttélésünket – akkor el kell hárítani az akadályokat! Hogyan? A tudomány művelésével, az oktatással, a diakóniával, közéleti állásfoglalásokkal – utcákon, tereken, médiában, sportcsarnokban – ahogyan erre számtalan szép példa volt a világtalálkozó rendezvényei alatt is.

Nem szabad feladni az őrálló és az *útkészítő* feladatát: kiáltani, buzdítani, lelkesíteni és bizonyosságot kell tenni – *emlékeztetni kell az Isten tervére!* Ahol Isten keresi és megtalálja az embert, ott nem csupán a hívő kegyes lélek és mennyei Atya bensőséges kapcsolatáról van szó. Ott több történik! Amikor *Isten odafordul az emberhez*, akkor ennek az odafordulásnak nagyon is *emberi, társadalmi-történelmi következményei vannak*. Az Isten közelségének, illetve közeledésének köze van a nép és a nemzet történelméhez, az egyház világban való forgolódásához, a társadalom jólétéhez, annak pedig a békességhez, az igazságosságához – erről szól a mai ige, a mi ünneplésünk és a megemlékezések sora is.

(A mai áhítat alapigéjeként felolvasott prófétai rész az ógyházi perikóparend szerint a Szentháromság utáni 10. vasárnapra (ennek a hétnek első napjára) előírt igeszakasz. A protestáns ökumené egyházaiban az elmúlt vasárnap a legtöbb helyen erről az ígéről szólt az igehirdetés, s mivel ez a vasárnap egyben Izráel-vasárnap is, az istentiszteleteken a zsidóság iránti szolidaritás is hangot kapott. Úgy érzem mindez szimbolikus jelentőségű, összeérnek a szálak és mégsem keverednek össze: az Izráelnek adott ígért nekünk is szól (lásd: Róm 11), Isten őrállókat adott a mi népünk történelmében és ad ma is; jövendőnk az Isten jövendője, és hisszük, hogy neki terve van mivelünk; a magyar reformátusságnak pedig van mondanivalója a protestantizmus nagy családja számára.)

Keresztyén Testvéreim! Az öröm ünnepe ez a mai alkalom. Amikor Isten cselekszik, és erre emlékezünk, illetve emlékeztetjük egymást, természetes, hogy örvendezünk és hálát adunk. Isten víziója az öröm, az örvendezés, az ujjongás afelett, hogy nem feledkezett meg népéről – nemcsak a múltban vezetett, de jövőt is készít számunkra. S mindehhez még hozzájárul az a tény, hogy új nevet is ad nekünk: „szent népnek nevezik őket, az Úr megváltottainak” (62,12).

Az új név pedig új kezdetet, új időszakot jelent – de legfőképpen elkötelez!

Életünk ritmusa tehát ez legyen: ébernek lenni, emlékeztetni, kisietni falaink közül és mások számára is utat egyengetni. Minden az Úrra mutat, minden az Úrra vár – ha mi magunk akadályai nem leszünk, Isten eléri célját és az emberek hozzá találunk! Ámen!

ELŐADÁSOK, TANULMÁNYOK

DR. KARASSZON DEZSŐ

Karl Barth és a trinitástan

(Folytatás)

2005 augusztusában a Doktorok Kollégiuma Rendszeres Teológiai Szekciójában a fő téma az egyház dogmáinak a vizsgálata volt: mit mond ezekkel a dogmákkal kapcsolatban a mai teológiai tudomány, közelebbről az írásmagyarázat? Így kaptam módot arra, hogy a bibliai teremtéstörténetről és a trinitástanról szóljak. A két előadás meg is jelent; egyik a Lelkésztestület 2005/2. számában, másik a Collegium Doctorum 2006/1. számában.

A trinitástanról eredetileg úgy akartam szólni, hogy annak a gazdag vallástörténeti háttérét, gyökereit ismertessem. Ez végül elmaradt, mert illőnek tartottam, hogy K. Barth *Kirchliche Dogmatik I/1.* kötetével foglalkozzam. Ez nagyon tanulságos volt. A résztvevők is sok értékes hozzászólással gazdagították az előadást. De legalább utólag mégis elmondom a vallástörténeti ismeretanyag legfőbb tanulságát. Azok a népek, amelyekkel Izráel kapcsolatban állt, hittek az isten-triászokban. De ezek a triászok mindig három külön istenségből álltak, még akkor is, ha azt állították róluk, hogy ez a három egy. A Biblia Istene azonban egy Isten!

K. Barth tanításai továbbra is foglalkoztattak. Ezért most az érthetőség kedvéért röviden összefoglalom K. Barth tanításait és G. Fohrer kritikáját. Az Atya, Fiú és Szentlélek K. Barth szerint Isten hármasságának létmódja. K. Barth szerint nem helyes isteni személyekről beszélni, mert ez túlságosan elválasztja azt, ami valójában egy. Ez azt a látszatot kelti, mintha a Szentháromság személyei egymástól függetlenül, vagy akár egymás ellenében munkálkodnának. K. Barth meglepően nyomatékosan harcol az ellen a felfogás ellen is, hogy a Szentháromság Isten felénk forduló arca. Ő úgy jelenti ki magát, mint Atya, Fiú és Szentlélek.

Miért harcol K. Barth ez ellen? Hiszen a prosópon szó valóban valaminek az elejét, valakinek a felénk fordított arcát jelenti, sőt a színész maszkját is. Nem értjük meg azonnal, hogy mi ebben a veszélyes; miért hangsúlyozza K. Barth olyan sokszor és olyan nyomatékosan, hogy a Szentháromság nem csupán Isten arca, nem csupán az, amit mi láthatunk Istenből, hanem Isten valóban ilyen? Miért állítja K. Barth, hogy a trinitásról szóló kijelentés nemcsak Isten ökonómiájához (kijelentéséhez, üdvrendjéhez) tartozik, hanem Isten immanenciájához, belső lényegéhez is, tehát Ő az embertől függetlenül, belső lényege szerint is Atya, Fiú és Szentlélek? A Doktorok Kollégiuma debreceni gyűlésén ezzel kapcsolatban ószövetségi tudósok kritikájáról is volt szó, pl. G. Fohrer könyvéről (*Theologische Grundstrukturen des Alten Testaments* 1972). Itt azt olvassuk, hogy Isten kijelentése nem Isten asejtéséről szól. Nem arról adott kijelentést Isten, hogy milyen Ő önmagában, tőlünk függetlenül (a se), hanem arról, hogy milyen Ő és mit akar Ő az em-

berrel és a teremtményeivel való kapcsolatában. Más szavakkal ez azt jelenti, hogy Isten nekünk csak annyit jelent ki, amennyi ránk tartozik, amennyi nekünk elég a földi életben és a mennyei életben. Közli velünk akaratát, amelynek a teljesítése a javunkra szolgál, elutasítása és megszegése pedig kárunkra van, kárhozatra visz minket.

Nem vesszük észre azonnal, hogy miért veszélyes ez a tanítás. De K. Barth segítségünkre van. Mit is jelentene, ha Isten „arca” kijelentése, emberek között véghezvitt tettei nem egyeznének meg az Ő belső lényegével? Mit jelentene az, ha Ő valójában más lenne, mint amilyennek kijelentéséből megismerhetjük? Kimondani is szörnyű: azt jelentené, hogy Isten nem mond igazat, felénk fordított arca csak álarc. Nagyon messze jutnánk a Bibliától, ha ilyen elképzelésünk lenne Istenről.

Rögtönözve is tud a bibliaolvasó ember olyan ígéket mondani, amelyek arról szólnak, hogy Isten a maga belső lényege szerint milyen. Ott van mindjárt az úgynevezett Szentség-törvény, amely onnan kapta a nevét, hogy Isten ismételtén szentnek mondja magát. Ott van Ézsaiás, aki maró gúnnyal mondja ellenfeleinek, a maguk politikai taktikájában bízó „bölcseknek”, hogy Isten is bölcs! (Ézs 31,2). Van szó arról is, hogy Ő Úr, hatalmas. Ez az embertől függetlenül is igaz, sőt még akkor is igaz, ha az ember nem ismeri, vagy nem ismeri el Isten hatalmát. Gondolhatunk Zsolt 94,8–11-re is: „*Aki a fület alkotta, az ne hallana? Aki a szemet formálta, az ne látna? Hiszen Ő tanítja bölcsességre az embert!*” Szabadon átfogalmazva: aki bölcsességet tud adni az embernek, az maga nem bölcs? De gondoljunk az Újszövetség hatalmas bizonyágtételére is: Az Isten szeretet. Ezt a sort még sokáig lehetne folytatni.

A kérdés megvilágításához értékes segítséget ad A.S. van der Woude kitűnő cikke (Theologisches Handwörterbuch zum Alten testament. 1976. II. 432–460.) A panim szó jelentése: eleje valaminek, arc. Az arc, „a lélek tükre”, kifejezi az ember érzéseit, hangulatát. A ragyogó arc örömet vagy jóakaratot fejez ki, a „rossz” arc pedig fájdalmat (Gen 40,7; Neh 2,2), a „holtsápadt” arc félelmet, ijedtséget (Ézs 29,22; Jer 30,6). Az arc szó nagyon gyakran személyt jelent: Absolon „arca”, személye a lázadó sereg élén haladt (2Sám 17,11). „Orcám szabadítása” nekem szóló szabadítást jelent (Zsolt 42,6.12; 43,5).

Isten orcájáról sokszor antropomorf módon van szó. Isten orcája nem lett önálló teológiai fogalom (446. old.). Nem lehet az állítani, hogy Isten orcája külön személy. Ha arról olvasunk, hogy Egyiptomból Isten orcája szabadította ki népét (Ex 33,14; Deut 4,37; Ézs 63,9) vagy az Úr orcája szolgáltatta ki őket az ellenségnek (JSir 4,16), akkor ez azt jelenti, hogy maga az Úr cselekedett. Eszerint fordítja a szöveget az új fordítású Biblia is. Sőt az idézett bibliai helyek világosan különbséget tesznek az Úr orcája és az angyal között: nem angyal, nem is valamiféle középplény a szabadító, hanem maga az Úr.

Átvitt értelemben is van szó az Úr orcájáról. Ilyen értelmű az ároni áldás, amelynek a szövege az ókori keleti népek vallásos irodalmában is előfordul. Az Úr orcájának fénye, „ragyogtatása”, az ember felé fordulása egyszerűen az Úr jóindulatát, ajándékozó szándékát fejezi ki, azt, hogy Ő értékes ajándékokat, áldásokat készített el számunkra: megőriz, könnyörül rajtunk és békességet ad. (A háromféle áldást Babilóniában három külön istenségtől várták. Az ároni áldás olvasása vagy elhangzása alkalmával nem is gondolunk arra, hogy itt az az egy igaz Istenbe vetett hit diadalmaskodik: a Biblia az ismert formai elemeket magasabb szintre emelte, KD.) Ha pedig Isten elrejti orcáját, az az Ő haragjának a jele. Ez a kifejezés főleg panaszénekekben és ítélethirdető próféciaokban fordul elő.

„Az Úr orcáját látni” kifejezés az ókori keleti népek vallásaiban az istenség szobrának látását, az abban való gyönyörködést fejezi ki. A Bibliában erről nem lehet szó. Isten orcáját látni átvitt értelemben az istentiszteletben való részvételt jelenti (Ex 23,15; Deut 16,16; Zsolt 42,3; Ézs 1,12). De az ember nemcsak a templomban lehet Isten színe (orcája) előtt, hanem bárhol (Gen 17,1; Num 32,21.27.29; 1Sám 23,18; Neh 1,4).

Ha elolvassuk A. S. van der Woude alapos, teljességre törekvő cikkét, megállapíthatjuk, hogy az „arc” szónak a jelentése az Ószövetségben sehol sem maszk, álarc. A görög prosópon szónak azonban ilyen jelentése is van. A görög drámák előadása alkalmával a színészek maszkot viseltek. A maszk, az álruha az ókori keleti vallásokban sem volt ismeretlen. A papok egyes szertartások végzése közben maszkot viseltek. Az ásatások alkalmával számos maszk került napfényre. Gondolhatunk a babilóniai újévünnepre, az Akitu-ünnepre is, amikor a mitikus teremtetéstörténetet adták elő drámai formában. A király játszotta Marduk szerepét, és a kultikus dráma előadása alkalmával legyőzte az ellenséges összörnyet. Dr. Pap László volt az, aki az izráélita újévünnepről szóló disszertációjában bebizonyította, hogy az ilyen drámai előadások szolgálai átvételéről a Bibliában már nem lehet szó. Itt Istent semmiféle formában nem lehet kiábrázolni. Hiszen Ő mindig is király volt, egy pillanatra sem engedte ki kezéből a hatalmat.

Mutatis mutandis így értelmezendő az a bibliai történet is, amely arról szól, hogy Mózes leplet borított az arcára (Ex 34,29–35). Egyes írásmagyarázók ezt a leplet kultikus maszknak tartották. A történet magyarázatánál erre mint háttérre is gondolni kell. De a Biblia nem így érti ezt a történetet. Semmiképpen sem értelmeznénk helyesen az Ex 34,29–35-öt, ha arra gondolnánk, hogy Mózes a kultikus cselekmény végzése alkalmával olyan ruhát, olyan maszkot vett magára, hogy Istennek nézzék. Dr. Tóth Kálmán magyarázata szerint ez a fátyol, illetve lepel jelképezte azt, „hogy az izráéliek nem bírtak szembenézni az Úr dicsőségének még a visszfényével sem” (Jubileumi Kommentár 1995. 219. old.).

K. Barthnak igazat kell adnunk abban, hogy Isten ökonómiája nem különbözhet az Ő belső lényétől. Vissza kell utasítanunk még a gyanúját is annak, hogy Isten mást mond, másnak mutatja magát kijelentésében, mint amilyen az Ő „immanens”, belső lénye.

De G. Fohrernek is igazat kell adnunk abban, hogy a Biblia alapján joggal beszélhetünk Isten „arcáról”. Közelebb áll ez a Bibliához, mint az elvont „létmód” kifejezés. Ez az arc azonban sehol sem jelent álarcot vagy maszkot. Honnan ered tehát a félreértés? Onnan, hogy egyoldalúan csak a prosópon szó (egyik) jelentésére gondolunk (maszk). Nagyon világosan látnunk kell, hogy ilyen jelentés sem a pánim szónak nincs az Ószövetségben, sem a prosópon szónak az Újszövetségben (Theologisches Begriffslexikon zum Neuen Testament I. 1983. s.v. Angesicht).

Ezen a ponton érkeztünk el a Doktorok Kollégiuma Rendszeres Teológiai Szekciójának 2005 augusztusában kitűzött témájához: meg kell vizsgálni az egyház dogmáit a teológiai kutatás tükrében. Hiszen az egyházatyák egyoldalúan hellenista műveltségűek voltak. K. Barth már a Kirchliche Dogmatik I/1. kötetének írásakor, 1932-ben megállapította, hogy a dogmák megfogalmazása a görög filozófia formanyelvén és fogalomkörében történt. Ez bizony nem minden ponton egyezett meg az Ószövetségben foglalt kijelentéssel. A különbségeket ismerni kell, úgy azonban, hogy – K. Barth megállapítására hallgatva – el kell ismernünk azt, hogy a dogmákat megfogalmazó atyák a maguk korá-

ban a legjobb megoldásokat választották. De azóta nagy és megbízható eredményeket hozott a teológiai tudomány. Nagy lépéseket tett az írásmagyarázat, az összehasonlító sémi nyelvészet, értékes leleteket produkáltak az ásatások. Napfényre kerültek az Izrael szomszédságában élő népek vallásos életének a dokumentumai, amelyek nagymértékben hozzájárulnak a Biblia jobb, helyesebb megértéséhez. Mindezeknek az ismeretére szükség van, ha az egyház dogmáit a Biblia mérlegére akarjuk tenni. De még valami szükség ehhez: nagy-nagy alázat a magát kijelentő Istennel szemben.

DR. SZÚCS FERENC

A keresztyén üzenet nyilvánossági relevanciája református nézőpontból¹

A 20. századi protestáns teológusok közül egészen bizonyosan Dietrich Bonhoeffer beszélt legtöbbet arról, hogy az egyház életének van egy olyan része, amely nem a nyilvánosság előtt folyik. Bonhoeffer nagyra értékelte az ókori keresztyénség gyakorlatában az ún. *arcana disciplina*-t, amely a hitvallásra és a sákramentumokra nézve titoktartást követelt meg az egyház tagjaitól.² Eltérően a vallástörténeti iskola magyarázatától, ő nem a misztérium-vallások beavatási szertartásai felől értelmezte ezt, hanem az egyház evangéliumi lényegéhez tartozónak tartotta, amely kijelöli a határt az egyház és a világ között. Számára nyilvánvalóan az egyház identitása forgott itt kockán. Nem bölcs dolog a gyöngyöket a disznók elé szórni, a szent dolgokat profanizálni (Mt 7,6). Másfelől azonban a korai keresztyénülдözések tapasztalatainak a saját korára való alkalmazása is szerepet játszhatott a titoktartás újrafelfedezésében. A tegeli börtönben született drámájában tesz említést az *arcana disciplina* politikai dimenziójáról is.³ Bizonyosan szerepe volt a diktatúrák kivédésében nélkülözhetetlen konspirációs gyakorlatnak is abban, hogy Bonhoeffer felfedezte a titoktartás fontosságát egy olyan helyzetben, amikor az ún. „*igazmondás kötelessége*” sok esetben az árulással lett volna egyenlő. Másfelől azonban az akkori politikai helyzet nem ad kizárólagos magyarázatot arra, hogy miért került érdeklődésének homlokterébe újra ez az óegyházi gyakorlat.

Sokkal inkább azt tételezhetjük fel, hogy Bonhoeffer felismerésének hátterében az egyház és a szekularizált világ közötti határok eltűnése állt. Az óegyházi gyakorlat, amely az istentisztelet két részét, a *missa cathecumenorum*-ot és a *missa fidelium*-ot megkülönböztette, már mind a nyugati, mind a keleti egyház liturgiájában csak formálisan élt tovább. Jóllehet a keleti liturgiában az *akolutosz* még ma is az ajtók bezárására és a katechumenek távozására szólít fel, ezt ma senki nem veszi szó szerinti értelemben. Érdekességgént azonban megjegyezhetjük, hogy a magyarországi református úrvacsorai gyakorlatban a legutóbbi időig élt az a hagyomány, hogy az úrvacsorai szertartás előtt a gyermekeknek és mindazoknak távoznuk kellett a templomból, akik nem kívántak részt venni a communióban. Ha mindezt összevetjük azzal a mai gyakorlattal, hogy a televízió vallási műsorai élő adásban közvetítenek miséket és úrvacsorai szertartásokat, már csak a jó ízlés és intimitás nevében is érdemes lenne újra végiggondolni az *arcana disciplina* mai értelmét. A szemléletváltozás oka nyilvánvalóan magában az olyan teológiai látás-

módokban is keresendő, amelyek pl. az úrvacsorát nyitott „messiási vacsoraként” értelmezik.⁴ Bonhoeffer felvetése nyomán tehát aligha kerülhető meg az a kérdés, hogy vajon az egyháznak mely életmegnyilvánulásai tartoznak a nyilvánosságra, illetve melyek számitanak szigorúan belső ügynek, ha ez utóbbról beszélhetünk még egyáltalán.

A hitvallás nyilvánossága

Hogyan kell értelmeznünk ma a *status confessionis*-t? Vajon a hitvallás *coram Deo*, vagy *coram hominibus* értendő-e? Ha a Mt 16,13–20 összefüggésében beszélünk hitvallási helyzetről, akkor egészen nyilvánvaló, hogy hitének megvallásával az egyház nem a világnak, hanem Krisztusnak tartozik. Éppen a „*ti kinek mondotok engem*” kérdésre adott válasz különbözteti meg azoktól a pluralista véleményektől, amelyek a környezetében elhangzanak. A barthi teológia – de különösen is a Barmeni Hitvallás – nagyon világosan mutatott rá, hogy a hitvallás sohasem a történelmi vagy politikai helyzetre adott válasz, noha sohasem lehet egészen független ezektől. Ismeretes, hogy Barth a II. világháború után a Barmeni Hitvallás nyelvi belterjességét kritizálta, mondván, hogy túlságosan kánaáni nyelven mondta el azt, aminek a széles közvélemény számára érthetőbben kellett volna elhangoznia.⁵ Itt már Barth érintette a hitvallás nyilvános relevanciájának kérdését is. A református egyházak számára kezdettől fogva fontos volt, hogy hitüket a nyilvánosság előtt is megvallják, és ezzel azt hangsúlyozzák, hogy az evangélium igénye az egész életre kiterjed.⁶ Mindemellett a 16. századi protestáns konfessziók egy része egyenesen az államhatalom előtt igyekezett bizonyítani, hogy nem eretnekségről, hanem az ősi katolikus hit megvallásáról van szó. A Jézus Krisztusról szóló hitvallás sohasem lehet csak kerítés, hiszen maga Jézus az ajtó is, akin keresztül a nyáj „kijár és bejár” a János evangéliuma metaforája szerint (10,7kk).⁷ Bár egzisztenciális szempontból óvatossággal szabad csak alkalmaznunk az ajtó képét az egyház és a világ kapcsolatára, úgy gondolom, a pásztor-igék, de különösen a Krisztus-követés egészének összefüggésében megengedhetjük ezt az értelmezést is.

Jóllehet Krisztus megvallása nem maradhat kizárólag az egyház belső ügye, valójában mégsem hitének, hanem reménységének megvallásával tartozik a világnak – figyelmeztet bennünket a Pt 3,15. Jürgen Moltmann említi, hogy Kant maga is a filozófia általa megfogalmazott négy alapkérdése közül arra, „*mit remélhetek*” – az egyháztól várta a választ.⁸

Mindenesetre megállapíthatjuk, hogy a modern református hitvallásokban keveredik a kifelé irányuló deklarációs szándék a hit belső tartalmi tisztázásával és annak liturgiai alkalmazhatóságával. Nem mindig világos, hogy a „*Krisztus nevére való vallástétel*”, amelyet a Heidelbergi Káté prófétái tisztünkhöz kapcsol⁹ és egészen bizonyosan a misztérió részeként kifelé is irányul, nem feltétlenül azonos az egyház hitvallásával.

Van-e egyházi belügy? Kire tartozik az egyház bűnvallása?

Ha az *arcana disciplina*-t úgy fogjuk fel, mint az egyház egyfajta védekezését azzal szemben, hogy mintegy a világ előtt kellene igazolnia magát, akkor előbb-utóbb azzal a kérdéssel is szembesülünk, hogy a mi modern kommunikációs társadalmunkban már nem létezik többé ún. belső és külső nyilvánosság. Pál apostol még arra inthette a korinthusi gyülekezet tagjait, hogy vitás ügyeiket ne a „hitetlenek előtt” intézzék, jóllehet érvelése

nem a gyülekezet külső jó hírnevének megőrzésére épül, hanem annak eszkatológiai státusára (1Kor 6,1–8).¹⁰ A református egyházjog erre a lókusra alapozta az egyházi bíraskodást. Emögött már bizonyára presztizs szempontok is felfedezhetők: az egyház belső ügyei nem tartoznak a világi hatóságokra, kivéve a közbűntényes eseteket.

Ám manapság már nemcsak egy úrvacsoraosztás válhat látványos média eseménnyé, hanem valamennyi belső egyházi ügy, sőt skandalum is. Ez utóbbiak nyilvánvalóan a negatív relevancia példáiként. Az egyház szava hitelességének kérdését ma a társadalom az egyház prominens szereplőinek a hitelességén méri le. Sőt a társadalmi nyilvánosság legtöbbször igényli magának a bíró szerepét olyan morális kérdésekben is, amelyek az egyházban kizárólag a teológiai etika megítélése alá tartoznak. Vajon az egyház képes-e arra, hogy mind a belső konfliktusok, mind a hibák, bűnök kezelésével bemutassa a világnak az evangélium és törvény működő és releváns paradigmáit. Ehelyett nem arra érez-e az egyház – és különösen is az egyháztörténet – indíttatást, hogy csak a maga fényes lapjait mutassa meg a világnak? A szekularizált történetírás, illetve az ennek uralma alatt álló egyháztörténet pedig ellenkezőleg: kizárólag az *advocatus diaboli* szerepében érzi jól magát.

A reformátori teológia nem enged meg olyan ekkleziológiai megkülönböztetést, hogy maga az egyház ugyan szent és szeplőtelen, de tagjaiban és reprezentánsaiban lehet bűnös is. Luther éppen ellenkezőleg – a *simul iustus et peccator* megigazulástani összefüggésében – az egyház szentségét úgy értelmezte, hogy ismeri és megvallja saját bűneit. „Nincs még egy olyan nagy bűnös, mint a keresztyén egyház” – mondja egyik húsvéti igehirdetésében.¹¹ Természetesen mindezt könnyű általában és teológiai módon elfogadni, mint alkalmazni a konkrét bűnökre és mulasztásokra.

Ami a nyilvános egyházi bűnvallás kérdését illeti, érdemes szembenézni azokkal a kísértésekkel, amelyeket Fazakas Sándor részben a „szelektív bűnértelmezés és etikai redukcionizmus”, részben pedig a kollektív bűn címszavak alatt elemez. Az elsővel kapcsolatban megállapítja, hogy „a nyilatkozatok többségére jellemző, hogy olvasatukban nem annyira az Isten törvényével való szembeszegülés, mint a társadalmi együttélés szintjén tanúsított felelőtlenség, mulasztás vagy vétség minősül bűnnek”.¹² Az elemzés főképp azokat az egyházi nyilatkozatokat veszi figyelembe, amelyek a II. világháború után születtek és az egyház korábbi szociális bűneit és mulasztásait vallják meg. Az etikai redukcionizmus abban mutatkozik meg, hogy az egyház nem az első, hanem a második kőtábla szelektív mércéje alapján beszél a bűnről, azokat mintegy a társadalom előtt vallja meg és nem Isten előtt. Némi túlzással azt is mondhatjuk, hogy az ilyen nyilatkozatok legtöbbször azokat a bűnöket vallják meg, amelyeket a társadalmi közvélemény már előzetesen az egyház fejére olvasott.

A kollektív bűnösséggel kapcsolatban pedig azt a kérdést vizsgálja, hogy „létezik-e a bűn individuális és perszonális meghatározottsága feletti olyan dimenziója, amely egy egész nép vagy közösség bűnrészességét feltételezi?”¹³ A probléma sokkal összetettebb annál, mintsem leegyszerűsített választ adhatnánk a kérdésre. Nyilvánvalóan vizsgálni kell az egyéni bűn mellett a strukturális bűnök és a korszakos bűnök problémáját is, amelyben egy közösség, vagy egy egész nemzedék kollektív módon is vétkes. „*Bűne a kór, mely szülte őt*” – mondja a 19. század magyar költője, Madách Imre. Ez nem jelent felmentést az egyén számára, de lehet jellemzése egy olyan korszaknak, amelyről a próféta is csak azt mondhatta: „*gonosz idő ez*” (Ám 5,13).

Ám a nyilvános bűnvallás kísértéseire megint csak Bonhoeffer figyelmeztet. In statu corruptionis maga Isten készített bőrruhát az embernek. Ebből azt a következtetést vonja le, hogy nem kell mindent kitárni, hanem helye van az elfedésnek is. Az „elfedettet csak a bűnvallásban, azaz Isten előtt lehet felfedni”.¹⁴ Leginkább azonban azt szükséges szem előtt tartani, hogy az egyházban a bűnről csak megbocsátott bűnként szabad beszélni.¹⁵ Természetesen az Isten előtti bűnvallás soha sem helyettesíti a bocsánatkérést azoktól, akik ellen vétkeztünk.

A törvény, megigazulás és megbékélés üzenetének közösségi relevanciája

A szörnyű 20. század újra ráirányította figyelmünket az áldozatok és elkövetők (victims and perpetrators) további együttélésének súlyos problémájára mind az egyházban, mind a társadalomban. Ez az olyan gyakorlati kérdéseken túl, hogy ki is igazán illetékes a közösségi bűnökért bocsánatot kérni, illetve hogy mit is kellene értenünk a rehabilitáció fogalmán, a megigazulás és az igazság teológiai újragondolására készíti a teológiát. Ha az egyház a megigazulás evangéliumát releváns módon hirdeti, akkor meg kell találnia „az analógiát Isten igazságossága között, amely megigazít és aközött az igazágosságot közt, amely végre is hajtja az igazságosságot”.¹⁶ Az igazság „érvényesítésének” terminológiája jellegzetesen nyugati teológiai örökség, amely a római jogból származik és Canterbury Anselmus közvetítésével nyert polgárjogot a középkori, majd a reformatori teológiában. A Heidelbergi Káté szabadításról szóló része jórészt minden változtatás nélkül Anselmus gondolatmenetét követi. Jóllehet az „elégtétel” (satisfactio) jogi metaforája elsősorban az „egyedül kegyelemből” való megigazítást kívánja hangsúlyozni, emlékeztet arra is, hogy Isten igazsága nem szűnik meg. A bűnt büntetés követi. Természetesen reformatori értelemben számunkra az igazság végrehajtása a *iustificatio impii*, az istentelen igaznak nyilvánítása Krisztus érdeméért.

A jogi nyelvből vett analógiának azonban újra visszafordíthatónak is kell lennie a jog nyelvére. (A református teológiát még a lutherinél is kevésbé tartja vissza a félelem a „két birodalom” keveredésétől.) A Bonhoeffer-i „olcsó kegyelem” ma nemcsak a teológiában jelenik meg, hanem az európai joggyakorlatban is, ahol egyre nagyobb szakadékokat látunk a *ius* és *justitia*, a jog és az igazság között. (A rendszerváltozás óta volt olyan igazságügyi miniszter, aki azzal a javaslattal állt elő, hogy az igazságügyi minisztériumot jogügyi minisztériumnak kellene elnevezni.) Az olyan közösségekben, ahol együtt élnek elkövetők és áldozatok ez a tisztázatlanság rendkívüli veszélyekkel jár. „A bűn, amely nélkülözi a kiengesztelődés tapasztalatát, a bűn újraéledését, az igazságtalanság megtorlását hozza magával, és arra készíti, hogy az igazságtalan tettek megismétlődjenek” – állapítja meg Moltmann.¹⁷ A közelmúlt magyarországi erőszakos cselekményei is ezt igazolják. A volt diktátor sírjának meggyalázását egyszerre lehetett szörnyű büntettnak és „isteni igazságszolgáltatásnak” minősíteni. Feltehetően amiatt, mert elmaradt a sortűzek és politikai megtorlások elkövetőinek akárcsak a formális felelősségre vonása is. Ebben a helyzetben érezzük a súlyos felelősséget, hogy mit jelentene a megbékélés evangéliumának releváns hirdetése.

Emellett a református teológia az *usus legis politicus* meghirdetésével az ókori Izráel prófétai tradíciójába kapcsolódik bele, amikor pl. a Tízparancsolatot a társadalmi együtt-

élés és igazságosság vezérfonalának is tekintí. ¹⁸ Ezzel azt is kifejezi, hogy a politika és etika nem kerülhet szembe egymással. Amikor az egyház megvallja, hogy a földi hatalom is Istentől van, akkor ezzel nem feltétlenül igazol minden hatalmat, hanem sokkal inkább emlékezteti a hatalmat arra, hogy Isten *diakonos*-a és *leitourgos*-a a közjó szolgálatára (Róm 13). Ebben a tekintetben az ún. amerikai *public theology* helyesen hangsúlyozza, hogy a nyilvános teológiának nem csak a keresztyének, de minden ember számára relevánsnak kell lennie.

Ugyanakkor egy pluralista társadalomban meg kell különböztetnünk a nyilvános relevanciát annak erőszakos érvényesítésétől. Ez utóbbi könnyen végződhet politikai fundamentalizmusban is. A Nagy Konstantin-i társadalom nem állítható helyre. Az egyház prófétai szolgálata e tekintetben hasonló az ószövetségi prófétákéhoz, akik „hatalom nélküli” vezetői, sőt legtöbbször szenvedői voltak népüknek. ¹⁹ A modern világ feletti hatalom visszaszerzése nem lehet a keresztyén misszió célkitűzése. Mindazáltal nem is mondhatunk le az *igazságosságra fogékonyabb és érzékenyebb kultúra* víziójáról – amint ezt Welker professzor fogalmazta meg. ²⁰ Ezért a keresztyén kulturális intézményeknek, iskoláknak – ha valóban teret engednek az evangélium és a Lélek vezetésének – lehet szerepe ennek az érzékenységnek a munkálásában.

Az istentisztelet és igehirdetés nyilvánossága

Isten országának titka a nyilvánosság felé tör, amint azt az evangéliumok olyan metaforái is kifejezik, mint a vékával le nem takart lámpa, vagy a hegyen épített város. ²¹ Ez az egyház egész életének láthatóságát hangsúlyozza, ahol mégsem a látványosságon, hanem a felismerhetőségen van a hangsúly. ²² Az ún. *notae* vagy *signa ecclesiae* megfogalmazására éppen e felismerhetőség miatt kényszerültek a reformáció egyházai. Az egyház léte és jelenléte már nem volt annyira magától értetődő institutionális adottság, mint a középkorban. Különös, hogy mind Luther, mind Kálvin ezt a helyesen végzett igehirdetésben és a helyesen kiszolgáltatót sákramentumokban látta. „Isten azt akarta, hogy az evangélium nyilvánosságra jusson. És hogyan? Nemcsak titokban és személyek füléig érően, hanem azt akarja, hogy legyen közös tanítás” – írja Kálvin. ²³ A Heidelbergi Káté pedig a szombat megszenteléséhez hozzákapcsolja az „Úr nyilvános segítségül hívását” is. ²⁴

A reformátori teológia tehát megerősítette azt az egyháztörténeti tapasztalatot, hogy a keresztyénség sohasem létezett úgy, mint *religio privata*, hanem csak mint *religio publica*. Az apostoli szolgálat jellemzésére nem véletlenül használja az Újszövetségben Pál a *theatron* kifejezést (1Kor 4,9). A színházon itt már nem a klasszikus görög drámák helyét kell értenünk, hanem a római kor gladiátori játékait, ahol életre-halálra folyt a küzdelem. ²⁵ A nézőtérén angyalok és emberek ülnek, tehát a mennyei és földi nyilvánosság előtt kell harcolni a „hit nemes harcát”.

Az egyház igehirdetésében, istentiszteleti és közösségi életében és szolgálatában lesz felismerhető Krisztus, itt ábrázolódik ki az Ő arca vajúdások közt. Így lesz az egyház – amint ugyancsak Welker professzor mondja – egyszerre a megfeszített és a feltámadott Krisztus teste. Az egyház így lesz maga is „Jónás próféta jelévé”. ²⁶ Ez a talányos jézusi mondat egyszerre utal az „idők jelére” és arra, hogy a Ninivében elhangzott prófétai igehirdetés az igazi *notae ecclesiae*. Nem a próféta személyének hitelessége vagy hiteltelensége itt a döntő, hanem az üzenet, amely önmagában elegendő volt ahhoz, hogy Ninive

lakosai megtérjenek. A hitelességnek és időszerűségnek ez a kérdése vezet el végül bennünket az

egyház relevancia-kríziséhez.

Klaus Douglass *Új reformáció* című könyve, amely egyike Magyarországon az utóbbi évek legnagyobb visszhangot kiváltó egyházi publikációinak, doktorfáterének, Moltmannak abból a megállapításából indul ki, hogy a mai egyház válsága az identitás-krízisben és a relevancia-krízisben írható le. Az utóbbi annyit jelent, hogy „az egyház immár nem képes elérni az embereket”.²⁷ Ez a megállapítás általánosabb diagnózisként hangzik, mint az amerikai *public church* vagy *public theology* célkitűzése, amely azt szeretné, ha a keresztyén hit a társadalom egészét megszólítaná, és amely hisz abban, hogy a keresztyén hitnek és dogmáknak van nyilvánossági relevanciája. Talán a visszhangja is azért volt elevenebb Douglass könyvének, mert gyülekezeti szempontból közelíti meg a problémát, és nem az egyház általános társadalmi relevanciájáról beszél, mint az előbbiek. Természetesen ő is hangsúlyozza, hogy nem egyszerűen az egyházon belüli problémáról van szó, hanem a társadalom általános individualizációjának és pluralizmusának következményéről.²⁸ Mégis, a krízis okát elsősorban a kommunikáció zavaraként kezeli. Az istentiszteleten nem az hangzik el, ami érdekli a ma emberét.

Douglass tézisei továbbá azért is kelthettek különös érdeklődést a magyar egyházi körökben, mert bevallottan a népegyház szempontjából elemzi a helyzetet és annak tragikus statisztikai mutatóit tekinti kiindulópontjának. Ez a könyv ugyanabban az évben jelent meg Magyarországon, amikor nyilvánosságra kerültek a 2001-es népszámlálás adatai, amelyek negyven év után először tettek fel a vallásra vonatkozó kérdéseket. Ezek az adatok jóval pozitívabb képet mutattak pl. a református egyházról, mint amit sokan vártak, ugyanis több mint másfél millió ember vallotta magát reformátusnak. Ez a szám, amely nagyjából háromszorosa a belső egyházi nyilvántartásokban szereplőknek, hamarosan a missziói stratégiák kulcsává vált. Az új dunamelléki püspök pl. beiktatásakor arról beszélt, hogy meghívót kaptunk egy millió anonim reformátustól.

Feltételezhetünk egy harmadik okot is a könyv népszerűségére vonatkozólag. Ez pedig a reménység pozitív kicsengése, amelyet a szerző frankfurti tapasztalatai és azóta több magyarországi nagyvárosi gyülekezet hasonló jelenségei erősítenek meg. Ennek hármass titka van: a mindennapi életre nézve releváns igehirdetés, dinamikus istentisztelet és liturgia, valamint élő közösség, amely számos kisebb csoportot fog össze, és ahol a lelkipásztor mellett igen nagy számú aktív munkatárs dolgozik. Ez a modell kettős tanulsággal is szolgál: egyrészt megerősíti a reformátori ekkleziológiának azt a tételét, mely szerint az egyház a gyülekezetekben él, és közösségi üzenetének akkor van relevanciája, ha mögötte élő közösségek állnak, amelyek hatással vannak a helyi polgári közösségek életére is. Szociológiai szempontból pedig a sokszínű gyülekezeti élet felel meg a posztmodern kor pluralizmusának, amely figyelembe veszi a különböző társadalmi és kor csoportok igényeit. Ma már evidens, hogy nem maga a pluralitás veszélyezteteti az egyház egységét, hanem a pluralizmus, mint ideológia – amint ezt Lesslie Newbiggin hangsúlyozta.²⁹

Szólnunk kell ennek a „növekedési modellnek” a félreértéséről is. Ha a relevanciát sikerességgnek és hatékonyságnak fordítjuk, akkor félő, hogy a Krisztus-test növekedése helyett az egyház életét egy project management-nek tekintjük, ahol a statisztika és a szá-

mok lesznek a meghatározó tényezők. De épp ilyen hibás szemlélet lenne az egyház misszióját a társadalmi alkalmazkodás és beilleszkedési kényszerpályájára állítani. Krisztushoz és a világhoz egyaránt hűségeseinknek kell lennünk – amint ezt Bonhoeffer hangsúlyozta. Ebben a kettős hűségben nem jelent veszélyt a népegház népszerűsége – hasonlóan az ősegyházhoz, amelynek életét így lehetett jellemezni: „dicsérven az Istent és az egész nép előtt kedvességet találva” élték mindennapi életüket (ApCsel 2,47).

JEGYZETEK

1 A tanulmány a 2007. június 29-i nemzetközi konferencián, Debrecenben *The Public Relevance of the Christian Proclamation in a Reformed Perspective* címen elhangzott előadás magyar fordítása. – 2 Dietrich Bonhoeffer, *Widerstand und Ergebung*, Gütersloh, 1998. 405–406. – valamint *Illegale Theologen-ausbildung, Finkenwalde 1935–1937*. 549. – 3 Dietrich Bonhoeffer, *Fragmente aus Tegel*, Gütersloh, 1994. 49; 239. – *TRE* Bd. 4. Berlin-New York, 1979. 1–8. – 4 Jürgen Moltmann, *Kirche in der Kraft des Geistes*, München, 1975. 270–271. – 5 Barth Károly, *Kis dogmatika*, é. n. 28–29. – 6 Lukas Vischer, Református Egyházaink megosztottsága, in: *Theol. Szemle XXXIII*. (1992) 2. 80. – 7 Bolyki János, „Igaz tanúvallomás” Budapest, 2001. 277. – 8 Jürgen Moltmann, *Teológia ma*, Budapest, 1999. 77. – 9 Heidelbergi Káté 32. kf. – 10 C. S. C. Williams, I. and II. Corinthians, in: Matthew Black, H. H. Rowley (eds) *Peake's Commentary on the Bible*, London...New York, 1962. 956. – 11 Idézi E. Jüngel, *Az evangélium és Európa protestáns egyházai* II. in: *Egyház és Világ*, III. (1992) 6.29. – 12 Fazakas Sándor, *Emlékezés és megbékélés*, Budapest, Kálvin Kiadó 2004. 58–59. – 13 i. m. 70. – 14 D. Bonhoeffer, *Börtönlevelek*, Budapest, 1999. 80–81. – 15 Hinrich Stoevesandt, *Gottes Freiheit und die Grenze der Theologie*, Zürich 1992. 102–114. – 16 Jürgen Moltmann, *Justice for Victims and Perpetrators*, *Reformed World Vol. 44*. 1. (March 1994) 4. – 17 i. m. 7. – 18 Walter Bruggemann, *Justice: The Early Form of God's Reformed World*, Vol. 44. 1. (March 1994) 13–27. – 19 Claus Westermann, *Az Ószövetség teológiájának vázlata*, Budapest, 1984. 73. – 20 Michael Welker, *Isten Lelke és a társadalmi igazságosság ígérete a kulturális sokféleségben*. *Theol. Szemle XXXVI* (1994) 4. 201. – 21 Lk 8,16; Mt 5,13–16. – 22 Joachim Gnlika, *Das Mattheusevangelium*, Friburg-Basel-Wien, 2001. 137. – 23 Idézi Szabó László, *Az igehirdető Kálvin*, Budapest, Református Sajtóosztály 1986. 23. – 24 Heidelbergi Káté 103. kf. – 25 A. S. Peak, I. Corinthians in: *Peake's Commentary on the Bible*, London, Edinburgh 1931. 836. – 26 J. Moltmann, *Kirche in der Kraft...* 55. – 27 Klaus Douglass, *Az új reformáció*, Budapest, Kálvin Kiadó 2002. 25. – 28 i. m. 26. – 29 Lesslie Newbigin, *Evangélium a pluralista társadalomban*, Budapest, 2006.

DR. KÁDÁR ZSOLT

A tudás szabadsága

Bevezetés

Tudásról és szabadságról szólni mindenképpen megtisztelő, ugyanakkor távolról sem kockázatmentes vállalkozás. A téma az emberi gondolkodás történetének kezdeteitől átívelően, megannyi korszakot magában foglalva szolgáltathat tanulságot a mának, ha most belefognánk a tudás és a szabadság összetett problémájának megszámlálhatatlan részletre kiterjedő, precíz elemzésébe. E riadalmasan rövidre szabott időben azonban igencsak érintőlegesen beszélhetünk mindarról, ami a tudásról és a szabadságról – s együttesen: a tudás szabadságáról való ismeretünk, tapasztalatunk, közeli vagy távoli reményünk és célunk.

A klasszikus és jól bevált feldolgozási, tárgyalási módszert követve a tudás és szabadság témáját kifejtve négy rövid tételben kísérlem meg összefoglalni mondanivalómat. Ezek a következők:

A tudás és a szabadság – mint szükségszerűség.

A tudás és a szabadság – mint kötöttség.

A tudás és a szabadság – mint lehetőség.

A tudás és a szabadság – mint felelősség.

A tudás és szabadság mint szükségszerűség

A tudás, a tudomány tiszteletet vívott ki, s tiszteletet parancsolt magának évezredek óta, s az értékválsággal küzdő jelenkor sem létezhet, sőt egyszerűen roppant összetettségében pillanatok alatt működésképtelenné válna a rendszerbe foglalt gondolat, a tudás, a tudomány nélkül. Mindehhez hozzákapsolva a szabadságot mint eszmét és gyakorlatot, hiányt és programot, megállapíthatjuk, hogy „olyan csontjainkba rekesztett tűz”-ről van szó, mely a legmélyebbről fakadóan érint minden helyzetét mérlegelni képes embert, bárhol és bármikor is éljen e földön.

Tudásunk és tudományunk nagyszerűnek és szükségszerűnek mondható eredményei nyomán az utóbbi nem több mint négy-öt nemzedék alatt évezredek átívelő változások mentek végbe. Ezt legegyszerűbben úgy összegezzhetjük, hogy tudásunkkal felfedeztük, megszelídítettük, uralmunk alá hajtottuk a természetet. Megismertük az anyag titkát, rátaláltunk az anyag elemi részeiben feszülő energia hasznosítására – hol egymásért, hol egymás ellen.

Tudományunk nyomán, mindennek hordalékaként meg is sebeztek a természetet. Mára legmodernebb technikáinkkal képesek vagyunk a teremtésbeli természet rendjének brutális megváltoztatására, olyan egyensúlyvesztés előidézésére, mely léttérünk biztonságát napról napra veszélyezteti.

Tudásunk mindemellett hozzásegített ahhoz, hogy még teljesebben ismerjük meg önmagunkat, külső és belső világunkat, felszínre hozva a legrejtettebb dolgainkat is. Tudásunk középpontjába került a természetben, társadalomban, gazdaságban, kultúrában, hitben, vagy éppen hiedelmekben, netán hitetlenségben élő ember, akinek egyre természetesebb igényévé vált az, hogy az őt körülvevő átalakított, megszelídített és őt szolgálni hivatott környezetben a másik emberrel együtt élve miként éljen hasznos, kiegyensúlyozott, kényelmes, biztonságos, végső soron örömteli életet.

Megteremtettük annak feltételeit is, hogy az ember a másik emberrel technikailag közelebb kerülhessen egymáshoz. Az információátadás, az információátárolás és -továbbítás területén olyan eredményeink vannak, melyek messze túlmutatnak az egyes emberhez köthető tudásbeli képességeken. De mindmáig igen komoly gondjainak vannak egy gondolatilag egységes empatisz közösség vagy társadalom kiépítése terén, ahol a szívek és lelkek valóban közel érnek, közelednek, vagy közel vannak egymáshoz.

Tudományunk előtt szédületes távlatok nyíltak, s ezzel együtt szédületes eredmények születtek. Mindeközben kérdésessé vált az, hogy mindez miképpen teheti jobbá, etikusabbá, morálisán önmagával szemben is igényesebbé az embert.

Új, eddig nem ismert problémákkal kényszerülünk napjainkban szembenézni a jólétinek nevezett, individualizálódott, globalizált fogyasztói társadalomban. Törekszünk a tudástársadalom lépcsőin egyre feljebb jutni, nem is sikertelenül, közben azonban mélyreható gondjaink vannak az értelmes, szép, kiegyensúlyozott, gyűlölködéstől mentes, szabad életet illetően.

A szabadság utáni vágy nem pusztán érzelmi kategória, hanem társadalmi, politikai szükségszerűség. A szabadság kulcskérdés minden korban, minden kultúrában. A társadalmat illető szabadság-értelmezés az egyéni és a politikai jellegű szabadság elválaszthatatlan összetartozásáról beszél.

Ha az emberi szabadság sérül, akkor ez nem pusztán a politikai akaratnyilvánítást sértheti, hanem sérti a gondolkozás szabadságát is, azt a szabadságot, melyről tudni véljük, hogy nem ismer akadályokat. A társadalmilag érzékelhető szabadsághiány deformálhatja a gondolatot, utat engedhet mindannak, amit szép régi kifejezéssel mi hamis tudománynak mondunk. Érzékelhető módon mindez nemcsak világi, hanem egyházi kontextusban is érvényes.

A tudás, a tudomány alapvető igénye a szabadság, hiszen a tudomány korlátokat, sötétségeket, rossz gondolatokat, hamis nézeteket, bántó igazságtalanságokat győzött le, döntött le, hogy végső soron a részleteket sem mellőzve utat nyisson és teret adjon a kibontakozásnak, a teljesebb értékű életnek. A szabadság sem lehet meg tudás nélkül, hiszen a szabadság tervezéséhez, kibontakoztatásához, kivívásához, s nem utolsó sorban megtartásához nem pusztán érzelmi, hanem igen komoly értelmi tényezőkre van szükség.

A tudás és szabadság mint kötöttség

Sajátos helyzetünkben adódóan nekünk, Krisztus-hívő keresztyéneknek mindkét esetben, a tudás és szabadság esetében és ezek együttes, egymást kiegészítő, feltételező értelmezése során elkerülhetetlenül figyelembe kell venni *kötöttségeinket*.

Ez nem azt jelenti, hogy számunkra, keresztyének számára eleve korlátai lennének a tudás szabadságának, hanem éppen fordított a helyzet. Mi annak a tudásából indulunk ki, akinek hatalma van tudni mindent, mert hatalma volt teremteni, hatalma van fenntartani és bölcsen igazgatni ma is és minden korban mindent, ezt a roppant univerzumot és benne a számára roppant fontos értéket, bennünket teremtményeit, embereit, elhívottait megigazítottait és megszenteltjeit.

Tudásunk tehát azáltal kötött és meghatározott, hogy létezésünk és gondolkozásunk bázisa, ismereteink forrása a Szentháromság egy örök és igaz Istennel van elszakíthatatlan kapcsolatban, belőle indul ki és belőle táplálkozik, róla szól, és hozzá tér vissza.

A szabadság kérdését illetően is hasonló a helyzet. Gondolatainknak, életünknek, sajátos tudásunk, tudományunk által meghatározott szavainknak és cselekedeteinknek az Istentől Krisztusban nekünk adott hitben megragadható szabadságban adott a tere, az ideje és a módja.

Krisztus megváltottjaiként értelmezzük a szabadságot, benne és általa vagyunk szabadok, akik az apostoli meghatározás szerint azáltal nyerték el a szabadságot, hogy boldog örvendezéssel lettek Krisztusnak és az ő ügyének teljes elkötelezettjei, ahogy az ige mondja: Krisztus rabszolgái.

Pál arra tanít bennünket, hogy Krisztus messiási munkája, az ő értünk vállalt szenvedése, kereszthalála és feltámadása nyit utat a szabadság felé. Az evangélium is értelmezhető úgy, mint felhívás a szabad életre, mely testi módon is megragadható a keresztség ajándékában.

Ami leginkább meghatározza az embert az az, hogy tud valamit erről a világról, s az ismert, megismerhető világon túl lévőről is sejt, hisz valamit. Isten úgy teremtett és arra

teremtett bennünket, hogy értelmes lényként éljünk, bár az emberiség kultúrtörténete sok esetről tud, amikor az értelmes gondolatokat értelmetlen cselekedetek követték. Az ésszel, értelemmel, tudással kapcsolatos veszély abból fakad – amint azt Pascal megfogalmazta –, hogy az emberek sokszor nem hallgatnak az eszükre, néha meg az a baj, hogy csak az eszükre hallgatnak.

A legrejtettebb dolgokat is szeretnénk tudni, de ezeket csak Isten tudja. Itt semmi másról nem is kellene szólnunk, mintsem arról, hogy ez a vágy, ez a gondolat miként formálódott cselekedetté, s egyben lázadássá. Istennel való szembe fordulás az Éden kertjében. A jó és gonosz tudásának fája érinthetetleniségének parancsát felülbírálván, komolytalannak ítélve, Éva és Ádám cselekszik, tudást akar és szerez, de ennek következménye örök időkre szóló ítélet, kivетetés, melynek helyrehozatalához a büntetést és átkot magára vállaló isteni szeretet Krisztusban meghozott áldozata szükséges.

A tudás és szabadság mint lehetőség

A Szentírás tanulmányozása során többféle választ kapunk a tudás, a tudomány és a szabadság lehetőségével kapcsolatban. Mindenekelőtt arra derül fény, hogy a legfontosabb, mindent meghatározó tudás – az Isten ismerete – nem intellektuális felkészültségből fakad. Istent a bölcs lángeszze sem éri fel, mindennek felett való énjét logikai racionális következtetésekkel megfejtteni, kimutatni nem lehet.

A tudás mint lehetőség a Szentírás szerint egyfelől azt jelenti, hogy Isten önmagáról való kijelentése nyomán az ige és a Lélek által ragadhatjuk meg őt, s mindebben az ajándékjelleg dominál. A felénk forduló Isten nyilvánvalóvá akarja tenni önmagát övéi előtt, hogy őt elfogadják, befogadják, szívükbe zárják, s a szerinte való életet élve reménykedjenek. Ez a tudás nem az ész, hanem a szív tudománya, a szív szabadságával párosulva.

Az ige szerint egyedül csak Isten tud mindent, ismer mindent és ismer minket. A legrejtettebb dolgokat is tudja, Ő olyan mindentudó, aki szükségünket is számon tartja. Ezzel szemben a mi tudásunk rész szerint való, tehát korlátozott. Ha az ember mindent ismerne, olyan lenne mint az Isten. Erre biztatott a kísértő kígyó: „...olyanok lesztek, mint az Isten, tudni fogjátok, mi a jó és mi a rossz” (Gen 3,5).

Több újszövetségi ige határozottan utal arra, hogy az ember számára nem is illő dolog, hogy mindent tudjon – ahogyan Jézus mondja: „Nem a ti dolgotok, hogy olyan időkről és alkalmakról tudjatok, amelyeket az Atya a maga hatalmába helyezett” (ApCsel 1,7).

Jóllehet az ige arról is szól, hogy a keresztyének mindent tudnak, az 1Jn 2,20 szerint: „Nektek kenetek van a Szenttől és ezt tudjátok mindnyájan” – tudhatunk tehát mindent Isten kijelentett szavából arról, ami a legfontosabb, az élet lényegét és minőségét meghatározza, ami az üdvösséghez szükséges.

A Példabeszédek könyve a komoly tudásról, a tudomány világosságáról úgy beszél, mint az élet kútfejről: „...lámpás a parancs, világosság a tanítás, az élet útja a figyelmeztető intés” (Péld 6,23). Az ószövetségi bölcsességirodalom szerint a tudományt jobban kell keresni az aranyánál: „Intésemet fogadjátok el, ne az ezüstöt, inkább a tudást, mint a színaranyat, mert értékesebb a bölcsesség az igazgyöngynél” (Péld 8,10–11) – vagyis itt van előttünk a tudással és a tudománnyal való élés és foglalkozás lehetősége.

Sok egyéb mellett a Kolosséi levél a Krisztusról való tudomány megtartásáról és az abban való naponkénti növekedésről tanít: „Mivel tehát már elfogadtátok Krisztus Jé-

zust, az Urat, eljete^k is őbenne. Gyökerezetek meg és épüljete^k fel őbenne, erősödjete^k meg a hit által, amint tanultátok..." (Kol 2,6-7).

Ami a szabadságot mint lehetőséget illeti, a Szentírás arra helyezi a hangsúlyt, hogy az Istenről tudó ember megszabadított ember, megváltott ember. Nem abban áll a szabadsága, hogy önmagával szabadon rendelkezhet, hanem a hitvallás alapján szólva úgy szabad, hogy az Istennek és a Megváltónak tulajdona – így tér vissza a teremtetési rendhez, ahol a szabadság adott volt számára, mindaddig, amíg ezt az ősbűn miatt el nem veszítette. A szabadságot az Újszövetség a bűntől, a törvénytől és a haláltól való megszabadulás-ként értelme^zi. Ez Krisztus munkája, a Fiú szabadíthat meg minket egyedül, és akkor valóban szabadok leszünk (Jn 8,32).

A teológia, az egyház sajátos tudománya az ige alapján kap lehetőséget arra, hogy Isten kijelentett akaratát a Krisztusban adott szabadság alapján, a fiúság lelkével áthatot-tan értelme^zze, magyarázza, rendszerbe foglalja.

A teológia tudománya – ellentétben a világi tudományokkal – nem a látható világ tapasztalati tényeire építve alkotja meg rendszerét, hanem kívülről szemlélve az irracionálisra, a transzcendens, mégis valóságos Istenre épít. Ezt így kapta a teológia tudománya lehetősé^gként Istentől. A tudományosság a teológia esetében a módszerben található, az egyes tudományos témák feldolgozásánál. Az empiriát a hitbeli tapasztalat jelenti. Ha elvágnaⁿk a teológia tudományosságának irracionális gyökereit, akkor megszűnne a teológia tudománya létezni.

Napjain^kban az egyház tudását, az egyházhoz tartozó teológia tudományát igen gyakran megkérdőjele^zik. Nyilvánvaló, hogy a társadalmi változások, tudományos eredmények, a megszokott értékeket felülbíráló legújabbkori moralitás nem hagyta érintetlenül sem az egyházat, sem a teológiát. Az egyház hitelességének ténye is épp az ezekben a napokban közzétett országos felmérés szerint komoly válságban van.

Tusako^dunk bizonyára mindannyian külön-külön, egyéni szolgálati területeinken, de tusakodnuⁿk kell együtt is azért, hogy hittel, tudással, megfelelő szintű felkészültséggel, élve a tudás szabadságának élénk tárt és ismert lehetőségeivel, érthetővé tegyük a ránk bízott, általun^k képviselt üzenetet, Isten ügyét, mely elválaszthatatlan az ember ügyétől.

A tudás és szabadság mint felelősség

Éppen ebben a szinte krízishelyzetnek nevezhető állapotban ragadhat meg bennünket a tudás és a szabadság párhuzamának lehetősége mellett az ebből fakadó felelősség kérdése.

„Ti, testvéreim, szabadságra vagytok elhíva, csak a szabadság nehogy ürügy legyen a testnek, hanem szeretetben szolgáljatok egymásnak. Mert az egész törvény ebben az egy igében teljesedik be: Szeresd felebarátodat, mint magadat: Ha pedig egymást marjátok és faljátok, vigyázzatok, el ne emésszétek egymást” (Gal 5,13-15).

A törvény ismeretéből fakadó tudás, a teológia, az egyház a Krisztus-hívó tudománya a szabadságban való élet felelősségét is hordozza. Aláhúzza, megerősíti Pál szava azt az intést, mely szerint a szabadság az egymás iránti kölcsönös elkötelezettséget is magában foglalja.

Az egyház hitelességének válsága talán ide is visszavezethető. Konkrétabban: egyházunk és gyülekezeteink tudását, tudományát talán azért nem tartják sajnálatosan na-

gyon sokan figyelemre méltónak, mivel nem vagyunk képesek azt kommunikálni kifelé, amit megszokottan és alázatos arccal hallgatnak a belül lévők, s az Ámen után nem történik semmi.

Megnyugszunk, hogy mi a szabadságra vagyunk elhíva, és pont kerül a mondat végére. Illetve ha mégis pont, akkor jön az az értelmezés, mely Luthert idézve így szól: A keresztyén ember szabad ura minden dolgoknak és nem alattvalója senkinek. Csakhogy Luther azt is mondja ezt követően, hogy a keresztyén ember készséges szolgálja minden dolgoknak és alattvalója mindenkinek.

„Luther tétele a maga kettős struktúrájával tömör formába sűríti magába a kommunikatív szabadság alap gondolatát” (Wolfgang Huber: Az egyház korszakváltás idején 151. o.) Vagyis a szabadsággal kapcsolatos önérvényesítésnek akkor és addig van helye, míg ez harmonikusan összekapcsolódik a másik ember tiszteletével, a fájdalmasan megkopott felebarát iránti szeretet tudásával, akarásával, felelősségével.

Nem csak szabadságértelmezésünkkel, de teológiai tudományunkkal is baj van. Valaki azt írta a közelmúltban, hogy a teológiának mint tudománynak a becsülete sokféle tekintetben tűnően van. Az egyház tudománya elvesztette a tudomány világában eddig volt előjogait és esélyeit. Nem vagyunk közérthetőek, nem látszik rajtunk a szenvedélyes elkötelezettség. Ha néha odafigyelnek is etikai üzeneteinkre, hosszadalmas nehéz szövegezésű állásfoglalásainkra, akkor ezeket szembeállítják az egyéni önrendelkezés szabadságának érveivel, az autonómia elvével.

Éppen ezért végképp nem lehet közömbös kérdés számunkra az, hogy a Krisztusban gyökerező tudományunk és tőle kapott szabadságunk hogyan és miképpen lesz láthatóvá, érzékelhetővé, érthetővé és befogadhatóvá sokak számára.

Befejezés

Végezetül, elhívásunkból, megbízatásunkból, kiválasztottságunk tudatából fakadó felelősségünk az, hogy meggyőző módon hirdessük: Jézus Krisztus életének, halálának és feltámadásának semmi más célja nem volt, mint a szabadság, ahogyan Pál tanított: Jézus szabadságra szabadított meg minket (Gal 5,1).

Bármennyire is azt mutatja fel korunk, hogy az ember megszerzett tudása révén próbál értelmet adni mindennek, ami körülveszi – bármennyire ott van a kísértés, hogy az ember saját erejéből képes véghezvinni, teljeséggel megvalósítani saját szabadságát – nekünk azt kell elmondani, hirdetni háztetőkről vagy fülbe súgva, hogy Krisztus épp attól szabadított meg, hogy mi akarjunk önmagunk megszabadítói lenni. Attól szabadított meg, hogy feloldja az embert abból a kényszerből, hogy saját maga akarja kifizetni az Istennel szembeni kifizethetetlen adósságát, hogy saját magát igyekezzen megváltani a bűn átkától, hogy saját erejéből akarjon győzni a halál fölött.

Mennyiszer megcsalt már és mennyiszer tette már felfuvalkodottá az embert a tudomány. Hányszor átléptük már a szabadság határait. Mennyi kegyelemre volt szükség ahhoz, hogy mégis megmaradjunk, újrakezdhessünk előlről mindent, felépíthessük a romokon az országot, az egyházat, az egyházkerületet, gyülekezeteinket, önmagunkat.

Mindezt megtapasztalva, átélve, a mindenben egyedüli győztes Krisztusra tekintve, a tőle kapott tudás és szabadság valóságával, örömeivel és felelősségével merjünk a soha meg nem szűnő reménységbe kapaszkodva előrenézni, továbbmenni.

DR. R. VÁRKONYI ÁGNES

Bocskai politikájának európai jelentősége

Elhangzott a Doktorok Kollégiuma tudományos ülészekán, a Magyar Reformátusok V. Világtalálkozója alkalmából, Debrecenben, 2006. augusztus 22-én. E tudományos ülészek egyik főtémája a bécsi békének és Bocskai István halálának 400 éves évfordulója volt. – A szerk.

Bocskai István Testamentumában van egy kevés figyelemre méltatott mondat: eszerint a fejedelem 7000 forintot hagyott „históriáért”, melyeket udvari történétírója, Szamosközy István írt. Leszögezte, azok kinyomtatására, hogy „szorgalmatos gondjuk legyen, lelkekre kötöttük a testamentumosoknak, és az Istennek széki eleibe idézzük őket, hogy ha abban híven és szorgalmasan el nem járnak”.¹ Nem jártak el. Nem járhattak el. A művek egy részét csak a 19. század második felében adták ki, más része elkallódott. Nem csoda, hogy Bocskai szabadságharcának története úgy került be a hazai történeti tudatba, hogy Európát nem érdekelte, mi történt a Kárpát-medencében, Bocskai látókörét pedig a török–magyar, s a Királyi Magyarország, az Erdélyi Fejedelemség és a Habsburg–dinasztia viszonya határolta be. Ez nem így van. Mert, bár a Habsburg–török–magyar viszony is elegendő megoldásra váró feladatot rejtett magában, Bocskai fejedelem alakja Genfben, a reformáció emlékművén Európa tágasabb horizontjait tárja elénk.

Nyitott a kérdés, hogy mi volt Bocskai politikájának egyetemes értelmű történelmi többlete. Ma milyen közös értékeket fejez ki a változatos Európa anyanyelvben, vallásban, nemzeti tudatban különböző népei számára? Mit nyújtott a Királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség a kora újkor hajnalán, a megújulás követelményének nagy kihívására ébredő Európának?

Bocskai európai politikáját évszázadokra eltemette az idő, dokumentumai a bécsi, párizsi, londoni levéltárakban, Firenze, Innsbruck kéziratáiraiban porosodtak. Meggyőzően hangzott a Bocskait legjobban ismerő magyar történész, Benda Kálmán (1913–1994) megállapítása: elszigetelten, „testvértelenül állunk Európa legveszélyesebb pontján”.² A külkapcsolatoktól egyedül gyors katonai segítséget váró felfogás miatt megerősödött az a nézet, hogy a szabadságharc nemzetközileg tökéletesen elszigetelten zajlott.³ Szinte szimbolikus jelentése van, hogy Bocskai külpolitikájának fontos dokumentumai éppen 1991–1992-ben láttak napvilágot. Ily módon a Bocskai diplomáciájáról eddig előkerült töredékes adatok az egész Európát átfogó rendszerbe illeszthetők.⁴ Különleges ajándék és nagy megtiszteltetés a történész számára, hogy erről az eddig ismeretlen politikáról először a Református Világtalálkozó alkalmával rendezett nemzetközi tudományos konferencián számolhat be.

A következőkben röviden vázolom Bocskai kezdeményezéseit, előzményeit, a Királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség nemzetközi helyzetét, és azt, hogy a fejedelem mit ért el, diplomáciája mennyiben tekinthető a realista politikai kultúra szerves részének.

Bocskai 1604 késő őszén, november 21-én vonult be Kassára, és azonnal követeket szándékozott küldeni Európa uralkodóihoz. Csakhogy a hadi helyzet miatt várni kellett.

Végül Bocskai hatalma legitimálása után, a korponai országgyűlés (1605. november) döntésével is megerősítve indította el 1605 végén, 1606 elején követeit a környező és a távolabbi országokba. Szerény kis csoportjaikat tapasztalt államférfiak vezették: Lengyelországba Kátay Mihály kancellár, Bécsbe Illésházy István (1541–1609), Konstantinápolyba Czobor Mihály. És ami számunkra a legfontosabb, követség indult a nyugati hatalmakhoz, Johannes Bocatius kassai főbíró vezetésével.

Jelentőségére jellemző, hogy amíg a többi követ indulását nyilvánosan közzölték, a nyugatra küldöttékét a legnagyobb titokban tartották. Johannes Bocatius (1569–1621), az alsó-lausitzi kereskedő fia Drezdában járt iskolába, Wittenbergben szerzett magisteri fokozatot, 1599-ben jött Magyarországra, és az eperjesi, majd kassai iskolaigazgatóság után lett Kassa főbírája. A város protestánsainak megbecsült személyisége neves humanista író. Végigélte, hogy Barbiano erőszakkal elvette tőlük a kassai nagytemplomot és kiűzte a városból a prédikátorokat. Bocatius valószínűleg közreműködött a szabadságharc előkészítésében is. A követség másik két tagja nem kevésbé tekintélyes személyiség: Rimay János tapasztalt diplomata és híres költő, Bocskai titkára. Meltzer János pedig Sáros vármegye főszolgabírája volt. Még feltárásra vár, hogy Bocatius mégis miért írja: „*Elindultam. Egyetlen szolga kísért, az íródeákom*”.⁵

Bocskai követi utasítása szerint a német-római császárság „három legkeresztényibb fejedelmét” vagyis protestáns fejedelmeket kell felkeresnie: IV. Frigyes pfalzi, II. Keresztély szász és Joakim Frigyes brandenbúrgi választófejedelmeket. Bocskai leveleit, a Querela Hungariae kiáltvány német és francia fordítását vitték magukkal, továbbá metsetet Bocskairól és propagandairatokat.

A követség célja összetett. Egyrészt a tájékoztatás. Azért, mert „*a magyar név, amely kezdetben megnyerő ügye miatt nagyon is kedves volt az evangéliumi embereknek [vagyis a protestánsoknak], ekkor már az ellenségeink különféle és nemegyszer hamis mendemondái által kezdett gyűlöletessé és bemocskoltá válni*”. Cáfolták meg a hamis vádak, ismertették meg a fejedelmeket és segítségükkel más országokat az igazságról: Bocskai a vallás szabadságáért és a magyar alkotmány védelméért fogott fegyvert.

Másik célja az volt a követségnek, hogy meghiúsítsák Rudolf császár szándékát. Rudolf ugyanis a német fejedelmektől pénzt és katonai támogatást kért, hogy leverje, amint mondta, a veszedelmes lázadást. Érje el a követség, hogy a fejedelmek ne adjanak Rudolf császárnak katonai támogatást ellenük. Harmadrészt meg kell nyerni a fejedelmeket, hogy segítsék a magyarországi protestánsok vallásszabadságát és a magyar alkotmány sértetlenségét biztosító békekötést, és vállaljanak garanciát a megállapodásban. Távolabbi szándéka Bocskainak a nyugati hatalmak megnyerésével az volt, hogy miután Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség megerősödött, új erővel próbálhatják meg a török megszállta területek visszafoglalását. Ő, aki harcolt Gyurgyevónál, nagyon jól tudta, hogy csakis több ország összefogása hozhat sikert. Így a követség azt a célt is szolgálta, hogy rakják le a jövődöbéli stabil törökellenes nemzetközi összefogás alapjait. Bocatius, amikor figyelmeztették, rendkívül veszélyes követségre vállalkozik, Horatius ismert szavaival felelt: „*édes és dicső dolog a hazáért meghalni*”. Illésházy István, a fejedelem tekintélyes tanácsosa kijelentette: „*a császár nem fogja megsérteni a nemzetközi jogot*”. Tévedett, a követség elindulásának pillanatától titkos császári megbízott kísérte és figyelte minden lépését.

Mennyiben lehetett realitása Bocskai nemzetközi kezdeményezésének? Szamos-

közy István történeti művéhez végzett anyaggyűjtésében olvasható: „...*mind Austriaban, es mind Morvaban es Cheh országban...maid inkább oha"ytiak az Bocskai"y iöwetwlet*”, csak ne bántsák őket és hagyják meg hitükben.⁶

A szabadságharc vezetésére Bocskai hosszú politikai pálya tapasztalataival vállalkozott. A bécsi apród, a prágai császári udvar testőre, majd az Erdélyi Fejedelemség tanácsura, váradi kapitány, diplomata, alaposan ismerte a tágasabb térség viszonyait. Felelős államférfi a 17. század hajnalán csakis a tágasabb térség összefüggésében gondolkozhatott. Bocskai többször is hivatkozott Báthory Istvánra. Főleg azzal hatott rá erősen a lengyel király, hogy a török visszaszorításának reálpolitikai feltételül a közép-európai országok összefogását szabta meg. Gyakorlati politikai tapasztalatai ugyancsak tágasabb horizontú politikára ösztönözték Bocskait.

A századforduló Európája a változások ideje, de a nagy változás krízisek, válságok sorozatán át teljesedik ki. Európában katasztrofális pénzromlás sepett végig, agrárválság és világnézeti válság rázta meg a társadalmat. Közép-Európa országaiban mindez sajátos intenzitással érvényesült.

A szövetséges keresztény hatalmak és az Oszmán Birodalom háborúját mindkét fél elvesztette, de nem tudta befejezni. A Királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség a pusztító állóháború áldozata lett. Az újabb demográfiai kutatások egyértelműen bizonyítják, hogy Magyarország életfáján a tizenöt éves háború okozott végzetes bevágást. A mohácsi csatát követő évtizedekben még a népességszám némi növekedése is megfigyelhető. A háború másfél évtizede alatt azonban egész vidékek néptelenedtek el, és Erdély folyó menti falvaiba évekig nem mert visszaköltözni a hegyekbe menekült lakosság. Bocskai az első, aki aggodalmát a népességfogyás miatt politikai programba foglalja: „Nem nézvé... szegény nemzetünknek számtalan vérontás miatt ennyire való elfogyását”. Az ellátatlan keresztény zsoldosok fosztogatásai és a török rabló portyák miatt pedig a szomszédos országok sem alhattak már nyugodtan.

A császári udvarban szerzett tapasztalataira Magyarország és Erdély fejedelme többször is hivatkozott: „köztük nőttem, nevedtem fel”.⁷ Az általános válság elmélyülésének két esztendejét barátságos fogságban, II. Rudolf Prágájában töltötte. Közép-Európa kiemelkedő tudományos és művészeti központjában az összeomlás határeseteit élte át. Az uralkodó súlyos beteg. A dinasztikus válság megoldására Mátyás főhercegnek nincs megfelelő ereje. Az udvari hitelező, a Castelli és a Werthemann bankház összeomlott. Az üres kincstárt sem a magyarországi rézkereskedelmet bérló nyugati tőkés, Lazarus Henkel kölcsöne nem töltötte fel, sem gróf Illésházy István és mások koncepciók perekké alakított vagyona nem segített. VIII. Kelemen pápa minden igyekezte meddő maradt. A török elleni háború folytatására hiányzott a pénz.⁸ A Habsburg központi kormányzat megpróbálta kiaknázni a Királyság és Erdély gazdasági tartalékait. De a katonai kormányzó, a sebtében felállított Erdélyi Kamara tájékozatlan *directorával* csak növelte a káoszt. Rudolf császár elhatalmasodó betegsége miatt egyre kiszámíthatatlanabb lett. Protestáns tanácsosait katolikusokra cserélte, s a protestánsokat sújtó rendeletei nemcsak Magyarországon, hanem Sziléziában, Morvaországban, az osztrák örökös tartományokban is végletekig élezték a vallási ellentéteket.

Erdélyben Bocskai egyetemes kormányzati tapasztalatokat is szerezhethetett. A fejedelmi tanácsban művelt humanista államférfiak voltak körülötte, Kovacsóczy Farkas a

Dialógus Erdély kormányzásáról című művében a Velencei Köztársaság kormányzási típusát ismertette, és a Királyságban is terjedt a németalföldi Justus Lipsius egész Európában nagy hatású korszerű államelméleti műve. Prágában, az európai politika egyik központjában Bocskai a birodalmi méretű állampolitikai törekvésekről nyerhetett tapasztalatot. Miért fogott fegyvert? Kortársai is megkérdezték: „*Mi lőtt légyen ennek az indulatnak a főbb oka? Ha, religió-é, pénz-é, jószág-é*”. Sok válasza ismeretes: „*Pro patria et pro fide*”, „*Magyarország régi szabadsága*”, „*édes hazánk régi szabadsága, sok időre való boldog megmaradása*”. És új fogalom: a „közérdek”, a „közügy”, a „közönséges jó”.⁹ Rövid helyzet-elemzései pedig a befejezhetetlen háború, az általános válság következményeit is megvilágítják. Hangsúlyozza, hogy az ország önvédelmi háborút kezdett, s a cél, hogy „az szép haza” ne csak „megcsendesüljék”, hanem „épüljön is”.¹⁰ Politikáját az önvédelem és a válság feloldásának szándéka jellemzi. Következésként a koncepciója eleve átfogta Közép-Európát. Kiáltványt küldött a cseh, a morva és az ausztriai rendeknek és tájékoztatta a német fejedelmeket.¹¹ Ismerte a nehézségeket, jobb megértéséhez két írás ad kulcsot. Az egyik, a *Querelae... Hungariae*, jól ismert kiáltvány, a másik a londoni Public Record Office-ban maradt fenn, csak 1969 óta ismeretes.

A *Querelae*-ről az újabb vizsgálatok kiderítették, hogy valószínűleg nem a szerencsi országgyűlésen, hanem korábban, esetleg már 1604 őszén keletkezhetett.¹² Általános vélemény, amit a kiáltvány címében is jelzett, hogy az egész keresztény világhoz szól: „*to tot orbe Christiano*”.¹³ A szövegben viszont a „Magyarországgal szomszédos keresztényeket” hívta biznyságul, Németországot és Lengyelországot nevezte néven. Már a kiáltvány eleve úgy van gondolatilag felépítve, megszerkesztve, hogy a szomszéd országokat mozgósítsa. Hangsúlyozza, hogy Magyarország évszázadokon át megvédte szomszédait a török terjeszkedéssel szemben, de Rudolf császár a török háború örve alatt „tervebe vette, hogy Magyarországot tartománnyá teszi, az Ausztriai Háznak rendeli alá”. Hogy nem túlzott, azt több tény igazolja. Legutóbb egy fiatal kutató, Bagi Zoltán tárt fel a bécsi levéltárból a Királyi Magyarországot a birodalomba tagoló terveket. Zsarnoki uralmával, s azzal, hogy a török elleni háborút nem vezette kellően, sőt elhanyagolta, maga a császár kényszerítette őket, hogy a törökhöz forduljanak. Mert ha a török győz: „*Nem lesz biztonságban Ausztria, Morvaország, a lengyel és a cseh királyság, sem a magas hegyek, sem a mély folyók nem fogják feltartóztatni útját, semmi sem lesz legyőzhetetlen a török számára, ha Magyarországot legyőzte, semmi sem lesz legyőzhetetlenné annak, aki világhuralomra törekszik*”. Önmagukat felmenti a török szövetség bűne alól, mert védekezni „*a természetjog szerint még az oktan állatnak is szabad a veszélyben*”.¹⁴ A szomszéd országokat nemcsak a török fenyegeti, hanem Rudolf császár is: „*amit a török ellen kellene fordítani, azt a zsarnokság formájában ellenetek, lengyelek és Németország szíve ellen fogja felhasználni*”. Ha viszont a szomszéd országok segítséget nyújtanak Rudolf császár zsarnoksága ellen, akkor ők – mint eddig – ezután sem sajnálják életüket és vérüket a kereszténység védelmében. A kiáltvány végső soron a természetjoggal (*lex naturae*) indokolja a felkelést. Rudolf császár felelős azért, hogy a törökkel meg kellett állapodniuk. A kiáltványban két fontos politikai gondolat jut kifejezésre. A térséget a két terjeszkedő nagyhatalom fenyegeti, Magyarországgal és az Erdélyi Fejedelemséggel együtt Lengyelország és a német fejedelemségek is veszélyben vannak. Ez az egyik. A másik gondolat, hogy a török ellen csak több ország közös erejével harcolhatnak eredményesen.

Mennyiben tekinthető a *Querelae Regni Hungariae* Bocskai művének? Idők folyamán több hipotézis merült fel. Művelt írástudók vették körül: Péchy Simon, Alvinczi Péter, Kátay Mihály. Felmerült az is, hogy Bocatius írta, de vallatása alkalmával, amikor a szerzőről kérdezték, egyszerű „nem tudom” volt a válasz.¹⁵ Vallomásait természetesen kritikával kell fogadnunk, hiszen erősen megkínózták.¹⁶ Bocskai levelezéséből kiszűrhető gondolatok azt a feltevést erősítik meg, hogy a *Querelae Regni Hungariae* Bocskai műve, valószínűleg tollba mondta, vagy gondolatmenetét, érvanyagát közölte és munkatársai öntötték végleges formába. Bizonyos, hogy az ilyen kiáltványok sok toposzt és hagyományos sémát tartalmaznak. Korábbi írásai szerint is Bocskai kiforrott áttekinthetőséggel, nagy ismeretanyaggal rendelkezett Magyarország európai helyzetéről és a játéktér lehetőségeiről. 1601 őszén Prágából, tiszteletes rabságából Báthory Zsigmondnak írta: „Magyarországot, mely egykor a törökök réme volt, ...nem a velük való barátkozással és a velük kötött szövetséggel lehet megvédelmezni, hanem a többi keresztény országgal együtt, ellenük szegzett erővel és bátorsággal”,¹⁷ Ugyancsak a Kiáltvánnyal megegyező elveket fejt ki Bocskai Jan Zamoyskinak, Lengyelország főkancellárjának 1605. január 19-én írott levelében: A Habsburg Birodalom „a török háború tetszetős ürügyén a mi leigázásunk után Lengyelországot is a Mars-fórumra akarja vonszolni”. Kassát ő azért foglalta el, nehogy a törökök vagy a tatárok prédája legyen: „Úgy vélem, hogy ezzel az egész kereszténységnek s a lengyel respublikának nem csekély szolgálatot tettem”.¹⁸

A Kiáltvány ellen a császári udvar hevesen tiltakozott, és mindent megtett, hogy a kapcsolatokat megakadályozza. Ennek ellenére Bocatius sikerrel tárgyalt a braunschweigi választófejedelemmel, a magyar királyi trón elfoglalására is késznek mutatkozó IV. Frigyes pfalzi választófejedelemmel, és megalapozta a hosszú jövőre tekintő összeköttetést. Móríc hesseni tartománygróf megértette Bocskai szándékait, a német fejedelmekkel együtt nagy része volt benne, hogy IV. Henrik francia király elismerte a magyarok súlyos helyzetét. Feltehető, hogy az ő révén jutott el a *Querelae Regni Hungariae* francia fordítása Párizsba.¹⁹ Ugyancsak további vizsgálatot kíván az a szűkszavú tájékoztatás, hogy a Majnán túli városban, Hanauban három napig Pieter Brederode, Móríc orániai herceg, Németalföld kormányzójának követe látta vendégül.²⁰ A Magyarországra küldendő követségből azonban nem lett semmi, mert Bocatius Northeimben császári elfogatóparancssal letartóztatták. Bocskai követét elfogatták. Sem a kor politikájára jellemző eljárások, sem az idő rövidsége nem akadályozta meg azonban, hogy Bocskai ne érjen el néhány szerény sikert. Táplálta az érdeklődést, erősítette a protestáns országok szolidaritását és megteremtette későbbi elevenebb kapcsolatok alapjait. Mélyrehatóbb kutatásokkal nyilván megállapítható, mennyire segítették ezek a tárgyalások a protestáns unió formálódását. A nyugati orientációhoz mintegy hídként szolgált Bocskai lengyel politikája.

Miután a lengyel főkancellárral Bocskai felvette a kapcsolatot, III. Zsigmond lengyel királyt tájékoztatta céljaikról. Erre a király kijelentette: hajlandó közvetíteni a béketárgyalásokat. A határ menti biztonság érdekében eljáró lengyel követeknek Bocskai a Kiáltványtól némileg eltérő nyilatkozatot adott ki. Hivatkozott a két nép barátságára, és a nemesek sérelmeit, a rendi jogoknak érvényt szerző szándékát hangsúlyozta. III. Zsigmond lengyel király pedig fogadja a Wavel audienciás termében a Kátay Mihály vezetésével megjelenő Bocskai követséget. A követek utasításuk értelmében tájékoztatják a királyt, Bocskai feje-

delem a két ország régi jó viszonyát kívánja folytatni. 1605 augusztusában a magyarországi szabadságharchoz hasonló programmal megalakul a Sandomierz-i konföderáció.

Bocskai lengyel politikája élénken foglalkoztatta az Oszmán Birodalommal sikeresen kereskedő angol politikát. Különösen I. Jakab király főkincstárnoka, Lionel Cranfield kísérté figyelemmel, aki a Magyarországon is jó piaccal rendelkező yorkshieri karasia posztót forgalmazta.²¹ Nyilvánvaló, hogy a gazdasági kapcsolatok ösztönözték a politikát. A hegyaljai bor ebben az évszázadban hódítja meg a lengyel piacot, és Bocskai maga is intézkedett, hogy Besztercebányáról rezeset küldjenek Lengyelországba.

Bocskai diplomáciája egyelőre annyit ért el, hogy a magyarországi katonai beavatkozásra Spanyolország, az Egyházi Állam és Anglia megtagadott bármiféle segítséget. A brandenburgi, a pfalzi választó-, a württembergi herceg pedig más fejedelmekkel együtt kijelentették, hogy „*ad oppressorum Hungarorum*” sem pénzt, sem katonát nem adhatnak.²² Közben Bocskai megállapodást kötött a havasalföldi és a moldvai vajdákkal.²³

A válság felszámolásához vezető első és legfontosabb lépésnek Bocskai az értelmetlen pusztításba fulladt török háború lezárását tekintette. Ide azonban a Habsburg-dinasztia és Magyarország viszonyának rendezésén s a dinasztikus válság megoldásán át vezetett az út. Ebben Illésházy segítségére számíthatott. Téves az a beállítás, hogy Illésházy a békét, Bocskai a vég nélküli harcot képviselte. Bocskai hívta haza a fej- és jószágvesztés ítélete elől Lengyelországba menekült Illésházyt, és már 1605 májusában utasítást adott neki, hogy kezdje meg a tárgyalásokat. Tökéletesen egyetértettek, hogy a háborút le kell zárni. Illésházy annyiban előnnyel rendelkezett, hogy a tárgyalásokon a császárt képviselő Mátyás főherceghez és legkedvesebb emberéhez, Cavriani Ottavióhoz régi barátság fűzte. Három békebizottság tárgyalta: a Habsburg központi hatalom, a Királyi Magyarország és a Bocskai magyar és erdélyi fejedelemségét képviselő bizottság.²⁴ A békétárgyalások elfelejtett részlete, hogy a német fejedelemségek körében valóságos mozgalom alakult ki, hogy ők közvetítsék és garantálják a békét. A prágai udvar ezt elvetette, és az Egyházi Állam és Spanyolország mediátorsága mellett foglalt állást. Az elhúzódozó békétárgyalások széles körű diplomáciai érdeklődést keltettek, Anglia is figyelemmel kísérte.²⁵ Bocskai tehát minden kedvezőtlen körülmény ellenére a magyar kérdésre irányította Európa figyelmét.

A korponai országgyűlés (1605. november–december) ebből a szempontból is történelmünk rendkívül jelentős országgyűlése. A hajdúk letelepítése, a lengyel követség, a király állítólagos házassági ajánlata miatt²⁶ a békefeltételeket kialakító vitákra kevésbé figyelt a kutatás. A megoldandó kérdések a szomszéd országok kérdései is. A részletekre nem térhetek ki, de annyit feltétlenül szükséges kiemelni, hogy Bocskai törekvéseit leginkább a protestáns művelt nemesek és gazdag kereskedők reformokra és toleranciára nyitott csoportja támogatta. Elváltak a rendi sérelmi politikától, s támaszául szolgáltak Bocskainak, aki itt jelentette be „mind urak, mind nemesség... magok erszényéből 1-1 forintot fizessenek”.²⁷ Kikötötték, hogy a békét „a német birodalom, a lengyel király, Csehország és az örökös tartományok” Morvaország és Szilézia, továbbá Lausitz garantálja. Hasonló módon vélekedett Ecsedi Báthory István országbíró is, amikor Bocskai véleményét kérte a Mátyás főherceggel való tárgyalásról. Kérjék vissza a koronát is, az országot a jó békével tarthatják meg és restaurálhatják, s ami a fő, biztosíték szükséges, hogy a megállapodást tiszteletben tartják. Ezzel nemcsak az országnak, hanem az egész

„kereszténységnek is szolgálunk”. Nem túlzás tehát, hanem korabeli politikai konszenzust fejezett ki Bocskai, megállapítva: „ez a béke nemcsak Magyarország javát és oltalmát, hanem az egész keresztény világ érdekét és hasznát szolgálja”.²⁸

A békefeltételeket Illésházy vitte nyolc hintó és 60 lovas kíséretében Bécsbe, ahonnan három évvel azelőtt éjjel szökve mentette életét. A béke szövegének első tervezete kemény harcok és érdekegyeztetések után 1606. február 9-én készült el. A június 23-án megkötött *bécsi béke* megteremtette az alapot a protestánsok szabad vallásgyakorlatát a katolikusok sérelme nélkül biztosító törvényhez, megerősítette az ország alkotmányát, integritását, rendezte az Erdélyi Fejedelemség államiságának, mint a magyar korona tagjának helyzetét. Legfőbb jelentőségét a nemzetközi garancia adta. Igaz, hogy Bocskai elképzelése nem érvényesült maradéktalanul. De a „megbékélést” szavatolták a felső-ausztriai, az alsó-ausztriai rendek, a stíriai hercegség, Szilézia, Csehország, Morvaország, Alsó-Lausitz rendjeinek képviselői.²⁹ Elérte azt is, hogy a zsitvatoroki békéhez vezető Habsburg–török tárgyalásokon megbízottja révén, mint közvetítő vett részt.³⁰

Összefoglalásként megállapítható: Bocskai egyetemes jelentőséggel harcolta ki a protestáns vallás szabadságát, a lelkiismeret szabadságát. Megvetette a változó Európában a két nagyhatalom között egyensúlyozó magyar politika alapjait, a térség geopolitikai helyzetéhez alkalmazkodó diplomáciával a közép-európai országok érdekközösségére építve. Felismerte, hogy a két nagyhatalom közé ékelődött és megosztott országnak nyugalomra, erőgyűjtésre van szüksége. Az Erdélyi Fejedelemséget és a Királyi Magyarországot a török támadások ellen kívánta megvédeni. Ugyanakkor viszonyát a Habsburg-dinasztiával újra rendezve, garanciális békével kívánta biztosítani. A közép-európai országok összefogásával, nemzetközi kapcsolatrendszer kiépítésével a két nagyhatalom között az egyensúlyhelyzet kialakítására törekedett. Hosszú távon a Királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség viszonyát *Testamentumi rendelkezésben* alternatív módon vázolta fel: alkalmazkodva a változó erőviszonyokhoz a magyarság mindenkorai egységét fogalmazta meg.

Rövid két év alatt kialakított kezdeményezése nagy jövőre tekintett. A protestánsok igényét és jogát vallásuk szabad gyakorlására, beleértve az oktatás, belső önrendelkezés, s főleg a lelkiismeret szabadságát is, az általa lefektetett alapelveket fejlesztve tovább fogalmazták meg az utódok. Közép-Európa országainak konföderációja feltűnik Bethlen Gábor politikájában. A vaskvár béke után Zrínyi környezetében közös parlamenttel és kereskedelmi szerződéssel vázolják fel a közép-európai konföderáció tervét. Majd II. Rákóczi Ferenc 1704–1707 között a gyorsan változó katonai erőviszonyokkal számolva kezdeményezi a közép-európai országok konföderációját.

A hajdú letelepítő levél narrációjában a Nap mindent megvilágító erejére hivatkozik, a világmindenséget egyetemes „ragyogó gépezet”-nek, *ragyogó alkotmány*-nak nevezi, s ezt az égi, bibliai és univerzumi világképet vetíti a társadalomra: „győzelmes Méltányosságot és Igazságot, mint a hajnal ragyogó fényét, mint a Nap vakító tündöklését mindenki szeme elé helyezte, és az igazakat a börtönből a szabadba, a sötétségből a világosságra és a rab-ságból az örök szabadságra juttatta”.³¹

Bocskai nagy műve, a garanciális béke a vesztfáliai békének legfőbb alapelve lesz. Hogy a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség viszonyát külföldi hatalmak garan-

ciájával rendezze a Habsburg Birodalom császárával, a magyar koronát is viselő uralkodóval, igény és törekvés végig a század folyamán és II. Rákóczi Ferenc politikájában. Elméleti szinten majd Bibó István fogalmazza meg a megegyezéses békéről szólva, a 20. század szankcionális békéjével szemben, először 1934-ben, majd 1956-ban.

Ha a siker, a realista politika legfőbb meghatározója a folytathatóság igénye, akkor Bocskai kezdeményezése ma sem veszített időszerűségéből. Így általánosítható kijelentése Kassának: „Kegyelmetek szabadságának nemcsak oltalmazói, hanem tehetségünk szerint építői is akarunk lenni”.³²

JEGYZETEK

- 1 Az 1606. esztendőben történt Bocskay István magyar- és erdélyországi fejedelemnek Testamentumi rendelése in: Magyar gondolkodók 17. század. Válogatás, szöveggondozás és jegyzetek: Tarnóc Márton. Budapest, 1979. 17–18. – 2 Benda Kálmán, *Bocskai István*. Budapest, 1993. 148. – 3 Makkai László, *Bocskai és európai kortársai*, Történelmi Szemle, 1974. 483–494. – Sahin-Tóth Péter, *A francia külpolitika és a Bocskai felkelés*. In: A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. Szerk.: Glatz Ferenc. Budapest, 1993. 123–133. – 4 Makkai László, *Bocskai és európai kortársai*, Történelmi Szemle, 1974. 483–494. – Sahin-Tóth Péter, *A francia külpolitika és a Bocskai felkelés*. In: A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. Szerk.: Glatz Ferenc. Budapest, 1993. 123–133. – 5 Követségének iratai: Opera quae exstant omnia prosaica. Edidit Franciscus Csonka. Budapest, 1992. Rövid életrajzi összefoglalás: Csonka Ferenc Utószó. In: Bocatius János öt év börtönben (1606–1610). Sajtó alá rendezte Csonka Ferenc. Budapest, 1985. Újabb adatok Bocatiusra: Papp Klára, Bocskai Kassai fejedelmi udvara. In: „Nincsen nekünk több hazánk ennél...” Tanulmányok a Bocskai felkelés történetéhez. Szerk.: Ifj. Barta János, Papp Klára. Budapest, 2004. 121–146. – 6 Szamosközy István történetíró kézirata. Közzéteszi és a jegyzeteket írta E Abaffy Erzsébet és Kozocsa Sándor. A magyar nyelvtörténet forrásai 2. Budapest, 1991. 185. Károlyi Árpád, *Magyar Országgyűlési Emlékek. XI. 1605–1606*. Budapest, 1899. – 7 Bocskai István *Levelek*. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította: Benda Kálmán. Európa Könyvkiadó-Kriterion Könyvkiadó, 1992. 135. – 8 Tusor Péter, A barokk pápaság. Bp. 2004. 31–32. – Miközben Rudolf kisebb területről megközelítette a lehető legmagasabb jövedelmet. Vö. Kenyeres István, I. Ferdinánd magyarországi pénzügyigazgatási reformjai. TSz. 2003. 1–2. 90. – 9 Bocskai, *Levelek*, 136–137, 142. – 10 Bocskai, *Levelek*, 139. – 11 Benda, 1955. 36. MOE, XI. – 12 *Querelae, excusationes cum protestatione Regni Hungariae praesertim partium superiorum coram Deo et toto orbe Christiano*. Kiadta Károlyi, MOE, XI. 168–184. Vö. Makkai, 1974. 487. – 13 MOE XI. 168–184. Magyar fordításban: Benda Kálmán kiadásából közlöm, 1955. – 14 Benda, 1955. 101. – 15 Bocatius, Opera, 1992. 218., 221., 224., 227. Vö.: Bocatius, 1985. 20. kérdés, 153, 158. – 16 A vallatóbiztosok jelentésében olvasható: „ezen a napon háromszor felcsigáztuk, a harmadik alkalommal hónaljában gyertyát égettünk [...] további kivallatást rendeltünk el. Hatszor felcsigáztuk különbözőképpen, mégpedig először égetés nélkül, a többi ötször ismét gyertya égetésével [...] elég sokáig égettük, körülbelül három egész órán át”. Bocatius, 1985. 178–179. – 17 Prága 1601. október 5. Bocskai *Levelek*, 79. – 18 Bocskai *Levelek*, 100–101, 103. – 19 Sahin-Tóth, 1993. 123–124, 128. – Makkai, 1974. – 20 Bocatius, 1985. 38. – 21 Anglia törökországi és lengyel politikájáról irodalommal: Várkonyi Gábor, Kolozsvár-Isztambul-London. in: Angliától Nagy-Britanniáig. Magyar kutatók tanulmányai a brit történelemről. Szerk. Frank Tibor. Budapest, 2004. 73–88. – 22 Károlyi, 203–204. – 23 Illésháznak, Medgyes, 1605. szept. 4.: „Radul is, a havaseli vajda, minden bočrival együtt akar velünk élni, halni”. In: Bocskai, *Levelek*, 172. – 24 1. Trautsohn, Molard, Prainer Siegfried, Leichtenstein és Kremberg, 2. Thurzó György, Forgách Zsigmond, Szuhay István egri, Radovics Péter váci püspök, s a történetíró Istvánffy Miklós, 3. Homonnai György, Thurzó Szaniszló, Thököly Sebestyén és Batthyány Ferenc. – 25 Károlyi, 211–212. A spanyol király utasítása, MTA Kézirattár, Másolat, 1605. november–december között: PRO, 1606. július, SP/2 fol. 25. – 26 Károlyi, 413. – 27 Károlyi, 502–503. – 28 Ecsedi Báthory István országbíró véleménye, Ecsed, 1605. július 12. In: Iratok Bocskai István és kora történetéhez. Bocskai-szabadságharc 400. évfordulójára. Sorozatszerkesztő Nyakas Miklós. A bevezető tanulmányt és az adattárat készítette Nagy László. Debrecen, 2005. 185. Bocskai véleménye. 1606. nov. 26. – 29 A szövegeket közli: Iratok, 2005. 192–214. – 30 A bécsi békétárgyalásokról: PRO, 1606. július, SP/2 fol. 25. – 31 Bocskai István hajdútelepítő levele, Korpona, 1605. december 12. Latin eredeti: Horváth Sándor, A hajdúk közös címeres nemeslevele 1605-ből Turul, 1905. 4.sz. Vö: Benda Kálmán, A Bocskai szabadságharc. Bp. 1955. 124–125., és Sinkovics István, Magyar történeti szöveggyűjtemény II/1526–1790. Budapest, 1968. 338–344. – 32 Kassának 1605. március 4. Bocskai, *Levelek*, 112.

DR. BUZOGÁNY DEZSŐ

Bocskai és Erdély*

Bocskai és Erdély kapcsolatáról adatott szólanom, és már az elején rögtön fel kell tennem a költői kérdést: mi újat lehetne itt elmondani erről a kapcsolatról, s ha részletkérdést tisztázunk, annak ez-e a fóruma? Ki lehet-e meríteni a témát e néhány perc alatt, amikor az évfordulók kapcsán, már csaknem két esztendeje, egyfolytában tisztázzák a téma részletkérdéseit? (Egyébként Bocskai élettörténetének igen nagy hányada, politikai tevékenységének szinte az egésze Erdélyhez kapcsolódik.) Magam pedig ugyanvalóst gondban vagyok, hiszen igen nagy kihívás ezt a témát, már nem tudom hányadszorra, úgy megközelíteni, hogy ne bocsátkozzam unalmas és kínos ismétlésekbe, a más és magam untatására. Úgy hiszem, akkor járok el helyesen, ha nem száraz, elaprózó fejtegetést teszek le elétek, hanem címszavakban és tétélesen összegezem ezt a kapcsolatot, majd néhány, általam fontosnak felismert üzenetét megosztom veletek. Eközben pedig alázattal megkövetek mindenkit, aki itt-ott már hallotta egynémelyik konklúziómat.

Hadd indítsam ezt a sommás összefoglalást ezennel már nem költői kérdéssel: mit köszönhet Bocskai Erdélynek és Erdély Bocskainak? Erre a válasz igen egyszerű, és két rövid szóval kifejezhető: szinte mindent. Lássuk ezek néhány részletét sorra.

Mit köszönhet Bocskai Erdélynek?

Mindenekelőtt a **szülővárost**, hiszen 1557. január 1-jén Kolozsvárott látta meg a napvilágot, a Mátyás király szülőháza melletti épületben (érdekes, mindkét kiválóságunk szülei időszakosan, átmenetileg tartózkodtak a városban). Sorsszerű, gondviselészerű ez a kezdet, az esetleges kezdeti kapcsolat pedig széles távlatokat nyit a későbbi nagy egymásra találás előtt, csíráként hordozza magában a jövődő kiteljesedés perspektíváját.

Kapta továbbá a **politikai küzdőteret**, azt a porondot, amelyet teljes mélységében, szélességében és hosszúságában bejátszott, később majd uralt, hiszen jó néhány évre egy személyes alakítójává vált az erdélyi politikai életnek. Bocskainak sikerült teljes egészében erdélyivé lennie (egyébként erre predestinálta kolozsvári születése is...), függetlenül attól, hogy milyen politikai küldetést vállalt idejövetelekor. (Vannak, akik szerint édesapja a speyeri szerződés előkészítésének a titkolt feladatával jött Erdélybe, és tartózkodott egy ideig Kolozsvárott, István fia pedig, néhány évtizeddel később, ugyancsak titkos küldetéssel érkezett: neki kellett volna lebeszélnie Báthori Istvánt arról, hogy Miksa ellenében induljon a lengyel trónért indított versenyben.)

Bocskai Erdélyben újra megtalálta **családját**. Távol a tényleges szülőhelytől, az erdélyi fejedelmi udvarban vér szerinti rokonokat üdvözölhetett: édes leánytestvérét, Erzsébetet, Báthori Kristóf feleségéként, aki Báthori István erdélyi fejedelem Lengyelországba történő távozása után helytartójaként ült Erdély trónján, fia pedig, Bocskai unokaöccse, Báthori Zsigmond, fejedelemként írta be nem túl fényes nevét az erdélyi uralkodók lajstromába. Zsigmond zilált uralkodása alatt mindig stabil rokoni támasza volt az amúgy római katolikus hitben nevelt ifjú fejedelemnek. A református Bocskaiak és a Báthoriak katolikus ága tehát példás és sokat üzenő összefogással és egyetértéssel

* Elhangzott az V Református Világtalálkozó keretében megrendezett Doktorok Kollégiuma plenáris ülésén.

próbálta munkálni Erdély javát, mintegy a példa erejével sugározván szét azt a másra is figyelő magatartást, amely a 16. századot, egy rövid időre legalábbis, a tolerancia századává szelídítette. A közösségi érdek és ügy szolgálatában, ott Erdélyben azóta is jól megfér egymás mellett minden felekezet.

Mit köszönhet Erdély Bocskainak?

A kérdés kissé bonyolult, hiszen Bocskai személye a 16. század végi Erdély politikai és társadalmi életének igen vitatott figurája. Ha pályafutása kezdő évtizedeit vesszük, amikor célja az volt, hogy megalapozza jövődjét, felküzdje magát a ranglétrán, gyarapítsa vagyonát s ezzel együtt növelje befolyását, akkor élete ezen szakasza nem válik díszére sem az ember, sem a református Bocskai Istvánnak. Elhallgatni pedig nem lehet, hacsak nem akarunk a politikum csapdájába esni, amely sokszor megszépíti vagy elhallgatja, netán egyenesen letagadja a tényeket. E fejezetet tehát gondosan két részre osztottam.

Először lássuk, hogy mit köszönhet Erdély annak a Bocskainak, akit a politikai érvényesülés űzött és az emberi hiúság hajtott keresztül közösségeken és személyeken egyaránt.

1. Köszönheti azt – és most cinikusan fogalmazok –, hogy **odalett Erdélyben a példás vallási békesség**, amelyre méltán volt büszke Európa-szerte, hiszen a felekezeti béke csendjét felverték az újra harcba álló jezsuiták. Bocskai Erdélyben a római katolikus Báthoriak környezetébe került, tehát előbb-utóbb rendeznie kellett a fejedelmi udvar legelőkelőbb tagjainak vallási meggyőződéséhez fűződő viszonyát. 1594-ben tehát, avégre, hogy a fejedelem kedvébe járjon, eltörölte a medgyesi végzést, amely elrendelte a jezsuita szerzetesrend kiutasítását az országból, egy évre rá pedig a rendek megfélemlítésével elérte, hogy vissza is jöjjenek, ezzel pedig igen jelentős mértékben felgyorsította Erdélyben az erőszakot sem nélkülöző ellenreformációt. A vallási béke megszűnése tehát részben az ő számlájára is írható. A római katolikus egyházhoz fűződő viszonyát egyébként politikai pártállása és célja kezdettől fogva determinálta, és bőven belefér mindabba amit réalpolitikának, politikai felemelkedése eszközének tekinthetünk. Nem lehet felekezeti sovinizmussal közelítenünk ehhez a kérdéshez, hiszen Bocskai az összmagyarság szempontjából nézte a kérdést: a töröktől megszabadulni csak a Habsburg császár hathatós segítségével lehet. A felismert lehetőség perspektívája szempontjából semmit sem számít, hogy azt jezsuita szerzetes propagálta, vagy valaki más.

Pályafutásának első felében úgy tűnik, hogy egyháza ügye, sorsa, tanítása nem foglalkoztatta őt valami nagy szenvedéllyel, erkölcsi értékrendjét pedig inkább Machiavelli szabta meg, mint Kálvin. Egyébként a pápai nuncius 1594 táján csodálkozva említi Bocskai közömbösségét egyházi kérdésekben.

2. **Erdélyt átjátszotta a Habsburg uralkodóház kezére.** Az 1590-es évek elején jezsuita, tehát az országból kiutasított, az ország törvényei ellenére működő fejedelmi tanácsos szavára indult el meggyőzni a fejedelmet, hogy álljon a Habsburgok oldalára. Sőt, a Habsburg segítség ábrándjában ringatva magát, erőszakkal kényszerítette az erdélyi országgyűlésen megjelent rendeket arra, hogy álljanak el az ország nyugalmát és csendjét ígérő politikai semlegességtől, és forduljanak szembe a törökkel. Náprágyi Demeter püspökkel együtt 1599-ben maga ment Prágába tárgyalni az ország átadásáról. Felelős tehát

azért, ami a század fordulóján bekövetkezett: egyrészt, bosszúból, a török-tatár pusztítás, másrészt, ráadásként, a Habsburg szolgálatban álló Basta rémuralma és vérengzése.

3. Premeditált politikai gyilkosságot is köszönhet neki Erdély. Az ország főurait a kilencvenes évek tájékán két markáns politikai irányultság osztotta meg: a többség török-párti volt, a fejedelmi udvar néhány tagja, közöttük Bocskai is, a Habsburg-ház tervei között látta Erdély jövődjének megnyugtató alakulását. A kisebbségben lévő Habsburg-párt politikai céljainak elérését egyetlen személy biztosíthatta: az, akinek a kezében katonai erő összpontosult, ez pedig Bocskai volt. Ő pedig igen radikális és szokatlan tanáccsal állott elő: fizikailag kell megsemmisíteni az ellenfelet. Valamennyi történész, még a legelnézőbbek is, megegyeznek abban, hogy a törökpárti főurak kivégzésének ötlete, a terv kidolgozása és kivitelezése mind az ő műve volt.

Kezéhez magyar vér tapad, előre eltervezett (premeditált) politikai gyilkosság is terheli tehát: a cigánybakó pallosa alá küldte, felakasztatta vagy megfojtatta Erdély igen képzett, de törökpárti politikai elitjét, akik közül az egyiknek igen tekintélyes vagyonát is megkaparintotta, szigorú törvénnyel pedig elejét vette annak, hogy a törökpárti főurak leszármazottai valaha is benyújthassák igényüket az elkobzott vagyonra. Bocskai eléggé céltudatos és következetes vagyonszerző volt, évente gyarapította igen szerény, induló vagyonát egy-egy faluval, birtokkal, várral. Eközben pedig nem válogatott sem módszerekben, sem eszközökben.

A törökpárt kivégzését értelmezni, magyarázni lehet a kor igen sajátos erkölcsi normáival, furcsa politikai gyakorlatával, de a legalacsonyabb szinten értelmezett morális értékrend valamennyi lehetséges pontjával homlokegyenest ellenkezik. Történészeink igyekeznek felmenteni őt azzal, hogy magasabb célokat követett: Erdély érdekét szolgálta, az ország jövődjét nézte stb. (azt meg hadd ne részletezzük, hogy milyen lett az ország jövődje épp az általa elindított események miatt). Kétségeim vannak viszont az iránt, hogy létezik olyan etika, amely felmentést ad az előre kitervezett gyilkosság igen terhes erkölcsi súlya alól.

4. Véres farsangot is köszönhetünk Bocskai Istvánnak. Báthori Zsigmond, a török ellen készülő erdélyi fejedelem felszabadította a korábban jobbágy sorba kényszerített székelyeket, akik hálából tízezzrel tódultak a Barcaságra, hogy a török ellen vonuló fejedelmi derékhaddal egyesüljenek. A székelyek derekasan megszolgálták a jótéteményt az 1595. évi gyurgyevói csatában – nélkülük aligha győzött volna az erdélyi sereg. A labilis idegzetű fejedelem viszont egy évvel később újra megtagadta a szabadságjogot tőlük. Évszázados, országos törvényekben biztosított szabadságuk elvesztése miatt a székelyek, egészen érthetően, fellázadtak, és Bocskai volt az, aki szokatlan kegyetlenséggel megbüntette őket: felnyársaltatta, horogba hányatta, orrukát-füleiket levágatta stb., olyannyira, hogy a krónikáiról Borsos Tamás megrökönyödve így fogalmaz: „a pogány is azt nem művelte volna”. A sors furcsa fintora, hogy a szabadságharc későbbi bajnoka épp a szabadság megszerzéséért folytatott székely megmozdulást fojtotta vérbe. Az erdélyiek ellen viselt eme „hadjárata” után még azok is gyűlölettel néztek Bocskaira, akik támogatására az előtt számíthatott volna. E „hadviselés” erkölcsi megítélése sem esik túl messze a politikai gyilkosság fölött kimondott szentenciától.

Effajta népszerűtlen és erőszakos intézkedéseivel elérte, hogy az 1600 novemberében tartott lécfalvi országgyűlésen a rendek egyhangúlag kijelentették, hogy „benn Er-

délyben semmi közi, semmi jószága, se birodalma ne legyen, és közünkbe, soha Erdélybe lakóul ne szállhasson, avagy másképpen”. Bocskai és Erdély kapcsolatában ez a mélypont. Ünneprontó vagyok? Nem, a történelem kíméletlen tárgyilagossága rontja meg ünnepünket.

Bűn és bűnbánat

Amit ide alább leírok, azért igen nagy alázattal megkövetem a történészeket, tudván, hogy a tények és datálható adatok bizonyosságától kissé távol esik. Lehetségesítés következik, amelyet egyrészt azért merek leírni, mert azt eddig még senki nem cáfolta meg, másrészt azért, mert a lélektani motiváció lehet akár tény is a pszichológiában, de a teológiában is, amennyiben komolyan gondoljuk azt, amit elég gyakran leírunk: hogy ti. hősünk hívő ember volt.

Lehet, hogy Bocskai életének felsorolt néhány eseménye nem egyezik, sőt egyenesen ellenkezik a keresztyén tanítással, azokat mégis „békévé oldotta az emlékezés”, vagyis Erdély társadalma, népe napirendre tért fölöttük, megbocsátotta, és szinte úgy tűnik, kitörölte emlékezetéből. Önkéntelenül is azon kérdés adódik, amely talán most bennetek is motoszkál: miért? Úgy gondolom, és most keresztyénként gondolkodom, hogy Bocskai őszintén megbánta bűnét, amelynek jele, hogy tetemesen jóvátette azt. A politikai életből való kényszerű kimaradása és visszavonulása igen jó alkalom lehetett többek között az önvizsgálatra (ennek, egyébként, igen megkapó és őszinte jeleit fedezhetjük fel végrendeletében). Ez volt számára a tetteivel való őszinte szembesülés és szembenézés időszaka. Sok szó esik Bocskai küldetéstudatáról, amely az eleve elrendelés teológiai rendszeréből táplálkozott, predestináció hitéről, vallásosságáról, amelyek mind azt jelzik, hogy a korábban közömbös Bocskai hitéletében valami történt.

Újra keresztyén terminológiát és képes beszédet használok: Bocskainak sikerült megölelnie az őembert, vagyis a politikai felemelkedés és cselekvési motiváció erkölcsi zsákutcájából kihátrált, mégpedig a realitással történő kíméletlen szembesülés kijózanító ébredése után. Ugyanakkor sikerült megelevenítenie az új embert, vagyis ő, a protestáns megtalálta a protestantizmust, református a reformátusságot, mint végső realitást és közeget, amely szerves kapcsolódási lehetőséget kínált neki a történelem higgadt továbbgondolására. Egyszerűen bűnhődött és bűnbánatot tartott, s e mélyponton megtisztulva már felszabadultan és hitelesen cselekedhetett. Az egyház megtalálása életének ebben a stádiumában és ebben a lelki megtörtségben már aligha politikai érdek: a bűnbánatból felocsúdott ember egyetlen lehetséges és biztos menedéke. A vallásossá, sőt hívővé vált kései Bocskaitól ezt már el lehet képzelni. Bűnbánatának arányait jelzi a bűnbocsátó isteni szeretet nagyságát megtapasztalt lélek háládatosságból fakadó, mérték feletti jóvátétele, amellyel mintha többszörösen próbálná ellensúlyozni ifjúságának vétkeit. Megbocsátani Bocskainak a gyilkosságot? Nem tehetjük, mert nem nálunk van a bocsánat. Felmenteni őt bűne erkölcsi súlya alól? Ezt sem tehetjük, mert erre nem kaptunk hatalmat. Mi csak annyit tudunk, hogy Isten fia érte is meghalt.

A háládatosság gyümölcse

Mivel mutatta meg háládatosságát a Krisztusban kapott bűnbocsánatért, miben állt a jóvátétel, vagyis mit kapott Erdély és a magyarság Bocskaitól?

Mindenekelőtt **országos méretű, teljes nemzeti rehabilitációt**: a korábban megosztott, széthúzó és elkülönülő rendi közösségek a szabadságharc közös céljában egymásra találtak és egységben álltak a nemzeti ügy mellé. Semlegesíteni tudta a politikai, társadalmi, elvi, sőt teológiai ellentéteket, igaz, ehhez kellett egy arányában és perspektivikus kibontakozásában mindezeket felülmúlni képes, hosszú távú össz-nemzeti cél és program. A célt a történelem termelte ki és kínálta fel, a programot pedig Bocskai rendelte mellé. Ezzel mintegy megalapozta a társadalom működésének későbbi jó rendjét. A szabadságharc tehát nem azért kellett Bocskainak, hogy a személyén esett sérelmeket megbosszulja, bár az akár így is beállítható. De mert nem elszigetelt magánakció volt, hanem az európai jogi és állami közegbe szervesen beépülő, tervszerűen kidolgozott és kibontakoztatott stratégia, ezt a vádat elejthetjük.

Köszönhetjük neki a **magyarság erőtartálékainak maradéktalan mozgósítását**. Mindazt, amit Bocskai a haza szabadságáért tett, külső anyagi támogatás vagy pénz, külföldi segélycsapatok nélkül tette. Sikeres, győztes szabadságharcot volt képes vívni hazai, tehát belső anyagi és emberi erőforrásokra támaszkodva. Tette mindezt olyan korszakban, amikor ezer sebből vérzett az ország: belső pártok (török, Habsburg), meg-megújuló polgárháborús próbálkozások, kíméletlenül pusztító zsoldosok, hihetetlenül nagy súlytal reánk nehezedő külpolitikai nyomás, általános elszegényedés, éhhalál stb. Sokan kérdezték és kérdik szüntelenül, hogy mi lehetett a titka ennek a magyar reneszánsznak? Honnan volt testi-lelki ereje a közösségnek felegyenesedni és győzelemre vinni a szabadságharc ügyét, akkor, amikor ennyi súlyos külső és belső nyomás alatt mindenki más depresszióba zuhan? Úgy érzem, hogy Bocskainak bejárása volt az emberi lélek azon rejtett zugába, amely bőséges energiát tartalékol arra, hogy a krízishelyzetek fölé emelkedjen. A reménység atommagjából hihetetlen nagy erőt tudott valamiféleképpen felszabadítani, amire csak a kiváltságosak és a kiválasztottak képesek. Megtépázott és megalázott nemzetét kiemelte a mélységből és összefogta, szabadságharcát pedig hatalmas katonai tapasztalatával győzelemre segítette, ezzel mintegy visszaadta a nemzet elveszettnek hitt önbizalmát, önbecsülését és méltóságát.

Kapta továbbá a **stabilitást**. Valaki most azt vethetné ellen, hogy Bocskai korát mindennek lehet nevezni, csak stabilnak nem. És igaz is lenne, hiszen Báthori István lengyel királlyá történt választása és távozása már maga instabillá tette a politikai életet, mindezt pedig tetőzte a labilis idegzetű Báthori Zsigmond ingajárata fejedelmi szék és önként vállalt külföldi emigráció között. Végül pedig a tizenöt éves háború erre még rá tett egy lapáttal: belső megosztottság, belharcok, polgárháborúk, grasszáló zsoldosok, fellazult erkölcsök stb. Bizony mindez a politikai, társadalmi, gazdasági viszonyok laza szerkezetét jelzi. Mégis megmaradok a korábbi véleményem mellett, mert jó néhány jel arra utal, hogy Bocskai alaposan kivette részét Erdély stabilizációjából, fejedelmi gyám- és tanácsosként, nagyváradi főkapitányként (és egyben az erdélyi hadak főparancsnokaként), még akkor is, ha adott esetben szembe kellett fordulnia a saját véreivel. Hadd utaljunk újra a háborús időkben kirobbant székely lázadások fegyverrel történt leverésére. Belátta: Erdély nem engedheti meg magának azt, hogy kettős külső fenyegetés idején belharcokba, polgárháborúba keveredjen. Vagy hogy a legnagyobbat említsem, kétségbe lehet-e vonni a bécsi béke stabilizációs eredményeit?

Köszönheti a **vallásszabadságot**. Felismerte, hogy a felekezetek egyenjogúságát

csak a független Erdély, független döntéshozó fórumon biztosíthatja. Adta a protestáns egyházak arányuknak megfelelő közéleti reprezentációjának kodifikálását a bécsi békében. Hozzáigazította az ország jogi kódexét a megváltozott felekezeti térképhez és kora egyházi állapotához, behozta az évtizedes lemaradást, megszüntette a valóság és a joggyakorlat anakronizmusát. A három részre szakadt országban a törvények mintha nem vettek volna tudomást minden tekintetben arról, hogy a társadalom igen jelentős hányada protestáns lett. Az országgyűlési határozatok elakadtak az új felekezetek *recepta religióként* történt kodifikálása, tehát a tolerancia-biztosítás szintjén, és a kormányzati struktúra különböző szintjeinek személyi képviselőt nem igazították hozzá a megváltozott felekezeti arányokhoz. Magyarán: a ország legfelsőbb vezetésében még mindig a római katolikus püspökök ültek. Erre nekik mind a középkori szokásjog, mind a Tripartitum jogot adott, csak hogy közben az ország szinte teljes egészében protestáns lett, ami a közigazgatásban jókora aránytalanságot és anakronizmust szült. A bécsi béke voltaképpen ezt az anakronizmust szüntette meg.

Erdély továbbá **függetlenségét** köszönheti Bocskainak. Bocskai uralkodásáig mindegyik fejedelem próbát tett Erdély és Magyarország bonyolult kapcsolati rendszerének rendezésére, és egyik sem tartotta Erdély sorsát megoldhatónak az anyaország nélkül. Bocskai az első, aki ebben a szokásrendben új színfoltot jelent politikai álláspontjával és rendezési elveivel: önálló életet szánt Erdélynek, de csak addig, amíg a Mohács utáni másik két országrész (a török és a Habsburg hódoltság) idegen hatalom alatt kényszerül élni. Amennyiben azok felszabadulnak, a háromnak újra egy testté kell válnia. Erdély tehát mintegy jogutódja lesz az 1526-ban megszűnt középkori magyar királyságnak: a török és Habsburg árnyékában, viszonylagos függetlenségben itt élnek tovább Mátyás országának haladó hagyományai. Bocskainak tehát sikerült az, ami fejedelem-elődeinek nem: jogilag tisztázta a Habsburg-ház és a török felé Erdély függetlenségének legtöbb kérdését, és elindította az országrészt az önálló élet útján. Hosszú és gyötrelmes töprengéssorozatot zárt le tehát azzal, hogy végre sikerült Erdély önállóságát békeszerződésbe foglalnia.

Bocskainak Erdély az **összmagyarság egységét** köszönheti. Furcsa, hogy mindezt azok után mondom, hogy javára írtam Erdély függetlenségét, vagyis különállását? Bocskai komolyan gondolta Erdély függetlenségét, de komolyan gondolta a magyarság egyesítését is. Erre ő maga tett próbálkozást, és úgy gondolom, hogy e tekintetben uralmának kassai székhelye jelzés értékű. Ő ugyan, politikai megfontolásból, visszautasította a királyi koronát, de ez nem akadályozta meg őt abban, hogy mindvégig magyar királyként érezzen és viselkedjen. A koronát tehát nem, de a királysággal járó minden kötelességet és felelősséget felvállalt. Nyolcvan esztendővel 1526, tehát e 16. századi Trianon után először neki sikerült ideig-óráig megteremtenie legalább a két elszakasztott magyar terület egységét. Manapság szinte minden országnak megvan a modern kori referencia-dátuma (a legtöbbet talán szeptember 11-et emlegetjük), így nekünk is: december 5. Nyolcvan esztendővel a 20. századi, igazi Trianon után a magyarságnak újra esély adatott (ismétlődik a történelem?): lelkiileg egyesíteni az önkényesen, nagyhatalmi szóval, erőszakkal szétválasztott területek magyarságát. Úgy látszik viszont, hogy a politikai törésvonalak mentén megoszlott anyaországi magyarság egyik része nem látta át e lehetőség történelmi jelentőségét és horderejét.

Úgy érzem, hogy az elhangzott összegezés végén, egy mondat erejéig legalább mindenképpen vissza kell térnem a történelmi hossztengelely mentén megragadott „két arcú Bocskai” jelenséghez: a rosszat nem hallgattam el, a jót, remélem, nem nagyítottam fel. A mérleg két serpenyőjébe helyeztem mindazt, amiről úgy gondoltuk, hogy oda tartozik. Dönts el te, kedves Barátom, hogy melyik a súlyosabb! Amúgy pedig Isten legyen irgalmas mindnyájunkhoz.

Nem fejezhetem be ezt az összefoglalást anélkül, hogy feltegyem a kérdést: **mit üzen nekünk Bocskai életműve?** Erre ezt mondom: a Kárpát-medencében megmaradásunkat és felemelkedésünket csak segítheti külső tényező (NATO, EU, USA stb.), de annak igazi biztosítéka ez: **az együvé tartozás tudatában megerősödött nemzet történelmi mélységből táplálkozó akarása, ereje és kitartása.** Ezek felszabadítására adjon nekünk új Bocskai Istvánt a Gondviselés, és kezének munkáját ezzel tegye állandóvá rajtunk.

(Kolozsvár)

DR. FAZAKAS SÁNDOR

Az 1956-ra való emlékezés jelentősége a református egyház és teológia számára*

Tisztelt Konferencia!

A múlthoz való viszonyulásunk kultúrájának három szintje tartható számon:

1. a szemtanúk szempontja,
2. a történész vizsgálódása és
3. a nyilvános emlékezés, mint a közélet része.

A *szemtanú* felidéli azokat az eseményeket, amelyek az ő személyes életét és a társadalom képét radikálisan megváltoztatták. (Igaz, a szemtanú jelentése is attól függ, hogy pl. a barikád melyik oldalán állt.) A *történész* és a kutató az események komplexitására hívja fel a figyelmet, megbízható források után kutat, megpróbál összeegyeztetni különböző nézeteket, s szerencsés esetben óvakodik túl gyors értéktételezéstől. A kollektív, illetve *kulturális emlékezet* viszont nem mentes adott esetben a politikai megfontolásoktól, a leegyszerűsítések, a mítoszképzéstől. Paul Ricoeur nyomán elmondható, hogy az *emlékezés adja meg az egyén személyes identitásának kritériumát*¹ – tegyük hozzá: a közösség önértelmezését is. De éppen ebben rejlik a veszély: egy-egy közösség vagy társadalmi csoport számára kísértést jelent, hogy saját szempontjainak megfelelően emeljen ki egyes jeleneteket a múltból, másokat pedig átadjon a feledés homályának. Az ilyen módon retusált történelem legkevésbé sem segíti azt, amit szolgálnia kellene: az emlékezés identitásteremtő, önazonosságot erősítő folyamatát.

Megfigyelhető, hogy minél távolabb kerül időben az emlékezők nemzedéke egy-egy történelmi eseménytől, annál kevésbé támaszkodhat a szemtanúk első kézből vett információjára, de annál tárgyilagosabb lesz a történelmi értéktételezés és letisztultabb, józanabb

* Előadás a Doktorok Kollégiuma Ünnepi Plenáris ülésén, Debrecen, 2006. augusztus 23.

az emlékezés kultúrája. 400 év távlatából lehet elfogulatlanabban beszélni a Bocskai-szabadságharcról, illetve a bécsi béke jelentőségéről nemzetünk és egyházunk számára, bár még itt is rá vagyunk utalva további kutatások eredményeire. Viszont 50 év távlatából szemlélve 1956 eseményeit, a múlthoz való viszonyulás *kettőssége* nem hárítható el.

Egyrészt helyénvaló az a *szubjektív emlékezés*, amellyel a református egyház emlékezhethet hőseire, az áldozatokra, megtorlást szenvedő lelkipásztorokra, vallástanárookra és gyülekezeti tagokra. Helyénvaló és önazonosságot erősítő lehet az a kollektív emlékezés, amely gyászolja veszteségeinket, ugyanakkor felfedezi azt a *fényt*, amelyet Isten ígéje jelentett a szenvedés óráiban – és újból felfedezi azt az *irányt*, amelyet pl. a Megújulási Mozgalom mutatott 1956 napjaiban.

Másrészt a várható megemlékezésekre való tekintettel fokozottabb józanságra és tárgyilagosságra lesz szükség az evangélium munkásai (lelkészek, vallástanárok, teológusok), gyülekezetek presbitériumai és általában az egyháztagok részéről! Miért? Azért, mert az elmúlt években az emlékezés és a *mementók* túlbujánzásának, politizálódásának, sőt piacosításának idejét éltük át. Ez vitathatatlanul természetes velejárója a demokratizálódás folyamatának, de ugyanígy része a posztmodern tetszőlegességnek is: minden csoport, minden kisebbség (szerveződjön az etnikai, politikai vagy akár szexuális beállítottság alapján) igényt tart saját történetének, emlékeinek vagy mellőztetésének felelevenítésére. Ebben a folyamatban az emlékezés eseménnyé (*event*), konzumcikké vagy valláspótlékká válik, amely megteremti a maga dogmáit, mágikus számait, „szent alkalmait”. E „normáktól” való bármilyen elhajlás kiátkozással, kitagadással, megbélyegzéssel jár. Az emlékezés kisajátítása és eszközösítése az ember szabadságát veszélyezteti, ahol a múlthoz való viszony már nem biztos, hogy az önazonosságot és az összetartozást erősíti, hanem táptalajává válik a gyűlöletnek, elhatárolódásnak, újabb társadalmi bűnöknek.

Az emlékezés logikája más, mint a felejtés. A múltra való emlékezés célja nem az, hogy a felejtés jótékony fátylát ráborítsuk a történetekre, azzal az önmegnyugtató és másokat is megnyugtató akaró igyekezettel, hogy „ami volt elmúlt, ne beszéljünk róla többet”. Tagadhatatlan, néha az idő múlása megold problémákat, felold feszültségeket, feledésbe mennek bántó szavak, behegednek a sebek. Viszont az emlékezés törvényszerűsége mégis más, mint a gyógyulás természetes folyamata. A fizikai fájdalmakkal és sebekkel ellentétben az emlékezés azt őrzi meg, ami nem szűnik meg fájni. Az áldozatok és szenvedők lelkéből nem lehet kitörölni az erőszak vagy a terror okozta lelki sebeket. Nemzedékeken át őrzi azt az emlékezet. „Felejteni különben is csak az áldozatoknak van joga!”²

Mire és miért emlékezünk? Az emberiség történetét átszövik a háborúk, konfliktusok, társadalmi bűnök. De míg a korábbi századokban a sérelmek „kölcsonös felejtésére” épültek a békeszerződések, abból a célból, hogy mindkét fél „tisztá lappal” indulhasson, és így lehetővé váljon a békés egymás mellett élés, addig a 20. század olyan történelmi bűnököt ismer, amelyek esetén nem a felejtés, hanem egyedül az emlékezés jelenthet megoldást. Hogyan? Úgy, hogy az emlékezés, az események tudatos átgondolása, feldolgozása, emlékezetbe idézése veheti elejét annak, hogy az egykori bűnök újból megismétlődjenek. Csak az emlékezés teheti jövőképpé az együttélést népek, társadalmi csoportok, áldozatok és tettesek között. Az újkor embere a „radikális gonosz” olyan jelenségével találja szembe magát, amelyik az emberi bűnértelmezés és megbocsátás lehetőségeit oly mértékben megha-

ladja, hogy csak a tudatos emlékezetben tartás képes egyedül megtörni annak átkát. Mondhatná valaki: Auschwitz vagy a Gulág borzalmai meglehetősen távol vannak már tőlünk időben! De ne feledjük, még valamennyien emlékszünk a rendszerváltást megelőző időkre, a hidegháborús korszak félelmire. Nos, erről van szó! A látszólagos békeidő, a diktatúra évei vagy a „szelíd elnyomás” évtizedei egyaránt megkövetelték áldozataikat. Ennek a sokat dicsért békeidőnek és szelíd elnyomásnak jelenti a kezdetét 1956, a forradalom, majd annak leverése és elfojtása.

P. Ricoeur francia gondolkodó nyomán – amint az előbb is történt utalás rá – elmondhatjuk: Az emlékezés az identitás, az önazonosság része. E megfigyelést a magyar ember habitusa is igazolja. Arra a kérdésre, hogy kik vagyunk, mindig elmondunk egy történetet. Nem sajátosan magyar „találmány” ez, hanem hozzátartozik keresztyéniségünkhöz!

Az „emlékezés” nem idegen téma az egyház és a teológia számára. A zsidó-keresztény hitvilág tulajdonképpen az emlékezés kultúráját teremtette meg.³ Az igehirdetés – a liturgia és az egyházi év ünnepei segítségével – az „Isten nagyságos tetteinek” felidézésében keresi Isten itt és most aktuális akaratát, legyen szó akár Krisztus születésének, kereszthalálának, feltámadásának, mennybemenetelének, a Szentlélek kitöltetésének és az egyház megalakulásának „történetéről”. Az egyén személyes hite pedig éppen e közös emlékezésben kap újabb indíttatásokat és hoz meg egzisztenciális döntéseket. S bár a hit a Szentlélek Isten ajándéka, mindig rá van utalva a vallásos emlékezet önazonosságot erősítő és a közösség iránti elkötelező funkciójára. Viszont a vallásos emlékezet éppen történelmi vagy kulturális tényezők hatására gyakran került összhangba a nemzeti emlékezéssel, ami egyházunkat minden időben fogékonnyá tette – egyébként helyesen – a „nemzeti mementók” megbecsülésére.

Az 1956-ra való emlékezés kapcsán fel kell tennünk a kérdést: kik vagyunk, milyen legyen egyházunk? Mi az, ami 1956 örökségéből meghatározó egyházunk mai életére nézve? Mi az, ami erősíti a MRE önazonosságát? E kérdések megválaszolása kapcsán nem mellékes tisztázni azt a tényállást, hogy egyházunk miként is viszonyult azokban a nehéz napokban az eseményekhez, a világhoz, a diktatúrához, önmagához...?

1. Az első tanulság az 1956-ra való emlékezés folyamatában, hogy az egyháznak időnként fel kell tennie a maga számára a kérdést: Kik vagyunk? Mit akarunk? Merre induljunk (mit tegyünk)? Napjainkban inkább a modern vezetés- és szervezésmélet teszi fel leginkább e kérdéseket, keresve az adott szervezet vagy vállalkozás sajátos és egyedi „vállalkozás-filozófiáját”, illetve a piacon mással össze nem téveszthető profilját. 1956 novemberében a Református Megújulási Mozgalom fogalmazta meg a fenti kérdéseket – nem politikai megfontolásból, hanem egyetlen célból: hogy az egyházban „az ige és a lelkiismeret szabadsága”⁴ újból érvényre jusson, illetve hogy a magyar református közvélemény bizalma az egyház munkája iránt helyreállításra kerüljön. Leginkább a hitvallás megszületésének szorító pillanatához hasonló ez, amelynek három feltétele van: a *kairos*, a *kontextus* és a *communio*. A *történelem* egy bizonyos szakaszában, adott társadalmi-politikai helyzetben a keresztyén egyház (illetve gyülekezet) ad számot hitéről, Krisztus iránti hűségéről és ennek minden következményéről. Akkor lesz hiteles és az egyház megújulására nézve hasznos az 50 évvel ezelőtti eseményekre való emlékezés, ha az egyház számot tud

adni – nem arról, hogy mit tesz, cselekszik vagy épít, hanem arról, hogy mit hisz. Kiben hisz az egyház és hogyan válaszol Jézusnak a Péter és tanítványai számára feltett kérdésre: ti kinek mondotok engem (Mt 16,15)? Mit akarunk? Erre a felelet nagyon egyszerűen, de mai napig irányt mutatóan így hangzott egykor: hogy az egyház hú maradjon az ő Urához, Isten igéjét tisztán hirdesse!

2. *Semmi nem képes jobban meggyöngíteni az egyházat, mint maga az egyház!* Ez a második nagy tanulsága 1956 örökségének, illetve a forradalmat megelőző és azt követő időszak következményeinek úgy, ahogyan azt Ravasz László 1956 nyarán vetette papírra Memorandumában, az EVT Központi Vezetőségének galyatetői gyűlésére készülve.⁵

Tény, hogy a kommunista államhatalomnak sikerült olyan egyházvezetőséget felállítani, amelyik tökéletesen kiszolgálta az állam egyházpolitikai érdekeit, de ennek következtében elvesztette a lelkészek és gyülekezeti tagok bizalmát. A Megújulási Mozgalom *Kik vagyunk és mit akarunk* tételű körlevelében helytállóan diagnosztizálta a kialakult helyzetet: az történt ugyanis, hogy „Krisztus magyar egyházát nem egyházi szempontból és érdekből kormányozták, hanem külső világi érdekek szerint”.⁶ Valójában nincs megosztóbb, mint amikor az egyházban a Krisztus-központ helyére valami más, pl. egy mellékközpont kerül,⁷ majd ez a mellékközpont főközponttá válik és Krisztus helyére tör. Ilyen mellékszempont lehet egy-egy eszme, vagy a szocializmus kiszolgálásának igyekezete.

Ez a kísértés viszont nem a múlté! Amikor az egyház elszegődik politikai eszmék szolgálatára, önmagát gyöngíti és önmagát hozza lehetetlen helyzetbe. Az eredmény: megosztott gyülekezet és hiteltelenné vált egyház. Lehet ugyan egy értékrend mellett érvélni és kiállni, de pártpolitikai érdekek szolgálatával önmagát ássa alá az egyház.

3. *Az emlékezés felidézi bennünk azt a kort, amely az egyházat merő kultuszközösséggé zsugorította vissza!* A kommunista egyházpolitika célja nem volt más, mint távol tartani az egyházat a közélet formálásától, a társadalmi szerepvállalásától és visszaszorítani a gyülekezeteket a templomok falai közé. Sajnos ez a törekvés olyannyira eredményes volt, hogy egyházon kívül és belül még mindig tartja magát a felfogás: az egyház maradjon egyház, ne politizáljon! Napjainkban újból hangos a közélet a követeléstől: a vallás (legyen) privát ügy! Mindenkinek magánügye mit hisz, hogyan gyakorolja hitét. A korszaklem azt követeli, hogy az egyház legyen egy a vallásos piac kínálati közül és érje be a szolgáltató szerepkörével! A piacon pedig a szabad választás és a kereslet-kínálat törvénye uralkodik. Ez az érv viszont elment nem csak a vallásos értékek nyilvánvaló mellőzéséig, de a vallásos érzület kipellengérezéséig is. Hogyan reagál a nyilvánosság e nyomása alatt az egyház vagy a gyülekezetek presbitériumai? Szemérmes hallgatásba burkolózunk vagy fel merjük vállalni a hit a legszemélyesebb közügy!

Ha volt egyetlen pozitív haszna (ha szabad ezzel a megállapítással élni) a Mohamed-karikatúrák körül kialakult sajtó- és külpolitikai botránynak, az nem más, mint a felismerés: a vallás nem magánügy, nem a privát szféra része. A vélemény- és sajtószabadság nem jogosít fel arra, hogy belegázoljunk más ember vallásos meggyőződésébe. Ez nem csak elmentmond a lelkiismereti- és vallásszabadságnak, nem csak sérti az egyén önértékelését, nem csak bornírtág és kulturálatlanság – de végül a világbékét is veszélyezteti.

4. *Az egyház és az állam kapcsolata nem lezárt kérdés.* A Református Megújulási Mozgalom vallotta a „szabad egyház szabad államban” elvét, abból a nyilvánvaló meggyőződésből, hogy mind az egyház, mind az állam akkor tölti be rendeltetését, ha mind-egyik sajátos feladatának teljesítése közben engedelmeskedik Isten parancsának és nem hatalmaskodik a másik fölött.⁸ Napjainkban elengedhetetlen az *állam* részéről – hangzatos szövegeken túlmenően – annak felismerése, hogy az állam elhibázott egyházpolitikájával az ellenkező eredményt éri el, mint amit akar. Akkor, 1956 előtt és után megnyert ugyan vonalas embereket, de a tömegek lelkileg még távolabb sodródtak tőle (állapítja meg Ravasz).⁹

Ma egy rosszul értelmezett szabadság és liberalizmus jegyében függetleníti magát a vallásos értékektől és intézményektől, az eredmény viszont nem a felnőtt és nagykorú polgár megteremtése. Éppen ellenkezőleg: az értéksemlegesség megkövetelésével és propagálásával éppen azokat az értékközvetítő kereteket bontja le és azokat az intézményeket lehetetleníti el, amelyek között valóban felnőhetne egy demokratikus jogaival valóban élni tudó, dönteni képes és felelősséget felvállaló nemzedék.

Az *egyház* részéről pedig szükséges annak belátása, hogy az egyház léte a hit kockázata. Véleményem szerint egyre inkább érik egyházunk belső köreiben a felismerés: csak addig maradhatnak fenn gyülekezeteink a mai világban, amíg emberek ezt a kockázatot vállalják, amíg lesznek hűséges presbiterek és gyülekezeti tagok, akik akár *anyagi tehervállalás* árán is fenntartják az egyházat, hogy az teljesíteni tudja küldetését.

5. *A bűnbánat és a megbékélés szükségessége.* Forradalmi változások és rendszerváltások idején egy pillanat alatt megkérdőjeleződnek (okkal vagy ok nélkül) egyéni életpályák, egyházi tisztségviselők múlthoz, rendszerhez, szolgáltatásokhoz való viszonya. Ez mindig attól függ, hogy milyen az aktuális politikai széljárás. A kérdés így hangzik: hogyan viszonyul az ember saját múltjához, múltbeli szerepvállalásához vagy egykori rabtartóihoz?

50 évvel ezelőtt az Egyetemes Konvent elnöksége a Zsinat 1956. decemberi ülését előkészítendő, szabályrendeletet kívánt kidolgozni egyházi tisztségviselők múltbeli magatartásának felülvizsgálatára. Az eljárás hivatott lett volna biztosítani, hogy a presbitériumok a panaszok és vádak megismerése, de az érintettek védekezésének meghallgatása után foglalhassanak állást, és hogy magasabb egyházi tisztséget ne viselhessen az, aki múltbeli magatartása alapján a presbitériumok bizalmát nem élvezte.¹⁰

Tény, hogy a társadalomban mind a mai napig elintézetlen a múlthoz való viszonyulás kérdése! Az egyház is céltáblája a vádaskodásnak – azért lehet céltábla, mert vonakodott tárgyilagosan szembenézni a múlttal és saját hatáskörben elindítani a megbánás-megbocsátás-kiengesztelődés folyamatát. Úgy tűnik, hogy napjainkban a keresztyén egyházakban újból napirendre kerül a múlthoz való viszonyulás, illetve egyházi tisztségviselők szerepvállalás kérdése (pl. a Szlovákiai Református Egyházban, katolikus és evangélikus hittestvéreinknél). Kérdés az, hogy valóban a kiengesztelődés és a megújulás a mozgó rugója e folyamatoknak, vagy személyes motivációk, nem sejtett egyházpolitikai érdekek?

Valóban elengedhetetlen a múlttal való szembenézés – de néhány feltétel tisztázása nélkül ehhez nem lehet hozzáférni. Ilyenek: a keresztyén embernek szabadságában áll

megbocsátani, de ha az egyházban nem működik a megbánás és megbocsátás szelleme, ugyanaz fog történni, mint a társadalomban és a médiában: leleplezések, vádaskodások, pellengérré állítások sorozata. Ha viszont megteremthető a bűnbánat- megbánás és megbocsátás légköre, és ebben a szellemben kerül sor a múlt feldolgozására, akkor okafogyottá válna minden külső politikai indíttatású átvilágítás, követelés, gyanúsítgatás. 1956 öröksége és felismerése e vonatkozásban is tanulságos: akit a korábbi rendszer harcosának tartanak, az álljon félre – de a megújulás és megbékélés folyamatában „Krisztus testén és egymás szívén sebeket ne üssünk”!¹¹

A megbékélés folyamatához elengedhetetlenül szükség van arra, hogy 1. a tettesek tetteikkel való szembesülést és megbánást tanúsítsanak; 2. az áldozatok ne kívánjanak minden áron elégtételt venni; 3. mindkettő részéről legyen hajlandóság az együttélésre; 4. az érintettek és a közösség is jusson el a felismerésre, hogy mindkettő rá van utalva Isten irgalmára, aki különbséget tesz bűnös és bűn között.

A keresztyén egyház számára a jövőben szolgálatára és hitelességére nézve döntő lesz a kérdés, hogy az igehirdetés, a diakónia és tanítás mellett képes lesz-e munkálni a „békéltetés” ügyét, amivel Isten megbízta (2Kor 5,18)? Konfliktushelyzetek ma is lépten-nyomon kialakulnak, a világ gazdasági és politikai struktúrái naponta szembeállítják az embert embertársával. A múlttal való szembesülés nem teszi feleslegessé a jelen bűnei iránti kritikái érzékünket, sőt mindkét vonatkozásban egzisztenciálisan tevődik fel a kérdés: hol találom rá az irgalmas Istenre és hol találom egy könyörülő embert? Ezért a „megbékélés szigeteinek” megteremtése több mint szükségszerű mai világunkban.

Tisztelt Konferencia! *50 év távlatából emlékezünk!* Az emlékezés akkor lesz igazán hiteles és hasznos, ha közelebb visz a bűnbánathoz, segít begyógyítani a sebeket, keresi a lelki megújulás lehetőségeit, ugyanakkor elkötelez annak a meglátására és felvállalására, amire Isten itt és most minket elhív. Ez az a pont, ahol a keresztyén egyháznak hangsúlyozni kell: az *emlékezéshez való jog alapvető emberi jog*. Az emlékezés szabadsága és ennek a szabadságnak a meghagyása olyan érték, amely további erőnyeket feltételez: úgy mint tolerancia, a másik ember méltóságának tiszteletben tartása, érdeklődés az iránt, amit „nem én” éltem át... És hogy mennyire féltve őrzendő érték az öazonosságához és az emlékezéshez való jog, annak szemléltetésére álljon itt Ravasz László vallomása:

„A megújulási mozgalom időileg egybeesett a nemzeti forradalommal, de érzelmi egybehangzáson kívül más kapcsolat nem volt köztük. Az egyházi mozgalomban részt vettem, mert segíteni kellett. Égett a ház. Nem törődtem azzal, hogy a tűzoltókat néha gyújtogatás vádja alatt becsukják. [...] Életemben sok dolgot rosszul csináltam, és tévedtem a forradalom idején is. Hiszek a demokráciában és a népek testvéri együttélésében. De erőszakkal senki nem tehet azzá, ami nem vagyok és nem voltam: ellenforradalmár.”¹²

Közösségi életünk tesztkérdése egyházon belül és egyházon kívül ez lesz: meg tudjuk-e hagyni a másik embert abban a szabadságában, hogy ő mondhassa meg: kinek tartja magát, kicsoda ő tulajdonképpen, hogyan viszonyul múltjához, jelenéhez és környezetéhez. A „privát, a nyilvános és a tudományos emlékezés”¹³ közötti különbségek minden jel szerint továbbra is fennállnak majd, és létjogosultságot követelnek maguknak. Nekünk viszont meg kell tanulni – úgy tudományos kérdésfeltevéseinkben, mint a minden-

napokban – együtt élni ezekkel a különbözőségekkel. Ha majd egyszer képesek leszünk ezeket a különbségeket úgy elhordozni, hogy közben ne kelljen feladnunk a magunk identitását, de ne is kelljen lépten-nyomon keresztre feszítenünk egymást, akkor képesek leszünk e különbözőségekben is felfedezni azt, ami közös, ami összekapcsol és ami kölcsönösen gazdagít.

JEGYZETEK

1 Paul Ricoeur: *Das Rätsel der Vergangenheit*. Erinnern – Vergessen – Verzeihen. Göttingen 1998. 79. – 2 Theodor W. Adorno: *Was bedeutet: Aufarbeitung der Vergangenheit?* In: Th. W. Adorno: *Kulturkritik und Gesellschaft II*. Gesammelte Schriften 10.2. Suhrkamp. Frankfurt a. M. 1997. 555. – 3 Vö.: Gerd Theißen: *Tradition und Entscheidung*. Der Beitrag des Biblischen Glaubens zum kulturellen Gedächtnis. In: J. Assmann/T. Hölscher (Hg.): *Kultur und Gedächtnis*. Suhrkamp. Frankfurt a. M. 1988. 170–196. – 4 *Körlevél*. *A Magyar Református Egyház Országos Intézőbizottsága*. In: Adalékok a Magyarországi Református Egyházban az 1956–1957-es esztendőben történetekhez. Szerk. Ladányi Sándor. Kálvin Kiadó. Budapest, 2006. 211kk. – Vö. Ravasz László: *Emlékezéseim*. Budapest, 1992. 386. – 5 Ravasz L.: *Memorandum a Református Egyház helyzetéről 1956 nyarán*. In: Adalékok... i. m. 111. – 6 Ravasz L.: *Emlékezéseim*. i. m. 386. – 7 Vö. Török István: *A megújulás teológiai feltétele*. In: *Confessio* 1/1990. 122–124. – 8 *A Magyar Református Egyház útja*. A Református Megújulási Mozgalom Programja. In: Adalékok... i. m. 307–308. – 9 Ravasz L.: *Memorandum...* i. m. 115. – 10 Lásd: *Körlevél-tervezetek a Református Egyetemes Konvent Elnökségétől valamennyi egyházköztség presbitériumának*. In: Adalékok... i. m. 227–232. – 11 *Körlevél*. *A Magyar Református Egyház Országos Intézőbizottsága*. In: Adalékok... i. m. 213. – 12 Ravasz L.: *Emlékezéseim*. i. m. 392. – 13 Reinhart Koseleck: *Differenzen aushalten und Toten betrauen*. In: *Neue Zürcher Zeitung* Nr. 111, 14–15 Mai 2005. 47.

DR. LADÁNYI SÁNDOR

A Magyarországi Református Egyház a Kádár-korszakban

Előadás az Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások (OKTK) „Újabb fejlődési irányok a magyar gazdaságban, társadalomban és államelméletben” című konferencia IX. főirány: „Politikai konszolidáció és szovjet rendszer – A Kádár-korszak kutatásainak eredményei” szekcióülésén, Budapesten, 1994. szeptember 7-én

Az ún. „Kádár-korszak” nem egészen három és fél évtizede (1956 novemberétől lényegében 1990. január 24-ig, az 1990:IV. sz. törvény megjelenéséig, illetve az ennek nyomán 1990. március 19-ig, az 1948. október 7-én kötött „Egyezmény” felmondásáig számítható) a Magyarországi Református Egyház történetének talán legkevésbé feltárt-dokumentált-feldolgozott időszaka. Ennek több, racionális oka van. Ez az időszak túl közel van hozzánk, így a keletkezett iratanyag is elvileg csak 1963-ig kutatható (a gyakorlatban addig sem igazán; „visszatitkosítások”, az ÁEH iratanyaga körüli problémák stb.), – az időbeli közelség folytán sokaknak vannak emlékei, „élményei”, no meg „saját” híranyaguk, amelyek nem minden esetben a tényanyag teljes ismeretére épülnek, következésképpen elég sok hamis kép él minden irányban.

A Magyarországi Református Egyház Zsinatának Elnöksége 1988 decemberében Benda Kálmán vezetése alatt létrehozott egy egyháztörténeti munkaközösséget az elmúlt

korszak történetének feldolgozására, amelynek mára gyakorlatilag két tagja, és a „végeken” (a dunántúli és a tiszántúli egyházkerület levéltárában) egy-egy „bedolgozó” szorgoskodott a dokumentumok összegyűjtésével, feltárásával (ezek közül az egyik, a dunántúli, már nem foglalkozik ezzel a munkával). (A „bedolgozó” két segítséget is azóta tudtuk foglalkoztatni, amióta az OKTK valamelyest támogatja ezt a munkát.) Budapesten a Református Zsinati Levéltárban, az Országos Levéltár MDP-MSzMP Iratok Osztályán, a Politikatörténeti Intézet Archívumában folynak kutatások (ezt magam végzem, számos egyéb elfoglaltság mellett). Tervezzük még a volt Új Magyar Központi Levéltár egyes fondjai vonatkozó iratanyagának átnézését, a Dunamelléki Református Egyházkerület Levéltára (Ráday Levéltár) irataiban való kutatást, valamint készítjük elő a Belügyminisztérium Történeti Irattára református lelkészekre és egyházi személyekre vonatkozó dokumentumainak feltárását. – Természetesen figyelemmel kísérjük a vonatkozó publikációkat is. – A munka tehát – ha lassan is – halad; gyűlik az anyag, s született is már néhány kisebb-nagyobb publikáció, igaz, jobbára az 1944/45 és 1956 közötti időszakra, az ún. „Rákosi-korra” vonatkozóan, illetőleg az 1956-os dokumentumok közül történetek publikációk, de folyik a kutatás az ezt követő időszakra vonatkozóan, tehát a „Kádár-korszak” időkorára is.

* * *

A református egyház viszonylag későn találkozott a „Kádár-rendszer” hatalmi apparátusával. A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány (megalakulását Kádár János 1956. november 4-én jelentette be), illetve a Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületei és a karhatalmi szervek a forradalom következményeinek felszámolása során nem első renden gondoltak az egyházak, így a református egyház keretében történetekre. (A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei I. 1956. november 11–1957. január 14. kötete tanúsága szerint csupán Mindszenty ügyével, tevékenységével foglalkoztak, azzal sem első renden – a határozott egyházellenesség majd 1957. március eleje után kerül előtérbe.) – Az 1956. november 1-jén, „a református egyház lelki és szervezeti újjáépítésére” alakult Országos Intézőbizottság december közepéig még munkálkodott, ekkor adta át helyét – az őt létrehozó – Megújulási Mozgalomnak. Ravasz László november 13-án még körlevelet intézett a presbitériumokhoz és lelkipásztorokhoz, amelyben kifejtette, miért volt szükség az Országos Intézőbizottság létrehozására, mit akar a Megújulási Mozgalom, és egyrészt ezzel kapcsolatos állásfoglalásra kérte a presbitériumokat (a presbitériumok pozitív állásfoglalásai, csatlakozásai a Megújulási Mozgalomhoz még 1957 elején is rendre érkeztek), másrészt óva intett mindenkit: „óvakodjunk minden indulatosságtól”. A Református Megújulási Mozgalom tételeit („Hitvalló nyilatkozat” 1955–1956.) Ravasz László átdolgozta, ami azután „A Magyar Református Egyház Útja – a Református Megújulási Mozgalom programja” címen vált ismertté, s amelyet 1956 karácsonyán egy körlevél kíséretében terveztek szétküldeni az egyházközségeknek. Erre azonban már nem kerülhetett sor. Ez az írás kéziratban (gépi másolatok útján) terjedt.

Az Állami Egyházügyi Hivatal már 1956. november 28-án közleményt adott ki arról, hogy a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány a szabad vallásgyakorlat alapján áll, az iskolákban továbbra is biztosítja a *fakultatív* hitoktatást (ennek ellenkezőjéről, vagyis a hitoktatás akadályoztatásáról számos dokumentumunk van már), magára nézve kötelező-

nek tartja az egyházakkal 1948-ban és 1950-ben kötött megállapodásokat az 1956. október 23-i állapotoknak megfelelően. (Itt csak mellékesen jegyezzük meg, hogy a Református Megújulási Mozgalom egyetlen ponton sem kérdőjelezte meg az 1948. október 7-én aláírt „Egyezmény”-t, annak tételeit tényként fogadta el, hanem az azoktól való eltéréseket akarta korrigálni.) A közlemény tartalmazza még, hogy az állam és az egyházak között felmerülő kérdéseket a jövőben is tárgyalások és megegyezések útján kívánja rendezni.

1956. december 4-én a Református Egyetemes Konvent alelnökei, Győry Elemér püspök és Buza László főgondnok december 21-ére összehívták a Zsinati Tanácsot, amely a megadott napon összeülvén, a lényegében még kialakulatlan, de a körvonalait már érzékelhető helyzetnek megfelelő határozatokat hozott. Mindenekelőtt megállapította, hogy „Ravasz László semmiképpen sem tekinthető a konvent és Zsinat törvényes elnökének”. (Az Országos Intézőbizottság ugyanis 1956. 1-jén, mindjárt megalakulásakor kijelentette, hogy „...a magyar református egyház zsinata és egyetemes konventje törvényes elnökének ma is dr. Ravasz László püspököt tartja, aki ezekről a tisztségeiről csak politikai kényszer hatására volt kénytelen lemondani...”)

– Majd a dunamelléki egyházkerület hatáskörébe utalta annak megvizsgálását, hogy Bereczky Albert püspök tett-e lemondó nyilatkozatot, s ha igen, nem kényszerhelyzetben tette-e. Bereczky Albert, pontosabban az ő nevében környezete, köre – hiszen Bereczky ekkor még súlyos beteg, agyvérzéséből még korántsem épült fel – 1956. december 16-án a Zsinati Tanácshoz, a Dunamelléki Református Egyházkerület esperesi és gondnoki értekezletéhez üzenetet intézett, valamint körlevéllel fordult a Dunamelléki Református Egyházkerület minden lelkipásztorához, amelyben – már a politikai hatalmi fejlemények ismeretében, annak megfelelően, a család összeállításában – ismertette lemondásának-lemondatásának körülményeit, s kijelentette: „Ragaszkodni fogok, ha Isten életemnek és egészségemnek továbbra is kedvez, a törvényes eljáráshoz, tehát lemondásom fölött egyedül illetékes az egyházkerület közgyűlése dönteni. Más tényező jogtalan és illetéktelen döntését természetesen semmisnek tartom... Én magam majd a kellő időben tartandó egyházkerületi közgyűlésen fogom ugyanezt (a lemondást) megtenni, szabad és jó lelkiismerettel.”

Bereczky a Zsinati Tanács – bár felemás – döntését a törvényesség álláspontja kifejezésének tekintette, így 1957. január 2-án az egyházkerületi elnökség helyettes vezetőihez eljuttatta levelét, amelyben „most már szabadon” lemond a dunamelléki egyházkerület püspöki tisztéről. (A lemondó levél hitelesített másolatát az egyházkerületi tanácsos 1957. január 4-én küldte meg az Állami Egyházügyi Hivatal Elnökének. Az ÁEH – természetesen nem fogadta el a lemondást – csupán Kiss Roland főgondnok és a tiszántúli egyházkerület püspöke, Péter János lemondását fogadta el, ez utóbbit sem az első menetben, hanem miután pályáját politikailag előkészítették.) Bereczky Albert lemondását így a dunamelléki egyházkerület 1957. november 14-én tartott közgyűlése sem fogadta el, hanem a súlyosan beteg embernek csak az 1958. december 18-án benyújtott újabb lemondását fogadhatta el a közgyűlés – addig püspöki tisztében kényszerült lenni, noha tevékenységében igen erősen korlátozott volt, már csak fizikai állapota miatt is. (1966. július 4-én halt meg.)

Az 1956. december 21-i zsinati tanácsi ülés kimondta még a Tiszáninneni Református Egyházkerület visszaállítását, amelyet – az állami „zsugorító program” kívánságára az

1952. október 3-án Miskolcon tartott rendkívüli egyházkerületi közgyűlés „szüntetett meg, kimondván, hogy nagyjából a tiszántúli (Tiszavidéki Református Egyházkerület néven, Péter János püspöksége alatt), kisebb részt (egy egyházmegyéje) a dunamelléki egyházkerülethez csatlakozik.” 1957. január 1-jén tehát jogilag visszaállt a Tiszáninneni Református Egyházkerület (az egyetlen maradandó eredménye az 1956-os törekvéseknek), s 1957. november 5-én megtartotta püspökét és főgondnokát beiktató közgyűlését.

Mindezek mellett a Zsinati Tanács december 21-i ülése még bejelentette az Országos Intézőbizottság feloszlását és a Református Megújulási Mozgalomba való beolvadását, valamint bizottságot küldött ki – az ÁEH november 28-i közleményének megfelelően – az Állami Egyházügyi Hivatallal való tárgyalásokra.

Időközben, 1956. december 12-én hatályba lépett az 1956:30. sz. tvr., amely megszabta az egyházi gyűlések tartásának módját: minden gyűlést előzetes engedélyhez kötött. Ez a gyűlések tartását lényegesen megnehezítette, a szabad mozgást korlátozta, és így gyakorlatilag lehetetlenné tette a Megújulási Mozgalom tevékenységét is.

Az Elnöki Tanács 1956:33. sz. tvr-e 1956. december 31-ével megszüntette az Állami Egyházügyi Hivatal önállóságát és azt a Művelődésügyi Minisztérium szervezetébe sorolta be, és közvetlenül a művelődésügyi miniszter felügyelete alá helyezte. (Ez az állapot 1959. június 29-ig tartott, amikor is az 1959:25. sz. tvr. és az annak végrehajtására kiadott 33/1959. sz. kormányrendelet helyreállította az ÁEH önállóságát, sőt 1968. február 25-én az Elnöki Tanács 5/1958. sz. határozata az ÁEH elnökét államtitkári rangra emelte.) 1989. június 26-án az ÁEH „jogutód nélküli megszüntetéséről” született kormányhatározat (lényegében eddig tartott a református egyház számára a „Kádár-korszak”), június 30-án az 1989:14. sz. tvr. ugyanezt kimondta ugyan, de ugyanakkor Országos Vallásügyi Tanácsot és a Minisztertanács Egyházpolitikai Titkárságát hozta létre – ugyanannak a személynek (Sarkadi Nagy Barnának) a közreműködésével, aki Miklós Imre nyugdíjba vonulása után az ÁEH utolsó elnöke volt. – (1990. június 13-án az 1108/1990. Mt. sz. határozat értelmében az Országos Vallásügyi Tanács beszüntette működését.) – A szervezeti változások – 1989-ig – az ÁEH funkcióját nem változtatták meg.

1957. január 5-én a kormány – lényegében az 1956. november 28-i ÁEH közleményt megerősítve – programnyilatkozatban közölte, hogy az egyházak szabadságát biztosítja, a fennálló egyezményeket érvényeseknek tartja, a vitás kérdéseket tárgyalásokon kívánja rendezni, de nem tűri el, hogy az egyház bármely szervét vagy funkcióját a törvényes rend ellen irányuló politikai reakció szolgálatába állítsák.

A forradalmat leverő erők hatalmának megszilárdulása egyre nyilvánvalóbbá vált. A korábbi gyakorlatnak megfelelően a református egyház – még, vagy újra – hivatalban lévő régi vezetői igyekeztek az állami-politikai határozatoknak-elvárásoknak megfelelni. A református konvent elnökségi tanácsa 1957. január 26-i határozata szerint az 1956. október 23-i státust kell visszaállítani. A konvent elnöksége február 18-i körlevele szerint a református egyház élesen elhatárolja magát az ellenforradalmi törekvésektől. Ugyanakkor tájékoztatta a gyülekezeteket a Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatalával folytatott tárgyalásokról. – Az 1957. március 22-én Debrecenben összeült tiszántúli esperesi és gondnoki értekezlet elhatárolta magát a Megújulási Mozgalomtól, bizalmát fejezte ki Péter János püspök iránt, s kérte, hogy az egyházkerületi közgyűlés foglalja el püspöki hivatalát. Majd köszönetet mondott Bereczky Albert püspöknek, a konvent és a

zsinat lelkészi elnökének (kifejezve ezzel azt, hogy őt tartja hivatalosan is e tisztségek viselőjének). – Pap Lászlónak 1956-os szereplése miatt 1957. január 31-én – miután Horváth Jánossal és másokkal folytatott tárgyalások sem tudták „jobb belátásra bírni”, átállítani a másik oldalra – le kellett mondania a Budapesti Református Teológiai Akadémián viselt tanári, dékáni és a dunamelléki egyházkerületi főjegyzői tiszteréről. (Egyelőre rendelkezési állományba került.) Ravasz László 1957. február 9-én kényszerült a főváros elhagyására; Leányfalura vonult vissza.

A keményebb vonal az egyházpolitikában 1957. március 5-e után jelentkezett. Ezen a napon ugyanis az MSzMP Intéző Bizottsága ülést tartott, amelynek mindjárt 1. napirendi pontja az „*Előterjesztés néhány egyházpolitikai kérdés rendezésére*” volt, Horváth János, az ÁEH elnökének előadásában. (Horváth az Előterjesztés szövegét március 1-jei keltezéssel látta el, közölte a „Mindszenty és a hatalom” című dokumentumkötet, Bp. 1991.) Ebben az Előterjesztésben igen figyelemre méltó megállapodások és javaslatok találhatók, amelyek lényege rövidesen felsőbb intézkedések formájában öltött testet. Ebből csak néhányat emeljük ki, amelyek közvetlenül érintik a református egyházat:

„A református egyházban már eddig sikerült az ellenforradalmi erőket hátrább szorítani, de elszigetelésük még a kezdetén van. Tevékenységük most illegális megbeszélések és körlevelek segítségével arra irányul, hogy lejárássák a demokratikus felfogású egyházi vezetőket és népszerűsítsék saját embereiket, Ravasz Lászlót, Pap Lászlót. Szüksége mutatkozik annak, hogy a legaktívabb szervezőiket és vezetőiket megakadályozzuk ebben a tevékenységükben.” – Másnap megkezdődtek a letartóztatások.

„Javaslatok a közvetlen intézkedésekre.

1. A Minisztertanács tegyen előterjesztést az Elnöki Tanácsnak, hogy a legközelebbi időben alkosson egy *törvényerejű rendeletet* az állam legfőbb felügyeleti jogának gyakorlásáról.

2. Az ellenforradalom támogatásával hatalomra jutott egyházi személyek és csoportok gyors félreállítása a kibontakozás alapvető feltétele...

3. ...nem ismerjük el a leváltásokat és áthelyezéseket, amelyeket hozzájárulásunk nélkül eszközöltek október 23. után...

...

7. ...akik az ellenforradalom alatt is, és most is ellenséges tevékenységet fejtettek és fejtenek ki, biztonsági őrizetbe kell venni.

...

10. A református egyházban illegális tevékenységet kifejtő vezető csoportot állami beavatkozással kell elszigetelni, mivel erre az egyház mai vezetősége a Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatalának többszöri kezdeményezésére nem volt képes.

11. A szocialista állam és az egyházak viszonyának helyes alakulása szempontjából szükséges, hogy a hivatalos egyházi vezetőségek mellett aktívan és szervezeten jelentkezzenek az egyházakban meglévő haladó erők is. Erre megfelelő keret az országos békemozgalom különböző egyházi tagozatainak létrehozása. E mozgalmak haladó, de egyházas programjukkal gyakoroljanak hatást a vallásos tömegekre és a hivatalos egyházra. Biztosítani kell, hogy e mozgalmak vezetőségében helyet kapjanak megfelelő hivatalos egyházi vezetők is.

b) Megalakítandó az Országos Békemozgalom Református Bizottsága... Mindkét

egyház békebizottságának egy-egy hetilap és egy közös protestáns idegen nyelvű bulletin biztosítandó. Az Országos Béketanács és a Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatala a határozat alapján tegye meg az intézkedéseket, hogy a mozgalmak *március 31-ig* meginduljanak.

12. Az egyházi reakció erőinek visszaszorításával párhuzamosan történjenek intézkedések a közvetlen politikai érdekeket nem sértő, a vallásos tömegeket érintő egyházi igények kielégítésére.

a) A Minisztertanács rendeletben szabályozza az iskolai fakultatív vallásoktatást az 1957 szeptemberében meginduló tanévre vonatkozóan.

b) ...Az Út c. református hetilap, a Református Egyház c. félévesi lelkészi folyóirat, a Hungarian Church Press c. angol-francia-német nyelvű könyvkiadás... engedélyezendő.

Ezeket az egyházi lapokat a régi terjedelemben és keretek között engedélyezni kell, tekintettel arra, hogy *a megfelelő szerkesztőség biztosítva van.*

c) A Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatala mérje fel a valójában szükséges hittankönyv, biblia, énekeskönyv és imakönyv igényeket, és megfelelően biztosítani kell ezek megjelenését. A szükséges papírt az egyházak esetleg külföldi ajándékpapírból is fedezhetik.

d) ...a konfirmációra való előkészület időtartamát a Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatala az egyházakkal való tárgyalás alapján és igényeknek megfelelően bővítsé ki."

Mindez aztán a gyakorlatban úgy valósult meg, hogy 1957. március 24-én közzétették az Elnöki Tanács 1957:22. sz. tvr-ét: az egyházi személyek kinevezéséhez, felmentéséhez, illetőleg áthelyezéséhez – rangjának megfelelően – az Elnöki Tanács, a művelődésügyi miniszter, vagy a helyi szervek *előzetes* hozzájárulása szükséges. – Ugyanakkor megjelent a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 21/1957. sz. rendelete a vallásoktatásról, amely július 1-jén lépett hatályba. – Március 31-én új református hetilap indult, Reformátusok Lapja címmel. – Április 11-én pedig megalakult az Országos Béketanács Református Bizottsága. – Mindezek a lépések, fejlemények külön értékelést érdemelnek.

Az egyházi szervek egymás után és ismételtelen is sorra határolják el magukat a történetektől. Ezt tette a dunamelléki egyházkerület esperesi és gondnoki értekezlete is 1957. április 12-én, amikor törvénytelennek minősítette az 1956. november 1-jén és az azt követően végrehajtott lemondásokat, az 1956. november 16-i egyházkerületi tanácsülés határozatát, amely elfogadta Bereczky Albert lemondását, Ravasz László jogfolytonosságra alapozott visszahívását, valamint az 1956. november 1-jén megalakult Országos Intézőbizottságot, illetőleg az örökébe lépő Megújulási Mozgalmat. Az esperesi gondnoki értekező Bereczky Albertet tekintette a törvényes püspöknek. Lényegében ugyanezt tette az 1957. november 14-én tartott dunamelléki egyházkerületi közgyűlés is.

Közben nagyarányú letartóztatási-felelősségrevonási hullám indult. 1957. augusztus 1-jén a Belügyminisztérium „nagy papi csoport ellenforradalmi összeesküvésének leplezéséről” tájékoztatta a közvéleményt, ezzel is indokolva a letartóztatottak, vagy rendőri felügyelet alá helyezettek nagy számát. (E téren van leginkább elmaradva a kutatásunk. Jelenleg alig több mint 20 őrizetbe vettéről, kb. ugyanannyi rendőri felügyelet alá helyezettéről van tudomásunk, de ez országos viszonylatban ennél sokkal több. Bizonyos nehézséget okoz a kutatásban, hogy a Belügyminisztérium Történeti Irattára az eljárás alá vont

személyekről – teljesen érthető okoknál fogva: saját munkája végzése eredményességét biztosítani akarva – pontos személyi adatokat kér: név, születési adatok, anyja neve, a letartóztatás stb. helye, ideje. Ezeknek az adatoknak az összegyűjtése igen lassan halad.) Az eljárás alá vont személyek folyton fluktuáltak. Az 1960-as évek elején is több letartóztatás történt, többen 1963-ban amnesztiát kaptak, de még 1967-ben is történtek letartóztatások a divatos vád: összeesküvés alapján.

1957. december 30-án a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa „az ellenforradalom alatt a népi hatalom mellett tanúsított bátor helytállásért, és az azóta eltelt egy év alatt szocializmus építő hazánk és népünk érdekében, a békemozgalom területén, valamint az állam és az egyház jó viszonyának érdekében kifejtett áldozatos munkásságáért több egyházi személyt a Magyar Népköztársaság Zászlórendjével tüntetett ki”. A református egyházból hét személy részesült e magas kitüntetésben, élükön Bereczky Alberttel, aki a kitüntetettek nevében „Szeretjük szocialista hazánkat úgy, hogy látjuk és szeretjük benne a népet” címen mondott beszédével köszönte meg a kitüntetést. – Másnap, 1957. december 31-én Győrben kivégezték Gulyás Lajos levéli református lelkészt.

Az MSzMP KB PB (máskor maga a KB) évről évre tárgyalta az egyházaknak adandó államsegély tényét, elvét és összegét.

Az 1958. év legjelentősebb egyházi eseménye az volt, hogy a május 31. és június 3. között tartott I. Prágai Keresztyén Békegyűlésen megalakították a Keresztyén Békekonferenciát (KBK), amelynek a magyarországi protestáns egyházak alapító tagjai voltak. A kor követelményeinek megfelelő irányelvekkel, nem kifejezetten a KBK lapjaként – a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa folyóirata –, de a „békeszolgálatban” jelesen tevékenykedő sajtóorgánumként 1958 júniusában megjelent a Theologiai Szemle új folyama, amelynek főszerkesztője Pákozdy László Márton debreceni református teológiai tanár lett (az 1957. december 30-án kitüntetettek egyike, s hogy ez a lap mennyire tudott megfelelni a követelményeknek, legyen szabad kommentár nélkül idézni a Reformátusok Lapja 1987. december 20–27-i összevont számában közzétett híradást: 1987. december 7-én a Magyar Sajtó Napján a Magyar Újságírók szövetsége ünnepi ülésén Bányász Rezső államtitkár, a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatási Hivatalának elnöke a „Szocialista újságírásért” kitüntetést nyújtotta át Pákozdy László Márton professzornak, a Theologiai Szemle – akkor már – társszerkesztőjének).

A „rend” lassan kezdett „helyre állni”. A Bereczky Albert neve által fémjelzett „keskeny út” és a „hitben való engedelmisség” teológiáját felváltotta a Bartha Tibor által szorgalmazott „szolgálat teológiája”. A háttérben azért ott van az MSzMP KB PB 1958. július 22-i határozata „a vallásos világnézet elleni eszmei harcról, a vallásos tömegek közötti felvilágosító és nevelő munka feladatairól”. – Ez a „nevelő munka” behatolt a Teológiai Akadémiák falai közé is; különösen a rendszeres teológiai [dogmatika, etika] tanszékekre igyekeztek „megfelelő” személyeket („ökumenika” és „társadalomtudományi” tanszékek felállítását már korábban elrendelte az ÁEH). A Hazafias Népfront Bizottságai is élénken tevékenykedtek. (A KBK, a békebizottságok, a Hazafias Népfront bizottságai és a párbeszédok: keresztyén-ortodox, keresztyén-marxista, református-ortodox [„debreceni”], református-marxista és református-zsidó területéről tudunk eddig a legkevesebb anyagot gyűjteni, pedig e téren nagyon sok hasznos dolog is történt.) – A Haza-

fias Népfront keretében – úgy tűnhetett sokaknak, hogy – az állam kívánságának megfelelően jó az együttműködés az egyházzal, illetőleg a papsággal, azonban az MSzMP PB 1960. március 1-jei, „az állam és a [római] katolikus egyház közötti viszony alakulásának főbb problémáiról” hozott határozata nem ezt mutatja. Ez a határozat bár a római katolikus egyházra vonatkozik, elvi részében és minden pontjában – kis módosítással, vagy esetleg anélkül – vonatkozhatnak, érvényesek lehetnek a református egyházra is. Ez a PB-határozat megállapítja, hogy a közvélemény az egyházi személyek politikai szereplésének csak a pozitív oldalát látja. Megállapítja még azt is, hogy a Hazafias Népfront bizottságaiba és helyi tanácsokba túl sok papot választottak. Ennek következtében meghatározza a teendőket is: Először is az egyháztól és papjaitól elvárják a szocializmus támogatását. Kimondja, hogy az egyházi személyek fellépéséhez minél kevesebb állami és társadalmi fórumot kell biztosítani, valamint csökkenteni kell a papság közéleti, egyházon kívüli szereplését, a politikailag negatív megnyilatkozásairól tájékoztatást kell adni, vagyis jelentést tenni. Az aktívan reakciós papok ellen mind a politikai leleplezés, mind az adminisztratív rendszabályok alkalmazásával fel kell lépni. A papi békemozgalomba tömörült papság pedig kezdeményező szerepet töltsön be az egyházi reakció elleni harcban – vagyis ne a közéleti szereplésben mutassa meg a rendszerhez való hűségét, hanem belső tevékenységével legyen az államhatalom céljainak eszköze.

Az egyház szolgálatának területe – úgy tűnt – tovább szűkült. Az intézményes diakónia területén az „elidiótásítás” folyt, vagyis a református egyház diakóniai intézményei egyre-másra alakultak át idióta-otthonokká, vagy idős, magatehetetlen öregek otthonává, akikben az egyház, a vallásos ideológia már „nem tudott kárt tenni”. Egyedül a kőszegi csecsemőotthon, amely tudvalevően a nyugati határszélen, mintegy „kirakatban” volt, maradt eredeti rendeltetésének megfelelő státusban (csak a legutóbbi időben, már nem ennek a programnak a keretében szüntették meg).

Az adott korszaknak azonban nemcsak negatív oldala van. A megadott cím azonban inkább a református egyház közjogi helyzetének alakulása felvázolására inspirált. A gyülekezetek élték a maguk életét, a lekipásztorok túlnyomó többsége csöndben végezte szolgálatát – Reményik Sándorral szólva: „Ahogy lehet”-ett. (De ennek a csöndben végzett szolgálatnak a levéltárakban kevés nyoma van.) 1967-ben, a feltűpírozott jelentőségű „alkotmányozó” debreceni zsinat 400 éves jubileumára kiadott Zsinati Tanítás és a Studia et Acta Ecclesiastica tanulmánykötet-sorozat, különösen annak V. kötete a „szolgálat teológiájának” szemléletét tükrözi (amit közönségesen csak a „kiszolgálás teológiája” néven szoktak emlegetni, s szellemi atyja Bartha Tibor debreceni püspök). Az egyéb megnyilatkozások is, különösen az „Egyezmény” évfordulóin, vagy reprezentatív kiadványokban idealizált képet festenek a magyarországi vallásszabadságról és a református egyház életéről.

1957–1958-ban újabb – az 1945 utáni és az 1948–49-eshez hasonló – ébredési hullám indult az országban, amelyet „szabolcsi ébredés” néven szoktak emlegetni. Ennek, és az egész „ébredéstörténetnek” (és elfojtásuk történetének) külön tanulmányt kívánunk szentelni (azonban e téren is igen sok még a feltáratlan anyag, főleg az ÁEH és a belügyi szervek levéltáraiban).

Az 1970-es évek végén mintha egy kicsit tágabb tér adatott volna az egyház tevékenységére. Lehetőség nyílt a külföldi ösztöndíjakra. 1978-ban megnyílt a teológiai akadémia-

kon a levelező oktatás (ami csak mint lehetőség érdemel itt említést, mivel nem vált be, 1994-ben meg is szüntettük). Miután egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a marxista-ateista ideológia mind a társadalomban, mind a nevelés terén csődbe jutott, az egyház(ak) engedélyt kapott/kaptak az iszákos-mentő misszió újraindítására (1981) és a kallódó ifjak közötti szolgálatra (1984), később több telephelyen is. A vak- és siketmisszió, a cigánymisszió, a lepramisszió, a mozgássérültek közötti misszió is lehetővé vált, majd – nyugati mintára – a „telefonos lelkigondozás” is megvalósulhatott Budapesten (1985). 1987-ben sor kerülhetett az iskolán kívüli, vagyis gyülekezeti hitoktatás engedélyezésére. 1981 márciusától évente a Budapest-Kálvin téren (a templomban) egyházkerületi presbiteri konferenciát tarthattak; Tahiban, Kölkeden és az ország számos más pontján megindulhatott az ifjúsági konferenciák tartása. 1989-től a református házasság- és családsegítő (tanácsadó, lelkigondozói) szolgálat, 1990-től pedig a börtönmissziói is működik. Építkezések folytak az egész korszak alatt: felújításoktól az új templomok építéséig (szigorúan engedélyhez kötöttek; minden 10 000 Ft-nál nagyobb összegű tatarozást, építést engedélyeztetni kellett a megyei egyházügyi titkárral). A nagyobb építkezések (Debreceni Kollégium, Debrecen Nagyerdei templom, Ráday Kollégium Budapesten, a tiszáninneni egyházkerületi székház épülete Miskolcon, Dunaújvárosban, a „szocialista városban” templom építése, Sárospatakon a Tudományos Gyűjtemény bővítése, a II. világháborúban elpusztult szigetszentmiklósi templom felépítésének több évtizeden át megtagadott, húzódó építési engedély megadása stb.) a politikai hatalom szorításának enyhülését jelzik. Az egyház életének, életképességének és élni akarásának az adott korszakban is számos jele mutatkozott.

Szándékaink és terveink szerint a lassan hozzáférhetővé váló forrásanyag alapos feltárásával – és reménység szerint az OKTK további segítségét is élvezve, az elmúlt 40-45 év –, benne a „Kádár-korszak” történetének árnyaltabb, részletesebb, mélyebb, valós feltárására és megírására is lehetőségünk lesz – talán nem is a túl távoli jövőben.

DR. SÁNDOR ENDRE

Csikesz Sándor teológiájának közérthetősége és közvetlensége

„Mert közülünk senki sem él önmagának, és senki sem hal meg önmagának; mert ha élünk, az Úrnak élünk, ha meghalunk, az Úrnak halunk meg. Tehát akár élünk, akár meghalunk, az Úréi vagyunk” (Róm 14,7–8).

Előadásom elején hallgassuk meg, hogy ki is volt Csikesz Sándor? Darányi Lajos mondta, hogy a ravatal az a magas pont, ahonnan az egész életet be lehet látni, ezért hallgassunk részleteket a gyászjelentéséből. Ezt követően három részre osztom előadásom:

1. Életútja
2. Csikesz Sándor, mint keresztyén példakép
3. Csikesz Sándor, mint professzor

Befejezésül egy prédikáció részletére figyeljünk.

„D. CSIKESZ SÁNDOR

felszentelt lelkipásztor, az egyházszertartástan, egyházi szónoklattan és valláspedagógia tanszék egyetemi nyilvános rendes tanára, a Tudományegyetem 1937–38. tanévi Rector Magnificusa, a református hittudományi karnak 1925–26. és 1933–34. tanévi dékánja, a m. kir. Erzsébet Tudományegyetem evangélikus hittudományi karának honoris causa doctora, a tiszántúli református egyházkerület tanácsbírája, a debreceni református kollégium levéltárnoka, a tiszántúli egyházkerületi Diakonissza Bizottságának ügyvivő alelnöke, az Országos Református Lelkészegyesület és az Országos Református Presbyteri Szövetség alelnöke, az ORTE díszelnöke, a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság igazgatóválasztmányának s irodalmi, tudományos, és művészeti osztályának tagja, a debreceni Tisza István Tudományos Társaság rendes tagja, a Kálvineumi református lelkész-árvaház igazgatótanács tagja, volt kiscsányoszrói rendes lelkész, volt cs. és kir. tábori lelkész, a katonai lelkész II. osztályú érdemkeresztnek a kardokkal, és az észt fehér-csillag érdemrend középkeresztjének tulajdonosa, a „Protestantischer Weltverband” és az „Internacionaler Christl. Presse Verein” magyarországi képviselője stb.

1940. február hó 18-án, életének 55-ik, egyetemi tanárságának 17-ik évében az Úrban elhunyt.” ...¹

1. Csikesz Sándor (1886–1940)

1886. január 8-án született Drávafokon. Középiskoláit Siklóson, majd Kecskeméten végezte, itt is érettségizik 1904-ben. Ugyanitt a jogakadémián a jog hallgatását is elkezdte, de hamarosan Budapestre ment és a Református Teológiának lett hallgatója. Az első három évet kiváló eredménnyel végezte, a negyedik évben szenior, majd Berlinbe utazhatott. Ezzel a fiatal magyar diák a „vilmosi korszak” teljes fényében viruló protestáns tudományosság középpontjába került. Itt Harnack Adolf szemináriumába került, ahol együtt dolgozott a protestáns teológia vezéregyéniségévé vált Barth Károlylyal.²

Csikesz Sándor Berlinből hamarosan eljutott Heidelbergbe is, ahol a nagy történetész, szociológus és kultúrfilozófus Ernst Troeltsch hallgatója lesz.

A szoros értelemben vett tudományos tanulmányok mellett Csikesz Sándornak arra is volt ideje, hogy a német egyházi életet közelebbről megismerje. De nem elégedett meg Németország látásával, hanem Párizson át Genfbe utazott, ott részt vett Kálvin János születésének négyszáz éves jubileumi ünnepségén, majd rengeteg benyomással, tanulsággal, ihletéssel meggazdagodva még 1909-ben visszatért Magyarországra.

Bizalmas naplójában így ír önmagáról: „Mint ifjú theologus eltökéltem, hogy az Úrnak szolgálók. Berlinben a nagy és hatalmas idegen városban megfogadtam, hogy a magyar ügy diadalra juttatásán munkálkodom. Genfben, Kálvin ünnepén köteleztem el bennsőmben magam, hogy az Úr ügyét a magyar szent üggyel egy gyülekezet boldogításában a nagy Kálvin szellemében munkálom”.³

És valóban ezt teszi. Kodolányi János, aki szép emléket állít Csikesz Sándorral való találkozásának, nem győz csodálkozni azon, hogy itt „az italos tanítók, kártyázó jegyzők, disznóval kereskedő, vásároló papok világában egy olyan papra akadt, aki több ezer kötetes könyvtára segítségével próbálta fenntartani kapcsolatát egy magasabb és nemesebb világgal”.⁴

Csikesz Sándor figyelő tekintete nem állt meg az egyházközség határánál. Ceglédi

segédlelkész korában megindítja az Egyházi Értesítőt, írásai az akkori világ legnagyobb protestáns közlönyében, a Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok-ban jelennek meg. Kiscsányoszróba kerülve beindítja és szerkeszti a Baranyai Kálvinista Lobogó-t, majd az Országos Ref. Lelkészegyesület munkájába kapcsolódik be. Az első világháborúban tábori lelkészként szolgált.

Az állandó önképzést a háború és az összeomlás alatti idők sokasodó munkái, gondolatai és tépelődései között sem hanyagolta el. Még arra is volt ideje, hogy a budapesti egyetem keleti és görög nyelvészeti előadásait hallgassa. Dr. Baltazár Dezső püspök kezdeményezésére 1922-től debreceni egyetemi professzor lesz. Beindítja a Theologiai Szemlét (1925).⁵

Különösen három forrás táplálta beszédeinek kifejező erejét: a falusi élet, a magyar katona világháborús tapasztalata és a szentföldi utazása. Amikor Ravasz László egyik prédikációs kötetét bírálja, azt írja, hogy hiányzik belőle a magyar falu. Csikesz Sándor prédikációiban viszont ott érezzük a magyar falu életének lüktetését.⁶

Csikesz Sándor úgy érezte, hogy új református lelkésztípusra van szükség, olyan lelkészekre, akik a legkorszerűbb fegyverekkel lépnek a küzdőtérré... Kevés ember tudott úgy dolgoztatni, mint Csikesz Sándor.⁷

Igehirdetéseiben az alapige gyökerét ragadta meg mindig és annak mondanivalóját vezette végig az akkori és a mai élet síkjában.⁸

Debreceni professzorsága idején jutott ideje arra is, hogy beálljon a levéltár őrei, rendezői sorába, hiszen Sinai Miklós, Kerekes Ferenc alapvető rendezést végzett, majd Balogh Ferenc, aki az anyagot adattári rendszerbe foglalta és közreadta, Csikesz Sándor csoportokba rendezte az anyagot, polcokra helyeztette, és az anyag katalógusát is ki nyomtatta, sajnos mindössze hét példányban.⁹

Ő vásárolja meg Budapesten egy könyvkereskedésben Kállai Albert magyar nyelvű unikum művét 1599-ből, ami RMK anyag. „A halotti beszédet tartalmazó kolligátum első darabja Kállai Albert ungvári református esperes-lelkész gyászbeszéde Homonnai Druget István felett...

Csikesz Sándor tanulmány keretében kívánta feldolgozni a művet, s azt székfoglalóul szánta abban a Református Akadémiában, melynek egyik tervezője volt, de amely nem valósulhatott meg.”¹⁰

1936-ban Csikesz Sándor ösztönzésére „mégis győzedelmeskedett a gondolat, hogy a Kollégium négyszáz éves alapításáról is emlékezzenek meg 1938-ban. Csikesz Sándor előkészítő bizottsági előadó minőségében 1936-ban többször járt Hóman Bálint kultusz-miniszternél és a pénzügyminisztériumban.”¹¹

„Csikesz Sándor önmagában a teológia professzorát sohasem választotta el az egyház szolgájától, és hatalmas arányú és maradandó alkotásokban gazdag egyháztársadalmi munkásságával gyakorlatilag azt a meggyőződését fejezte ki, hogy az igazi teológia nem öncélú vallástudomány, hanem csak egyházi jellegű és egyházat építő diszciplína lehet.”¹²

Csikesz Sándor „sokrétű egyéniségének egyik legjellemzőbb vonása..., hogy fiatal lelképásztor korától kereste a kulcsát, hogyan lehetne a magyar, falusi ember gondolkodásának, érzés- és képzeletvilágának, a magyar temperamentumnak és természetnek

megfelelő módon úgy hirdetni az evangéliumot, hogy az azt megértse, abban ráismerjen, hogy az Isten szól hozzá magyarul. Az volt a meggyőződése, hogy amint az Úr Jézus a palesztinai ember miliójából vett természeti képeken, tárgyakon, az ő életükből vett példázatokkal és hasonlatokkal fejezte ki az Atya üzenetét, a magyar református lelkipásztor is saját népe és fajtája érzés- és gondolkozásmódja, sorsa, világa, környezete, foglalkozása, hibái, vétkei, reményei és vágyai teljes ismeretében és a bibliai kifejezésnek is a teljes ismeretében fordítsa magyarra, nemcsak magyar nyelvre, hanem oltsa be a magyar szemléletbe, fejezze ki a magyar sors adequat képeivel és a magyar miliő képeivel a Biblia példázatait is, csakúgy, mint a legelvontabb teológiai, hittani igazságokat. Úgy látta, hogy a keleti embernek is csakúgy, mint a magyar embernek, figyelmét a természeti, növényi, különösen az állatvilágból vagy saját sorsából vett hasonlatok és példázatok, de művészi formában, vagy a dramatizált párbeszédes előadásmód ragadják meg.

A magyar intelligens embernél is ugyanezt a vonást ismerte fel, hogy az igehirdetésben is jobban vonzódik a képekben, szemléletekben, hasonlatokban és szimbolizmusban magát kifejező előadásmódhoz. Az Arany János örök paraszti és klasszikus magyarsága és az Ady Endre szimbolizmusában kivirágzó örök paraszti és művészi szemlélet itt a példa és a magyarázó elv.

Csikesz Sándor úgy szerette volna hirdetni a magyar falusi embernek az evangéliumot, mint az Úr Jézus a palesztinai földművesnek, mint Pál a korinthusi kikötőmunkásnak, vagy Apollós a görög és római elitnek.

Ezért beszédei valóságos tárháza a magyar falusi életből vett hasonlatoknak, életképeknek, de mindegyik jelent valami lelki dolgot, utal valami hitigazságra, Isten kijelentésének hordozója lesz, mint a felhőben a vízcsepp, mikor rásüt a nap és szivárvánnyá válik...

Exegézis nélkül nincs predikáció; ez a Csikesz Sándor nagy üzenete és öröksége. Majd el fog csodálkozni a világ, mikor látja falusi predikációi vázlatait, melyeket Kiscsányoszróban készített, milyen kényes exegetikai előmunkálatok alapján dolgozta ki, először a maga számára...¹³

Sajnos többszöri próbálkozásom ellenére sem sikerült az általam legépebb vázlatokat közzétenni eddig.

Csikesz Sándor őszinte és minden képmutatás nélkül való kegyességének legfőbb vonása az isteni kijelentés világával szemben érzett áhítatos tisztelet volt. Szinte a rajongásig szerette a Bibliát, és lelkipásztori eszményképét azokban a magyar gályarabokban látta, kik Bibliától megfosztva, kénytelenségből a Szentírásnak egész könyveit voltak képesek emlékezetből rekonstruálni. Noha tanszékének csak egyik, inkább másodlagos feladata lett volna a bibliaismeret terjesztése, Csikesz Sándor szinte a legfontosabb és legkedveltebb studiumává a Biblia ismertetését és a Biblia gyakorlati magyarázását tette. Több tanítványától hallottam – írja róla Dr. Czeglédy Sándor –, hogy tőle éppen mint bibliamagyarázótól nyertek legtöbbet. Felettből dús és egyéni fantáziája segítségével nagyszerűen bele tudta magát élni a Biblia keleti képzeletvilágába.

A keresztyén vallás sajátos történeti jellegének értékelése volt az, ami Csikesz Sándort mindig vonzotta a kijelentés ősi talaja, a Szentföld felé.

Életének egyik nagy álma valósult meg, amikor 1929 elején beutazhatta Egyiptom és Kis-Ázsia egy részével együtt Palesztinát. Ettől kezdve igen sokszor nyilatkozott erről a nagy élményéről. De a szentföldi útja nem romantikus élménykeresés, vagy tisztán tu-

dományos érdeklődés, hanem a Krisztust kereső és őt mindjobban megragadni kívánó keresztyén hit jegyében ment végbe...

Őszinte és igazi kegyessége attól is megmentette, hogy az anthropocentrikus vallástudomány pszichologizmusában elmerüljön. A vallás lélektani vizsgálatát mindvégig fontosnak tartotta, de azt is tudta, vagy legalább is sejtette, hogy a keresztyénség sajátossága éppen abban van, hogy nem lehet besorozni a vallások közé, mert a keresztyén hit ott kezdődik, ahol a vallásnak mint emberi magatartásnak teljes elégtelensége nyilvánvalóvá lesz. Ezt a tételt ilyen kiélezett formában természetesen nem találjuk meg műveiben, sőt 1926-ban „A vallás gyökere” címen tartott dékáni értekezése, amely egy régebbi, már kiscsányoszrói naplójában fellelhető vázlatának a kidolgozása, éppen azt látszik bizonyítani, hogy a keresztyén hit sem más, mint a vallásos ösztön legmagasabb és legnemesebb megnyilatkozása, és mint ilyen: tulajdonképpen a humanitás kiteljesedése. Ehhez a tiszteletre méltó keresztyén humanizmushoz mindhalálig ragaszkodott...¹⁴

Munkássága elismerésül a m. kir. Erzsébet Tudományegyetem honoris causa doctora.¹⁵

2. Csikesz Sándor, mint keresztyén példakép

„Ha a szó megvilágít, a példa vonz. Isten, mint jó nevelő az embernek példákat ad a követésre, mintákat az utánzásra”.¹⁶ A keresztyén ember példaképe az Úr Jézus Krisztus! Ő mondja: „Mert példát adtam nektek, hogy amint én tettem veletek, ti is úgy tegyetek” (Jn 13,15). Pál apostol már így ír az ehezusiaknak: „Legyetek tehát Isten követői, mint szeretett gyermekei, és éljetez szeretetben, ahogyan a Krisztus is szeretett minket” (Ef 5,1–2). A korinthusiaknak pedig: „Legyetek a követőim, mint én is követője vagyok a Krisztusnak” (1Kor 11,1). Ebben az értelemben keresheti a keresztyén ember a másik keresztyén emberben a példaképet, hogy mennyire volt követője a Krisztusnak!

Ezt próbáljuk most összegyűjteni Csikesz Sándor életéből:

1. *Önmagához szigorú volt!* „Sok erőt fordított rá, hogy megzabolázza magát. Szeszes italt nem ivott, nem dohányzott, nem kártyázott, csikorgó hidegben is fűtetlen szobában és nyitott ablaknál aludt, hogy uralkodjon önmagán, azaz hogy uralkodjon rajta az Úr Jézus Krisztus. Jézus Krisztus dicsőítette meg magát ebben a nehéz magyar anyagban, s mert felette diadalmaskodott, záloga, hogy magyar népünk felett is így vesz diadalmat”.¹⁷ *Sokat dolgozott*, mert megtanulta az Írásból: „Áron is vegyétek meg az alkalmakat, mert a napok gonoszok” (Ef 5,16). „Jól vigyázzatok tehát, hogyan éltek; ne esztelenül, hanem bölcsen, kihasználva az alkalmas időt, mert az idők gonoszak” (Ef 5,15–16).

2. *Az Írás világában gyökerezett egész lénye:* „Egész lényében igehirdető volt, nem csak a szószéken. Szeme haragos villanása, vagy körülölelő mosolya is az Írás egy-egy jelenetét elevenítette élénk – írja Dr. Módos László róla –, olykor több volt benne a prófétai vonás, mint az evangéliumi.”

Minden beszéde az Írás és az élet nagyszerű ismeretéről tesz bizonyosságot. Amilyen alapos az Írás értelmének alapos kibontogatásában, épp oly kemény, egyenes, tekintet nélküli és következetes az ige mértékével való értékelésben. Sem érdek, sem félelem, sem személyes kapcsolat, sem semmiféle melléktétekintet nem ejthette meg, nem tette hamis prófétává. Nem tévesztette meg a látszat, nem vezette félre a legmeghatóbb felületes külsőség sem. A lényegig, a belsőig tekintett, s úgy ítélte meg az embereket, eseményeket, társadalmat,

egyházat, minden evilági dolgot; legelsősorban önmagát. Ezért volt félelmes, de egyben lenyűgöző egyéniség. A gyarlóság irtózott tőle, de a lélek ragaszkodott hozzá.

Mindeneknek mindenné lett, hogy mindenképpen megmentsen némelyeket, mint Pál apostol írja az 1Kor 9,22b-ben. Tudott falusi ember, irodalmár, művész, tudós professzor, lapszerkesztő lenni.

3. *Kitartó volt.* Professzor korában, 1925-ben beindítja a Theologiai Szemlét. S hatalmas vállalkozása belefut a lelkipásztori kar közönyébe. A lap egyre vékonyabb lesz. Végül professzori fizetéséből adja ki, de kitart, s meg nem hátrál.

4. *Tudott újra kezdeni.* Incze Gábor írja róla: „A százszor és ezerszer újból kezdés bátorságának és vakmerőségének lovagja volt, aki tömör alakját megszegyenítő játszi lendülettel vívott, és vívott ki sikereket, várakat, épületeket, intézményeket, szövetségeket országoszte mindenütt.”¹⁸

5. *Igényes ember volt.* Kiscsányosrói vázlatait volt szerencsém kézbe venni és legélni. Tele héber és görög szöveggel. Igyekezett az egyszerű embereknek is megkeresni a Szentírás üzenetét! S ugyanezt tette élete végéig! „Nagyon jól ismerte a valóságot. Predikációi, tanulmányai döbbenetes erejű valóságrajzok. De minden erejével azon fáradozott, hogy megváltoztassa. Nem nyugodott bele, hogy sivár és siralmas maradjon az egyháza. Folynak belőle a gondolatok, tervek, vágyak, az Egyház érdekében, az Egyház szolgálatában. Mindent az Egyházért tett!”¹⁹

6. *Őszinte ember volt!* Nem azért volt őszinte, hogy bárkit is megbántson, mert tudjuk, hogy az őszinteség fáj. De ezzel is nevelt. Ismerte és alkalmazta az igét: „...a ti beszédekben az igen legyen igen, a nem pedig nem... (Mt 5,37). „...igenjére építeni lehetett, nem!-je pedig fenyegető parancs volt, veszélyes útra akasztott jelzőlámpa, kerítések, korlátokra mutató felírás... esetleg csalódásokból szűrt életbölcesség.”²⁰

7. *Bátorsága* is jellemzője volt! S ebben is példa! Szembe mer nézni az Ormánságban akkor erősen gyakorolt egykézéssel. Nem zavarja, ha belőnek az ablakán, sem az, ha felgyújtják a szérűskertjét. De minden erejével azon van, hogy változtasson ezen a helyzeten!

Ő az, aki megrendezi Budapesten már professzor korában az első református kiállítást, ahol hatalmas anyagot mutat be.

8. Ugyanakkor *segítőképző* volt. Ezt nemcsak Kodolányi János, hanem kiváló tanítványai is megtapasztalják. Segíti őket, hogy ösztöndíjhoz jussanak. S a legnagyobb keserősége az volt, amikor egy diákja félelemből nem mer elmenni Jeruzsálembe ösztöndíjra (Módis L.).

9. *Örökké tervezett.* Debrecenbe megálmodta az európai Protestáns Bibliai Intézetet, hogy Róma és Jeruzsálem mellett legyen Debrecenben egy olyan intézet, ahol tudósok a Szentírással, annak eredeti szövegével foglalkoznak, s minden Bibliával kapcsolatos irodalom rendelkezésre áll. – S nem fogják elhinni, kedves hallgatóim, hogy éppen az azóta annyira ünnepezt Karl Barth svájci professzor volt az, aki egy kézlegyintéssel söpörte el ezt a mai napig megvalósítatlan tervét.

10. *Lelkiismeretes ember volt.* Módis professzor mondta el egy alkalommal, hogy már beteg volt, amikor valaki egy Bibliát követelt rajta, hogy a kiállítás után nem adta volna neki vissza. Betegágyáról irányította tanítványait, hogy keressék meg az elismervényt, ami alapján ő azt visszaadta. Nem tudott nyugodni miatta, de csak halála után találták meg az asztalán lévő mappa alatt.

11. *Igehirdetési szemléletesek.* Csikesz Sándornál megállapíthatjuk, hogy a textus felolvasása után rögtön hömpölyögnek az egymáshoz fonódó hasonlatok, történetek, amelyek az ige mondanivalójának megértésére, közelebb hozatalára szolgálnak. A gyülekezet életéből, harctéri tapasztalatokból, szentföldi utazásból származó, egyházatyáktól vagy a nagy igehirdetőktől átvett példákat olyan csodálatosan fűzi egybe, hogy mindig visszatér egyre erőteljesebben az ige központi üzenete, mint a versben a refrén. A hallgató vagy olvasó sok mindenről szerez tudomást egy-egy predikációból, még sincs az az érzése, hogy ezek a történetek, hasonlatok, eltakarják az igét, mert olyan csodálatos módon éppen az ígéhez vágnak, s annak megvilágosítására szolgálnak, vagy az ünnep lényegét mutatják fel egyre világosabban, más-más oldalról.

12. *„Egész arcát lélek, szellem öntötte el!”*²¹ „Határtalanul érzékeny volt, de büszke is; készen állt minden önfeláldozásra, de nem tűrt semmi foltot, gyanúsítást. Zordsága a gyorsan lobbanó, érző, azonnal segíteni kész férfi önvédelme volt.”

13. *Nem ismert akadályt.* A lelkek gondozása, az egyház megtisztítása volt a célja.²²

Persze nem ítélte mindenki pozitívan. Illyés Endre írja róla: „Túlzásai, látszólagos tévedései csak azért voltak, mert magának sem kedvezvén, másoknak sem kedvezett akkor, midőn az O Uráról, Megváltójáról, Annak szolgálatáról, a rábízott feladat sürgősségéről, mindenekfelett adósságáról meg volt győződve.”²³

Csikesz Sándor számomra valóban példakép. Igehirdetői óriás! Tőle tanultam prédikálni, Bibliát szeretni, keresztyén egyházat építeni! Bízom benne, hogy ha csak egy-egy jellemvonását is felmutatva, egyet-egyet megragadva magunkkal viszünk, nem volt hiábavaló ez a zárándoklat!

3. Csikesz Sándor, a professzor

Csikesz Sándor 1911. március 19-től 1924. december 31-ig kiscsányoszrói lelkipásztor, de már az 1922–23-as tanévtől nem kevés töredelemmel jár Debrecenbe előadásokat tartani. 1925-től teljes energiával az *egyházszertartástan, egyházi szónoklattan és valláspedagógia tanszéken professzor*. S szinte azonnal az 1925/26-os egyetemi évben a hittudományi kar dékánja. Csikesz Sándort nem a hivatalos gépezet tette professzorrá, hanem a Mindenható. Hiszen Csányoszró volt addig az egyeteme. Például a szerb megszállás oda-börtönözte Kodolányi Jánost az Ormánságba. Nem csoda, ha katolikus létére is odaszokott a szomszéd falu tiszteletéhez. Kodolányi ezt írja róla: „Az a majdnem két esztendő, amit Vajszlón töltök internálásban, haszontalanul múlt volna el, ha Csikesz könyvtára és személyes oktatása nem tette volna életem leggyümölcsözőbb korszakává. Az egyetem helyett, íme, egyedül a magam számára találtam egyetemet, mestert. Mint a középkorban, tanítványul szegődtem egy bölcsnek, úgyszólván a lábánál ülve részesültem tanításában.

Semmi sem fogható ahhoz a tiszta gyönyörhöz, amit egy bölcs és tudós jó baráttal folytatott beszélgetés nyújt... Csikesz könyvtára kimeríthetetlen, ő maga élő bibliográfia, emlékezőtehetsége szédületes, ismeretei sokágúak.”

S milyen professzor lett Debrecenben? Juhász Géza ezt írja róla: „Talpig ember, harcos, kemény, kíméletlen – különösen önmaga iránt. De tanítványait sem kíméli. Tulajdon példájából tudja, hogy halálos háború vár rájuk, nem az ifjúsági regények ártatlan idillje, „a parochia áldott békéje”. Látja, hogy a fél ember, a készületlen, gyámoltalan

pap többet ront, több kárt tesz a lelkekben, mint egy regiment ördög. Csikesz nem tűri a lanyha teológust, réme annak, aki csak azért megy erre a pályára, mert kényelmesebb nem jutott eszébe.”

Baltazár Dezső püspökről írt tanulmányában²⁴ vall arról a legmegragadóbban, hogy milyennek szeretné az eszményi papot. Hátterül odavácsolja, hogy milyen volt a kor pap-sága: „Barokk tarkaságban találhatók meg ekkor a lelkészi státuszban majdnem minden ismeret és ügyesség virtuóz specialitásai: Zeneszerzéstől a rovargyűjtésig, pomológustól homeopatóáig, a numizmatától a tajtékpipa-gyűjtőig minden kitelik a református pap-ból... Ez a kor az, mely latinul már elfelejtett, de egyetlen modern nyelvet meg nem tanult; mely a klasszikus műveltség tiszta tógáját ledobta magáról anélkül, hogy az európai fokra finomodott valódi nemzeti műveltséget felöltözte volna.”

Nagyon sok diák indulatos panasszal volt tele vele szemben. De a vádaskodók nem értették, egyáltalán nem ismerték az ő mértékét, az ő igazi célját. A pomológusoktól és tajtékpipa-gyűjtőktől akarta a lelkészi kart megtisztítani. Legkülönb tanítványai kezdet-től rajongtak érte!²⁵

Mint gyakorlati teológiai professzor, ahogy ma nevezzük a tanszéket, ahol tanított, sokoldalú tudást követelt meg hallgatóitól. Például előkerestem a Gyülekezeti igehirde-tés elmélete című előadássorozatot a Debreceni Nagykönyvtár kéziratárában, amit hall-gatói gépeltek le. Az első félévi 19, a második félévi 25 sűrűn gépelt oldal, ami az előadá-sa nyomán készült. Mindkét félév viszont azzal kezdődik, hogy lediktálta a következőket:

„Kollokvium ideje, helye:

1937 december 15. szerda. d.e. 10 órakor a III. sz. terem.

Kollokvium anyaga:

Ószövetségből: Zsoltárok könyve 91–125-ig

Újszövetségből: Lukács evangéliuma

Apostolok Cselekedetei

I–II Korinthusi levél

Jakab apostol levele.

Zsoltároskönyvből: 91–125. zsoltárok első versei (a 119.-nek 3, 5. v. is)

Dr. Ravasz László: A gyülekezeti igehirdetés elmélete 1–120 o.

Az előadás nyomán készült jegyzet.”

És a második félévben:

„Kollokvium ideje:

1938 május 25. reggel 8 órakor a III. sz. tanterem.

Kollokvium anyaga:

126–150. zsoltárok prózában.

Példabeszédek könyve.

Efézus, Filippi, Kolossé, Thesszalonikai levelek.

126–150. zsoltárok első verse

260–340. dicséretes első verse

Ravasz: A gyülekezeti igehirdetés II. fele (végig)

Előadás nyomán készült jegyzet.”

Talán a be nem avatott hallgatónak is feltűnik, hogy az egyházszerházban, egyházszerházban, valláspedagógia professzora mennyi bibliai anyagot követel hallgatóitól. Csikesz szerint nem lehet valaki az üzenet továbbadója, ha nem ismeri magát az üzenetet! Ő ezt követelte meg önmagától és ezt követelte tanítványaitól is! Számára a Biblia a héber és a görög nyelvű Biblia volt az Ormánságban is és Debrecenben is a legfontosabb. Emellett viszont a bibliai könyvek és az énekek alapos ismeretét követelte, az akkor legfrissebb Ravasz László igehirdetés-elmélete mellett.

Mire hívta fel a hallgatói figyelmét előadásai alkalmával? Nézzünk néhány személyt: Az igehirdetés szerinte: „Az élet átültetése, így is fejezi ki a Szentírás. Tavasszal alig van ház, ahol ne nevelnének palántát. Ezt később kiültetik. Sokáig nem lehet várni ezzel, s legalább ideiglenesen el kell ültetni. Eljön az idő, amikor hiába takargatom tovább. Az igehirdetés csak úgy tudja átjuttatni a maga hatását, ha azon frissiben átültetjük a lelkekbe. Minél kevesebb formalizmussal, minél kevesebb retorikával!

Ahhoz, hogy elültessük, fel kell ásni, meg kell sebezni azt a földet, s annak a nedves göröngyeivel betakargatni azt a gyökeret. Sebzett szívek hamarabb be tudják fogadni az ígét. Haldokló előtt állok, s szabad nekem ott retorikázni? Hogy nem is vagy olyan beteges, s majd lesz még bő disznótor stb. – közben elkékül, az orra vége megsárgul, s aláhatatlik a keze. Az első gondolata a túlvilágon is az lehet, hogy ez a pap komédiázott. Vagy vegyük a halálraíteltet, kit vigasztalni kell, s akkor elkezdesz mondani egy 50 évvel előtti húsvéti beszédet?! Hogy tovább élsz gyermekeidben, unokáidban. Nem jól cselekszik, aki nem mutatja fel az élet igazi arcát ekkor. Most még kinyújthatod a kezdet: „Uram, a te országodban emlékezz meg rólam, szegény bűnösről!”...

„Az egyház azt mondja, hogy credj el és predikálj. Nem mindegy, hogy mit s honnan vettem. Minden pillanat örökkévaló, mert soha többé nem jön vissza. Minden igehirdetési alkalom örökkévaló, mert soha nem ismétlődik. Minden igehirdetési alkalom örökre megítél. Ha nem adom meg neki ami kell, ami ott szükséges, akkor elérkezett a csőd; a szellemi csőd.

Nem az igehirdetést éri a csőd, mert az igehirdetés örök. Ha egy helyütt bedugult, ezer és ezer helyen bőven, élettelenesen csörgedez. Nem az igehirdetés, hanem az igehirdető csődjé áll be, s annak a szegény gyülekezetnek, amelyik el van ítélve egy lelki csődbe jutott igehirdetővel. Minden papválasztás egy ítélet: elítéllek x.y. hallgatására. Ez az ítélet lehet áldás, egy új élet kezdete, de lehet egy mély zuhanás is. Ezért fontos, hogy az igehirdetés honnét merít, s miképpen tudja odajuttatni az ige éltető erejét a hallgatósághoz...”²⁶

Prédikációrészlet

„Egy zimankós, dermesztő decemberi éjjelen történt – mesélte egy sebesült vitéz az ő élete legborzasztóbb napját: – mikor fontos jelentéssel indulnom kellett a parancsnokság felé. Ösmertem a vidéket, mint a tenyeremet, mégis a szörnyű viharban eltévedtem. Úgy tetszett, mintha napokig bolyongtam volna, lábam nyomát befújta a hó, fegyverem dőrejét elnyelte a vihar, amikor alattam szakadozni kezdett a jég... Halálos veríték vert ki... Hiába! Itt kell elvesznem a szörnyű ingoványok között... Imádkoztam. Lehunyt szemekkel készültem a legvégsőre. Vége. ... Mikor felnyitottam szemeimet, egy imbolygó kis fényt láttam. Megindultam feléje. A sugár nagybodott, újabb fény csillant fel. Egy

örjárat volt, értem küldötték, mikor megtelefonálták, hogy még mindig nem érkeztem meg jelentésemmel a parancsnoksághoz. Boldog pillanat volt, mikor megláttam a fényt a halál árnyékának völgyében.

Most is eltévedt a világ! Egyik a kapzsiság, másik a paráznság, mámor, kártya, csalás, káromkodás, vallástalanság bűneinek ingoványai közt tévedez. Pedig neked is el kellene jutnod életed nagy Parancsolójához: Istenhez! Úgy tűnnek fel bűneid sötétségében az ádventi napok, mint egy mécsnek egyre erősödő világossága, melyet Krisztus mentő keze hoz felénk! Ő azért keres, mert eltávolodtál Istentől! Ő azért fogja kezed, hogy Hozzá vezessen, életre vigyen!"

JEGYZETEK

1 Részlet gyászjelentéséből. A Debreceni...-Tudományegyetem Évkönyve, 1939/40. 152. p.; (Ezután itt található meg a teljes temetési szertartás szövege!) – 2 Dr. Czeglédi Sándor: A Budapesti Teológiai Akadémia nagy növényéke; Csikesz Sándor, Ref. Egyház, 1955. június 15. VII. évf. 12. sz. 263kk. – 3 I. m. Dr. Czeglédi S... – 4 Dr. Csikesz Sándor emlékezete – egy fél évszázad távlatában; Theológiai Szemle, 1990. 4. szám, Új folyam XXXIII., 225kk. Kodolányi János, Süllyedő világ. – 5 I. m. Dr. Czeglédi S., Theol. Szemle. – 6 I. m. Theol. Szemle és Ref. Egyház. – 7 I. m. Theol. Szemle 230. p. – 8 Dr. Módos László (szerk.) Csikesz S. Emlékkönyvek I. 10. p. – 9 Módos László: A Debreceni Református kollégium és Nagytemplom; Bp., 1966. 58. p. – 10 Módos László: Kállai Albert Magyar nyelvű unikum műve 1599-ből. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának közleményei 19. Budapest, 1958. 83–84. p. – 11 A Debreceni Református Kollégium Története (Szerk. Barcza József) Budapest, 1988. 276–277. p. – 12 Czeglédi Sándor: Csikesz Sándor emlékezete, Debrecen, 1944. 7. p. – 13 Szabó Imre: Dr. Csikesz Sándor lelkipásztori és professzori eszményei, Debrecen, 1941. 11–13. p. – 14 I. m. Czeglédi S.: Csikesz S. emlékezete... 9–11. p. – 15 Juhász Géza: Csikesz Sándor 1886–1940. Megemlékezés (Csikesz Sándor Emlékkönyvek I., Debrecen, 1940. 3–7. p.) – 16 Bibl. Theol. Szótár 1084. hasáb. – 17 Szabó Imre: Csikesz Sándor Emlékkönyvek 4. kötet, 17. p. – 18 Csikesz Sándor Emlékkönyvek 4. kötet, 6. p. 3. bek. – 19 Incze Gábor i. m. – 20 I. m. Emlékkönyv 4. kötet 6. p. 2. bek. – 21 Juhász G. I. m. I. – 22 I. m. 2. kötet 4. p. 1. fele. – 23 I. m. 4. 18. p. – 24 Theol. Tanulmányok 50. sz. – 25 Csikesz emlékkönyv I. bevezetőjéből. – 26 Homiletika 1937/38 II. félév 4. p.

DR. GÁRDONYI ZSOLT

Jelenkori gondolatok Gárdonyi Zoltánról*

Tisztelt Hallgatóság! Köszönöm megtisztelő meghívásukat, amely egyben alkalmat ad arra is, hogy megtartsam első előadásomat annak az intézménynek a falai között, amely éppen hat esztendeje díszdoktori címmel tüntetett ki. Külön öröm számomra, hogy a mai délután folyamán édesapám zenéje is felcsendül majd. Előadásom Gárdonyi Zoltán szellemiségét, céljait és törekvéseit az egyházzene jelenkori helyzetének tükrében szeretné megközelíteni.

Gárdonyi Zoltán életrajzi adatai lelegendően ismertek ahhoz, hogy azokat bevezetőként most csak egész röviden érintsem. Apja, dr. Gárdonyi Albert történész, egyetemi magántanár, Budapest székesfőváros egykori főlevéltárosa volt, aki a budapesti Nagyvárad téri református gyülekezetben a presbiteri tisztséget is betöltötte. Gárdonyi Zoltán

* Elhangzott Debrecenben, 2006. augusztus 23-án, a Doktorok Kollégiuma Gárdonyi Zoltánra emlékező plenáris ülésén

édesanyja, Weigl Mária zongoraművésznő, az egykori Liszt-tanítvány, Thomán István növendéke 1904-ben Bartók Béla évfolyamtársaként kapott diplomát a budapesti Zeneakadémián. Gárdonyi Zoltán tizenhét éves korában ugyanitt lett Kodály Zoltán zeneszerzés-növendéke. Budapesti diplomájának megszerzése után Berlinben Paul Hindemithnél is elvégezte a zeneszerzés tanszakot, és ezzel egyidejűleg a berlini egyetemen 1931-ben zene-tudományi doktorátust szerzett. Ezt követően tíz éven keresztül a soproni Evangélikus Tanítóképző, illetve Teológia tanáraként és a városi szimfonikus zenekar karnagyaként, majd 1941-től 1967-ig mint a budapesti Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola professzora fejtett ki szerteágazó tevékenységet. Közismert tény, hogy Gárdonyi Zoltán volt a Zeneakadémia 1948-ban felosztatott protestáns egyházzenei tanszakának utolsó vezetője. Zeneszerzői munkássága felöleli a szimfonikus- és kamarazene, a zongora- és orgonakompozíciók, az egyházi és világi szövegű vokális művek, továbbá a pedagógiai célzatú darabok legkülönbé-
lébb műfajait.

Talán kevésbé köztudott, hogy édesapám neve már a hatvanas évek óta bel- és kül-földi zenei lexikonok, illetve zenetudományi kongresszusok magyarul és németül egyaránt legmagasabb szinten publikálni és előadni tudó munkatársaként is nemzetközi nagybecsülésnek örvendett. Gárdonyi Zoltán tudományos és zeneelméleti munkásságának mindenekelőtt a Bach- és a Liszt-kutatás köszönhet alapvető jelentőségű új felismeréseket. Ő volt az, aki Németország egyik legjelentősebb zenei kiadóvállalata, a kasseli Bärenreiter Verlag felkérésére elkészítette az új Liszt-összkiadás tervezetét, és ő kezdte meg ennek a 68 egységet átfogó sorozatnak a kiadását is. Az ebből eddig napvilágot látott mintegy 40 kötetet már ma is világszerte elsőrangú referencia-kottaanyagként tartják számon.

Zeneszerzői, pedagógiai és kutató tevékenysége mellett Gárdonyi Zoltán hosszú éve-kig tagja volt a Magyar Tudományos Akadémia Kodály Zoltán elnöklété alatt működő Ze-netudományi Bizottságának is, ugyanakkor a Dunamelléki Református Egyházkerület Énekügyi Bizottságában szintén jelentős munkát végzett. Itt csak példaként említem meg az országszerte mindmáig használatban lévő Református Korálkönyv közreadását 1959-ben, az országos kántorképzés megindítását 1965-ben, valamint az ennek tananyagaként 1968-ban megjelent kétkötetes Egyházzenei Vezérfonalat. Gárdonyi Zoltán 1972-től kezdve családjával együtt Németországban élt és a vesztfáliai Herfordban hunyt el 1986. június 27-én.

A magyar protestáns egyházzene történetében Gárdonyi Zoltán volt az első, aki nemzetközileg is közismert és elismert mesterként nagyszabású művekkel dokumentálta a hit és a művészet inspiráló összefonódását. Szellemiségében és személyiségében a ze-neművészet professzionalitása ötvöződött egybe a keresztyén életvitel alázatával. Ez a fajta szintézis jellemezte J. S. Bach, César Franck vagy Olivier Messiaen művészetét és életét is, hogy itt most csak az elmúlt három évszázad általános zenetörténetéből ragad-jak ki egy-egy kimagasló példát. Édesapám munkássága azt is dokumentálja, hogy az is-tentiszteleti zene felvállalása és a mesterségbeli tudás a református egyház számára sem, Magyarországon sem egymást kizáró tényezők. Mint ahogy a világi zenében Kodály Zol-tán és Bartók Béla pedagógiai művei reprezentálják a mestermű és a könnyű előadhatósá-g ismérveinek szintézisét, úgy Gárdonyi Zoltán egyházzenei életművén belül a rövidsé-gükben is mesterien megalkotott kórus- és orgonaművei hozták létre az értékálló, de

egyszerű körülmények között is megvalósítható istentiszteleti repertoár huszadik századi protestáns ideálját.

Édesapám zeneszerzői tettekkel mutatott rá a hitélet és a művészet kölcsönös egymásrautaltságára, a huszadik század viszonyai közepette is éreztetve, hogy a művészet és ezen belül a zene mint Istentől kapott ajándék, milyen sajátos kincset jelent a keresztyén-ség számára. Gárdonyi Zoltán a zenét mint kölcsönkapott ajándékot kezelte, és életművében ennek a kölcsönnek a visszaadása két egymással szorosan összefüggő területen konkretizálódott: egyrészt a saját kreativitás, a zeneszerzői tehetség rendeltetésszerű, tehát a Teremtőt dicsőítő alkalmazásában, másrészt pedig a zenének mint művészetnek és tudománynak a továbbadásában mind a Zeneakadémia professzoraként, mind pedig az egyházzenei élet keretei között.

Ennek az életrajzi háttérnek a tükrében egy emberöltő után felvetődik a kérdés, hogy mennyi valósult meg édesapám törekvéseiből és céljaiból a jelenkor számára. Egy már 2004-ben, tehát a Gárdonyi-centenáriumtól teljesen függetlenül megjelent magyarországi tanulmány éppen egyháztörténeti perspektívából tapintott rá Gárdonyi Zoltán egyházzenei törekvéseinek vezérmotívumára, ugyanis az istentiszteleti zene művészi igényére, illetve a művészietlen zenének a liturgiától idegen voltára. Ennek a figyelemre méltó tanulmánynak a címe: „Az erdélyi Ágenda és az éneklés”, szerzője pedig Fekete Csaba. Ot idézem: „Az egyházi beszéd mesterségének normái közül az *ars rhetorica* nem hiányzik. De a gonddal fogalmazott és jól előadott prédikáció esztétikai igényességének sötét kontrasztja a szépséget mellőző éneklés és orgonálás.”

Eddig az idézet, és tanulmányának egy másik szakaszában Fekete Csaba kritikus szemmel idézi egy bizonyos Gönczy Lajos értekezését a harmincas évekből, amelyben például a következő mondatok olvashatók: „Az orgonát ne becsüljük túl sokra. De ha már használjuk, ne tőrjük meg, hogy nyekegve vagy avatatlan kezek alatt szenvedőn megrontsa istentiszteletünk ünnepélyes hangulatát.” Eddig Gönczy Lajos, és ehhez Fekete Csaba itt egy fontos, külön köszönetre méltó lábjegyzetet fűzött hozzá, amely meglepő módon szorosan kapcsolódik ennek az előadásnak a témájához is. Idézem ezt a lábjegyzetet: „Megjegyzésként felmerül bennünk a kérdés, hogy miért csak ilyen kántora lehet református templomnak.”

Az, hogy az orgona „nyekegve vagy avatatlan kezek alatt szenved”, sajnos ma is bárhol előfordulhat, ez a szituáció azonban nem elkerülhetetlen természeti tűnemény, hanem csupán a hiányzó egyházzenei struktúrák folyománya. Éppen az ilyenfajta, gyakran valóban szenvedést okozó *vasárnaponkénti dilettantizmus* visszaszorítására törekedett már az 1959-es Református Korálkönyv is zenei eszközökkel, ugyanis jól használható kísérő letétekkel. Ezeknek a tételeknek megírásába Gárdonyi Zoltán már kereken fél évszázaddal ezelőtt, tehát a mai viszonyokhoz képest összehasonlíthatatlanul nehezebb körülmények között is be tudott vonni és többéves munkával iskolázni tudott számos fejlődőképes zenei autodidaktát.

A gyülekezeti ének igényes kísérete és ezen messze túlmenően a koráldallamokhoz kötődő sokrétű zenei műfajok ápolása éppen a reformáció által megalapozott, jellegzetesen protestáns orgonista-gyakorlatnak a minőségi sajátossága. Így az egyházzene oktatásában szakmailag közismert tény, hogy a gyülekezeti ének bevezetése és kísérete, az istentiszteleti orgonajáték minősége úgy alapozható meg a legjobban, hogy ha az orgonatanítást kiegészítjük

szíti egy olyan tantárgy is, amely a különféle stílusok elemző összhangzattanának és formatanának felismeréseit alkalmazva gyakorlati és egyben zeneszerzői igényű útmutatást tud adni az orgona-improvizációhoz. Ugyanis a műzene egyéb előadóival ellentétben az *orgonista tevékenysége az egyetlen, amelyben a hangszerjátékon túlmenően évszázadok óta mindmáig szervesen összekapcsolódnak az improvizáció és az alkalmazott zeneszerzés követelményei is.*

Édesapámnak az ilyen irányú fáradozásairól és ennek a *jellegetes protestáns orgonista-hagyománynak a minőségi követelményeiről* már 1994 márciusában, a „Zsoltár” című folyóirat legelső évfolyamának legelső számában is írtam egy cikket, és örömmel tapasztalom, hogy Magyarországon elsőként a debreceni egyetem konzervatóriumának orgonista és egyházzenesz növendékei már ezen az úton járnak, kitűnő irányban haladnak, és így teljes joggal hivatkozhatnak Gárdonyi Zoltán szellemi örökségére is.

A jelenkori tapasztalatok sokféleségében ugyanakkor megvan ennek a „sötét kontrasztja” is: így például 2006 januárjában egy ismert budapesti egyházzenesz éppen a református zsinat internetes portálján tett közzé – bizonyára jószándékú mintaként – két olyan kísérő letétet, amelyeknek nivótansága és ügyetlensége már egy elsőéves konzervatóriumi növendék esetében is feltűnő lenne. Könnyű elképzelni, hogy ha valakinek még az írásban jóelőre gondosan kidolgozott és az interneten nyilvánosságra hozott tételei is ilyen gyatrák, akkor annak vajon milyen lehet az istentiszteleteken improvizált orgonajátéka. A sors iróniája és egyben figyelemre méltó logikája is, hogy ezeknek a kínoasan dilettáns „internetes” letéteknek a szerzője éppen ugyanaz a személy volt, aki tizenkét évvel ezelőtt még zeneakadémistaként írásban határozta el magát az imént említett 1994-es Zsoltár-cikkemben megfogalmazott céloktól. Ő tehát nyilvánvalóan sem akkor, sem azóta nem értette meg Gárdonyi Zoltán törekvéseit és zenei igényességét, különös tekintettel a gyülekezeti ének bevezetésére és kíséretére. Ennek a történetnek az egyetlen pozitív momentuma az volt, hogy miután felhívtam az illető figyelmét tételei milyenségére, ő ezeket azonnal levette az internetről.

Szeretném remélni, hogy a budapesti képzési struktúra ilyesféle nyilvánvaló és kézzelfogható elégtelenségei ellenére egyszer talán ki tud majd alakulni Magyarországon egy olyan egyházzenesz generáció, amelyik a 21. században, a korlátlan információáramlás, a szolgálati mobiltelefonok, a bevásárlóközpontok és a házimozi-rendszerek korában legalább az énekeskönyv dallamait képes lesz professzionális szinten megharmonizálni, és így egyszer talán majd meg tud alkotni egy új korálkönyvet is.

Az istentiszteletek jövője a tét, és akkor még csak el sem dolgoztunk a kortárs zeneszerzésnek, az orgonaimprovizációnak és az előadóművészetnek az egyházzene sorsát érintő egyéb dimenzióiról. Szomorú lenne, ha megszakadna a Gárdonyi Zoltán munkássága által félmjelzett zenei professzionalitás hagyománya, és szomorú lenne, hogy ha például én lennék, illetve továbbra is én maradnék a legfiatalabb református zeneszerző, holott már betöltöttem hatvanadik életévemet. Ez nem csupán valamiféle allegória, hanem konkrét és gondterhelt kérdésfelvetés, hiszen az ilyen irányú utánpótlásnak Magyarországon még semmiféle jele nem látható.

Meggyőződésem, hogy az istentisztelet számára sem a liturgiatudomány, sem a himnológia, sem a zenekutatás nem pótolhatja az egyházzene mint művészetnek a jelenlétét, fejlődését és fejlesztését. Mint ahogy a képzőművészet és az irodalom mesterműveinek refle-

xiójából később kialakulhatott a művészettörténet és az irodalomtörténet, úgy a zeneművészet fejlődése is magával hozta az erre reflektáló segédtudományokat. Szerves fejlődés esetén tehát majd egy magas színvonalon virágzó egyházzenei élet is magával hozhatná az egyházzene tudományának *hiteles* ápolását. A fordított sorrend feltételezése természetesen abszurd lenne, és egy megfordított kronológiára még soha sehol nem volt, mert nem is lehetett példa. Ezért feszül fájó ellentmondás az úgynevezett egyházzenei doktor-képzés és számtalan magyar református istentisztelet jelenkori zenei valósága között.

Hiszen miről értekezne például az irodalomtörténet az eposzok, versek és regények előzetes létrejötte nélkül? Egy képszerű példával élve: *hogyan folytatódna a festőművészet története festőművészek nélkül*, vajon mit gyűjtenének a múzeumok új festmények létrejötte nélkül, és miről publikálnának oly önfeledten a muzeológusok? Miről publikálna egy zenetudós, és milyen dallamokat, milyen többszólamú tételeket vagy – *horribile dictu* – *milyen mesterműveket illesztene be a mindenkori liturgiába egy mégoly tudós bizottság a megfelelő kompozíciók megléte nélkül*? Ezeket a zeneműveket ugyanis mindezt megelőzően valakinek valamikor először meg kellett komponálnia, sőt ezeket a műveket azután valakinek még el is kell tudni játszania, illetve énekelnie – és pedig lehetőleg nem akárhogy.

Ha ezekre a kézenfekvő prioritásokra nem ügyel senki, akkor a gyökerek elmetszése által keletkező vákuumban *az értékek helyét hamarosan egészen másféle anyagok kezdik betölteni*. Egy konkrét példa, messziről kezdve: általános tapasztalat, hogy a nemzetközi média éjjel-nappal a gyors, felületes élvezetszerzést mint életcélt sulykolja a társadalom tudatába. Az elektronikus szórakoztatóipar üzletszerű agresszivitása és a szellemi deficitek globalizációja következtében folyamatosan romlik az embereknél a figyelem koncentrálásának, az elmélyülésnek és ezáltal az értékek felismerésének a képessége is. Évről évre érzékelhető, hogy az értékes zene vagy értékes irodalom iránti igény ugyanolyan rohamosan csökken, mint például a Biblia igazságainak megértésére és befogadására való készség. Ennek a destruktív folyamatnak az aktuális egyházzenei vetülete ott ragadható meg, ahol a vendéglátóipari egységek zenéje kegyes szövegekkel társítva kerül be a templomokba, feltehetően abban a hiszemben, hogy bármiféle zene csupán a hozzáillesztett szavak által már alkalmassá is válik Isten tiszteletére. De ugyanakkor mindenki számára kézenfekvő, hogy *az úrasztalán a gyönyörűen hímzett, művészién kidolgozott terítőt természetesen nem helyettesítheti csupán néhány odavetett fonalgombolyag*. Ugyanígy például az építőművészet is a lehető legmagasabb esztétikai igénynek próbál megfelelni a templomnak, mint az Isten tiszteletére szánt építménynek a kialakításában, akár csak az ötvösművészet egy úrvacsorai kehelynél.

Mint ahogy kétségkívül nem mindegy, hogy az úrvacsorai bort kehelyből, pettyes bögréből vagy műanyagpohárból kapják-e a hívek, így természetesen az sem mindegy, hogy milyen zene szólal meg a templomban. Az egyházzene művészeti dimenziója ugyanazt az igényt példázza, mint az igemagyarázatban használt nyelvezet színvonala. Hiszen magától értetődik, hogy egy prédikáció tartalmi és formai minősége, amely többéves egyetemi képzést és ezt követően lehetőleg hétről hétre a mindenkori textusban való szakszerű elmélyedést feltételez, szintén nem helyettesíthető be valamiféle tetszés szerinti fecsegéssel vagy egy artikulálatlan és pongyola beszédmóddal. Akkor viszont *miért éppen csak az istentiszteleti zene esetében kellene igénytelennek lenni*, miközben az Isten tiszteletére szánt megnyilat-

kozásoknál, akár az építőművészet, akár az úrvacsorai edények, akár egy imádság vagy egy igemagyarázat nyelvezete esetében, egyébként mindenkor kézenfekvő követelmény az igényesség?

Jól ismerem azt a jelenkori ellenvetést, amely szerint az értékes zene különösen a fiatalok körében úgymond nem többségképes, ezért a templomban is másfélre volna szükség. Azonban maga a keresztyén életvitel, Jézus követése sem többségképes követelmény, soha nem is volt az, de ettől mégsem válik kérdésessé ez a cél. Az egyház zenéjére ugyanúgy érvényes a „*csak jót és jól*” gondolata, mint a vasárnapi istentisztelet nyelvi megformálására, amelynek színvonala természetszerűleg *szintén elkülönül* a hétköznapi többségi nyelvhasználatától. Minden logikát nélkülözne, ha az istentisztelet elemei közül éppen csak a zenét kellene demokratizálni és egyfajta önkéntes zenei proletárdiktatúra által úgymond „többségképesé” tenni. Furcsa lenne, ha az egyháznak a zenéhez való viszonyát *egy átfogó, bibliai alapú koncepció hiányában* csupán életrajzi véletlenek határoznák meg, tehát ha csupán a mindenkori döntéshozók meglévő vagy éppen hiányzó zenei affinitása, aktuális műveltsége vagy műveletlensége, vagy éppenséggel akár közönye kaplatna hivatalos rangot.

Figyelemre méltó és egyben paradox módon azonban az is előfordul, hogy a zene minősége, az egyházzene művészeti dimenziója csupán protokolláris okokból hirtelen néhány órára fontos követelménnyé válik. Így például egy pápalátogatás, püspökavatás, egyházi események televíziós közvetítése vagy a hierarchia kiemelt személyiségeinek gyászünnepélyei alkalmából természetesen mindig szívesen veszik, sőt ilyenkor kifejezetten el is várják, hogy ott igényes, tartalmas, felemelő zenék hangozzanak el, lehetőleg professzionális színvonalon. De miért csak ilyenkor?...

A művészet istentiszteleti használatának ne emberi hiúság, hanem „ad majorem Dei gloriam” legyen az alapja. És ha valóban Isten dicsőítése a cél, hiszen a 45. zsoltár szavával élve „*művem a Királynak szól*”, akkor az ebből következő zenei igényességnak minden vasárnapra kiterjedő érvénnyel kellene rendelkeznie. *Ennek a célnak a megvalósításához ugyanúgy hozzátartozik a tárgyi és személyi feltételek biztosítása, mint ahhoz, hogy vasárnaponként mindenütt igényes, szakmailag kifogástalan igemagyarázat hangozhassék el.* Ennek megfelelően a lelkészképzés sem párhetes nyári kurzusokon zajlik le, és természetesen a prédikáció vagy a lelkigondozás feladatát sem jószándékú amatőrök látják el a szabadidejükben. A fentebb idézett Gönczy Lajos erre bizonyára nem gondolt annak idején...

Előadásom végére érve hadd utaljak arra, hogy a 96. zsoltár imperatívusza a 21. században is érvényes, és az „*Énekeljetek – tehát komponáljatok! – az Úrnak új éneket!*” követelménye tágabb értelemben magában foglalja a mindenkori keresztyén zeneművészet különféle formáinak és műfajainak az ápolását is. Éppen a felnövekvő nemzedékekkel szemben lenne súlyos mulasztás, ha az egyházak az Istenhez elvezetni tudó, mélyreható, katartikus zenei élményeket átengednék a koncerttermeknek.

Összefoglalva megállapítható, hogy az egyházzene fennmaradása és továbbfejlődése két tényező függvénye: egyrészt annak, hogy a jövő képzési struktúráiban mennyire tükröződnek majd a fent megfogalmazott prioritások, másrészt pedig döntő mértékben annak a függvénye, hogy a mindenkori egyház a keresztyén zeneművészetből mennyit hajlandó beengedni falai közé. Számomra pontosan ez a két kérdés Gárdonyi Zoltán szellemi hagyatékának lényege.

DR. DIENES DÉNES

A bibliaolvasás protestáns gyakorlatának példái a 17. században

„Mert ha meggondoljuk ugyan szívesen, mely felette idegen a mi Nemzetünk a Bibliától, azon nem csak szomorkodhatik, szánakozhatik, hanem ugyan szörnyűkódéssal iszonyodhatik is a keresztyén lélek, hogy tudniillik a mi lelkünknek éltető abra-
ka ilyen kelletlenségben vagyon, majd minden rendek előtt a mi nyomorult nemzetünkben. A szegény kösség, sok helyeken, majd többire csak hírét hallja, hogy vagyon Biblia, vagyon az Istennek olly könyve, melyben idvességünk felől minden akarattját megjelentette. De inkább sok azt sem tudja, hogy ez arra való volna. Innét vagyon, hogy akármi könyvet lásson is ő, azt tudja, hogy mind Biblia. A fő rendek, ha mikor a vendégeskedésektől, és sok ama szívet irtóztató részegeskedésektől, avagy más egyéb testi munkáitól érkeznek is, mihez fognak? Hasunk dolgán kezdetűk el, fejünk, szemünk vagy egyéb tagunk dol-
gához lássunk. Bezzeg ritka, aki a Biblia olvasására fordítaná elméjét.”¹ Mikolai Hege-
dűs János Angliát megjárt, Hollandiában tanuló magyar diák, később felső-magyarorszá-
gi református lelkész kesergett így 1648-ban a magyaroknak a Szentírás iránt mutatott közömbösségét fájlatván. Persze, Mikolai uram puritánus volt, a hazai spirituális megújul-
ás lelkes munkása, s mint ilyen, bizonyos túlzásoktól sem mentes kritikájával is az éb-
resztést és az ösztönzést kívánta szolgálni. A kép, amelyet a Szentírás olvasásának kor-
társ hazai helyzetéről festett, csak bizonyos fenntartásokkal fogadható el, és csak egyes
részleteiben, nem pedig egészében mutat valóságot. Igaz ez akkor is, ha az 1629. június
17-i váradi zsinat határozata nyomán azt is megállapíthatjuk, hogy még a lelkészek között
is akadt olyan, akinek nem volt Bibliája: „...amelyik lelkésznek subája van, de Bibliája
nincs, azt el kell venni, s annak árán Bibliát kell szerezni. Ha pedig sem subája, sem Bib-
liája, hivatalától meg kell fosztani.”²

Mikolai János kesergésének idején éppen két esztendővel vagyunk a szatmárnémeti
református zsinat után, amely kemény intézkedéseket hozott a puritán lelkipásztorokkal
szemben, de amely egyes határozataiban egyben azt is jelezte, hogy a megújulás kárhoz-
tatott munkásainak küzdelme nem volt hiábavaló. A 17. század második felének kegyes-
ségi irodalma pedig egyértelművé teszi, hogy az óhajtott lelki megújulás áthatotta a tár-
sadalom széles rétegeit a református egyházban. Ez megmutatkozott a bibliaolvasás
gyakorlásában is.

A puritánok törekvéseinek megvoltak a 16. századi előzményei. Mert ha nem is ke-
rült mindenkinek a kezébe Biblia a szó eredeti értelmében, a Szentírás korábbiakhoz ké-
pest mélyebb ismerete, s annak sokkal szélesebb körben való elterjedése vitán felül áll.³
A csaknem mindenkit elérő minimum az volt, hogy rendszeresen *hallgathatta* anyanyel-
vén a Szentírás szövegét az istentiszteleteken. A Vizsolyi Biblia előszavában⁴ Károlyi
Gáspár valóban csak a legkevesebbnek tartotta ezt a lehetőséget, és újra megfogalmazta
a „bibliaolvasás mindenkinek szóló programját”. A legfőbb fogyatkozást a „Szent Öreg”
a magyar nyelven olvasható teljes Biblia hiányában látta, amit – mi már tudjuk, ő még
csak remélt – éppen az ő munkálkodása nyomán napvilágot látott mű szinte egyedülál-
lóan – hatásában mindenképp – kipótolt, s a bibliaolvasás kézzelfogható lehetőségét ez-

zel a korábbiakhoz képest szélesebb körben megadta. Nem volt azonban ezt megelőzően hatástalan az a bizonyos minimum, a 16. századi „hangos Biblia”, az istentiszteleteken olvasott Szentírás, az énekelt zoltárparafrázis vagy a szintén énekszóval terjedő bibliai história sem. Ezek voltak a „község”, a nép bibliái. Egyszerű, a legtöbbször írástudatlan emberek ezek által szereztek igen komoly bibliaismeretet, sokszor műveltségüknek egyetlen irodalmi tartalmát nyerve. Ennek nem annyira a bizonygatás, mint inkább az érdekesség kedvéért lássuk egy 17. századi példáját. „Nagy Mátyásné Batka Judith, mikor az férjének az bírák között való excessusáért zálogát akarták volna venni, az kerülőt megvágta karddal, sőt még meg is esküdt egy néhány ízben, hogy valamint hogy Judith asszony régente Holophernesnek fejté vette, úgy üti el ő is az kerülő fejét.”⁵ A szó szoros értelmében vett kardos menyecske Bodrogolasziban vajon honnan tudott az apokrifus könyvben előadott történetről? A 16. század egyik legnépszerűbb bibliai históriája volt az ellenség gonosz királyát meglehetősen brutalitással megölő Judit története, s valószínűleg nem sokat veszíthetett közkedveltségéből az évek során, ráadásul Batka Judit – nomen est omen! – bizonyos belső azonossággal viszonyult a históriához.

A község tehát hallgathatta a Bibliát, kiváltságos helyzetben lévők pedig olvashatták is. Egészen bizonyos, hogy sokan meg is tették. Nehezen képzelhető el ugyanis például, hogy a 16. század istenes verseket szerző főnemesei – Némethi Ferenc, Rákóczi Zsigmond, Homonnai Drugeth István vagy Dóczy Zsuzsanna⁶ – úgy írtak zoltárparafrázist vagy kegyességükről bizonyosságot tevő énekeket, hogy közben mellőzték volna a forrást. S vajon Balassi Bálint istenes költeményei megszülethettek volna a Biblia rendszeres, kegyességgel teljes tanulmányozása hiányában? Egy felső-magyarországi főrangú házaspárról, Bánffy Lászlóról és Somi Borbáláról tudjuk meg az íróként is kiváló evangélikus püspök, Bornemisza Péter tollából, aki éppenséggel Balassi „mestere” is volt, hogy a Biblia szellemében s a Bibliával élő emberek voltak, különösen az asszony, aki „...éjjel-nappal az írást forgatván, abból nagy kegyesen tanította az ő asszony- és leánzó cselédit, dajkálkodván sok nemesek és urak leányival is.”⁷ Ecsedi Báthory Istvánról is kortársi feljegyzés adja hírl, hogy a „Szentírást szorgalmasan olvasta”. Szinte egész életén át fogalmazott könyörgései teljes mértékben a Bibliában gyökereznek. Imádságainak szövege sodró erejét – a szerző írói tehetségén túl – annak köszönheti, hogy át- meg átszövi azt a Szentírás lüktetése. Báthory imádságainak a szíve a Biblia. Könyörgés, panasz, fohász és bűnvallás témáiban a Biblia egyszerre a mintát adó forma és a választ rejtő kűtfő. Szinte minden mondata hordoz egy vagy több bibliai párhuzamot, s valójában nem különíthető el egymástól biblikus stílus és idézet.⁸ Bocskai István világszemlélete, életfelfogása a Szentírásban gyökerezett. Bár nincs információnk a Bibliával való mindennapi, személyes kapcsolatáról, írataiból mégis az tűnik ki, hogy stílusára, nyelvi képeire, gondolkodására a Szentírás volt kiemelkedő, mondhatni egyedülálló hatással.⁹

A 17. század kedvezőbb feltételt hozott a bibliaolvasás számára. Az 1590-ben kiadott Vizsolyi Bibliát gyors egymásutánban, javított szöveggel és kezelhetőbb formátumban kétszer is kiadta Szenci Molnár Albert. Helyes dolog azért, ha tőle vesszük a hírt a bibliaolvasás gyakorlatának a 17. században továbbélő valóságáról. Az 1621-ben kiadott imakönyvét nagyszombati polgárásszonyoknak ajánlotta ezekkel a szavakkal: „...kegyelmetek gyönyörködik az Szent Bibliának és az jó könyveknek olvasásába, és az Úr Istent tiszta imádsággal kívánnya tisztelni.”¹⁰ A Biblia olvasásában való gyönyörködésnek gya-

korlatát szemlélhetjük alább, a Szentírásnak az utókorra maradt néhány régi példányán keresztül.

Az egyéni kegyességgel teljes, személyes bibliaolvasás

A „bibliás őrálló fejedelem”¹¹ I. Rákóczi György rendszeres, elmélyült kegyességet mutató gyakorlatáról Monok István kutatásai széles körű tájékoztatást nyújtanak.¹² A tulajdonát képező különböző bibliákból az a kép rajzolódik ki, amit udvari prédikátora, Medgyesi Pál írásban fogalmazott meg. „Magános szakadatlan könyörgési, s sűrű Biblia olvasási felől, ti házában nevedet, ejel nappal velle lévő Szolgái, Hívei, ti tegyetek bizonyosságot. Nem érkezhettek soha oly nagy, oly szoros és siető dolgai, hogy ezeket nem hogy elvesztegette volna, de csak szokott óriáiról is igen ritkán halasztotta el.”¹³ Rákóczi György tehát rendszeresen, pontos beosztással, naponként legalább kétszer olvasta a Bibliát, amint ez kitűnik a fejezetek végén megjelenő feljegyzéseiből is. „Anno 1619 die 4 Augusti. Az én kegyelmes Istenemnek kegyes engedelmeiből végeztem el ez könyvel együtt az egész Bibliának olvasását itt Saras Patakon 6 és 7 óra között reggel, kiért legyen áldott és szent és dicsiretes az én kegyelmes Istenemnek nagy neve és engedgye ez után is ezen kegyes Atyai gongya viselését reánk erjedni Amen Amen Amen. Non est currentis neque volentis sed miserentis Dei. Rom. 9. v. 16. Scrip. G. Rákocy mp.”¹⁴ Az olvasást nem mulasztotta el gyakori utazásai során sem, s ezt már Szombathy János sárospataki professzor is megállapította, amikor a 19. század elején megvizsgálta a fejedelem tulajdonában lévő Vizsolyi Bibliát. „NB. Úgy gondolom, hogy ez az Új Testamentom régenten az Első Rákóczi Györgyé volt: a ki igen szorgalmasan olvasta a Bibliát, s azt mondják, hogy 27-szer olvasta által. Feljegyezte itten, hogy ő 1619-dik és 1620-dik esztendőkből olvasta által az Új testamentomot: úgy látszik, hogy sokat utazván: mert olvasta azt: Sáros-Patakon, Borsiban, Leleszen, Ónodban és Besztercén: a miképen az Új Testamentomi mindenik könyvnek végén az írást vagy-is jegyzést róla láthatni. Az itt lévő régi kéz írás nagyon egygyez az ő magyar régi kéz írásával.”¹⁵ A feljegyzéseiből az is kitűnik, hogy nem válogatva, hanem az elején kezdve sorban olvasta a Szentírást, nem hagyva ki az apokrifusokat sem. Mghozzá naponként több fejezetet elolvasott, például a Jób könyve 42 fejezetét 5 nap alatt, a 12 kispóféta 67 fejezetét 22 nap alatt olvasta át. Egy ma már nem található, de egykor leírt példány feljegyzései szerint a teljes Bibliát elolvasta a fejedelem 1618. január 1-je (valószínűleg, mert Mózes első könyvét 10-én fejezte be) és 1619. augusztus 4-e között, tehát egy év és hét hónap alatt.¹⁶ Élete során több példányt is használt. Öreg Rákóczi György azt sem hallgatta el, ha kiváltképpen megbicsaklott bibliatanulmányozási módszere. Fejedelemmé választásának évében (1631), sok „nyughatatlansági és háborgási” miatt csak Mózes első könyvét fejezhette be, s „derekasan” csak a következő esztendőben folytathatta.¹⁷

Elgondolható, hogy Bethlen Gábor bibliaolvasási szokását is szemlélteti Rákóczi gyakorlata. Szenci Molnár Albert értesít bennünket a nagy fejedelem bibliaszeretetéről. „Felséged is szereti az szent Bibliát, annak én magam bizonyos jelenségét láttam: és felséged környül forgott hív embertől hallottam, hogy felséged még ifjabb korában, konstantinápolyi követségében háromszor olvasta által a Bibliát.” Milotai Nyilas István udvari prédikátortól pedig azt tudjuk meg, hogy „az Bibliát négyszer, ötödször pedig az fegyverzörgés közben táborban lévén, annyi feje fölött áradott gondjai és búsulási között által olvasta.”¹⁸

Rákóczi György módszeréhez hasonlóan mások is gyakorolhatták a bibliaolvasást. Eszéki T. Istvántól arról értesülünk, hogy Rédei Ferenc gróf a Bibliát tizenöt-ször olvasta át. Amikor pedig betegsége következtében maga már nem olvashatott, a Szentírást másokkal felolvastatta.¹⁹

I. Rákóczi György hitvese, Lorántffy Zsuzsanna minden bizonnyal férje módszeréhez hasonlóan, naponként olvasta a Szentírást. Erről tanúskodik többször elveszett és megkerült, legutóbb oroszországi „hadifogságból” hazatért Bibliája.²⁰ Ebben a következő saját kezű feljegyzését olvashatjuk: „Ez előtt való két esztendővel kezdettem volt el először ezt a Bibliát és az Újtestamentomot negyedszer, és végeztem el ma, 13. martius Anno 1638. Kiért az én Istenemnek legyek áldott nagy neve, és ismét ma kezdettem el az Újtestamentomot, és egész életemet ez mellé kötelezem, és kérem az én Istenemet, segílykezze, az jót bennem vigye véghez.” A nagyasszony két esztendő alatt olvasta el a teljes Szentírást, s úgy tűnik, hogy az Újszövetséget gyakrabban forgatta.

Térjünk vissza Medgyesi Pál vallomásához, mert azt is elmondja, hogy a Szentírás tanulmányozása a személyes meggyőződésé érett teológiai tanítás, a „hitágazat”, a hitvallás összefüggéseire is figyelemmel volt. „Az Sz. Könyvet penig felette nagy figyelmetességgel olvasta, mindenkor megjegyezvén, mellyik hely mitsoda Hit-ágazatunkat erőssíti.”²¹ Az általam vizsgált egykor Rákóczi György tulajdonát képező könyvben nincsenek aláhúzások, annál több ilyen láthatunk a nagyasszony Bibliájában, mely kétséget kizáróan tőle származik. Medgyesi méltatásából arra következtethetünk, hogy Rákóczi igen jelentős emlékező tehetséggel bírt – „sok helyekre magunknál is hamarébb rá-emlékezet nem egyszer, kinél vagyon megírva” – ezért feltehetően nem tartotta szükségesnek az olvasás során fontosabbá vált locusok fizikai megjelölését. Lorántffy Zsuzsanna aláhúzásai megkönnyítették a hangsúlyossá lett, személyes üzenetet hordozó helyek vizszakérését, illetve a következő olvasás során emlékeztették a korábbi olvasási élmény tartalmára. Ez a módszer a bibliaolvasás általános gyakorlatának tűnik a vizsgált időszakban. De előfordulhatott az is, hogy az éppen meg nem értett verset jelölte meg az olvasó, ahogy azt Mikolai János ajánlotta: „Megjegyezd az hol nem érted... Az oly szót lajstromba írd, vagy ha egyéb jegyződ nincs, a körmöddel is megvond, és vidd el Tanétódhoz, vagy más Tudóshoz.”²² A bibliaolvasásnak ez a kegyesség elmélyítése mellett élő, memorizáló módszere a hitviták korában egyenesen kívánatos volt. Azokra a bibliai versekre fordított a fejedelem kiváltképpen figyelmet, „...a mellyeket köztünk lévő Ellenkezőnknek tévelygések ellen valónak látot lenni” – írja Medgyesi, s hozzáfűzi, hogy Rákóczi ki is használta „ellenkező vallású emberek jelenlétében” briliáns bibliaismeretét.²³ Medgyesi Páltól arról is értesülünk, hogy a fejedelemasszony szintén folytatott hitvitát egy jezsuita szerzetessel.²⁴

Vajon Széchy Mária olvasta-e a Bibliát? A könyveket szerette, annak határozott nyomai vannak, támogatta is bizonyos nyomtatványok megjelenését anyagiakkal.²⁵ A Szatmár vármegyei Tasnádon tartózkodván egy ideig, az ottani reforátus eklézsiát bőkezűen megajándékozta.²⁶ Spirituális nevelését evangélikus lelkészek irányították kislány korában. Nagy megrázkódtatások érték fiatalon, s talán nem véletlenül díszítette a birtokába jutott – esetleg ekkor átkötetett? – Vizsolyi Bibliát a család ezüst címerével és felirattal: Szechi Maria A. D. 1641.²⁷

Rendszeresen tanulmányozta a Szentírást az a felső-magyarországi evangélikus ne-

mes, aki kellő nyomatékkal, deákos iskolázottságát is jelezte jegyezte fel az Oppenheimben 1612-ben kiadott Biblia címlapjára:²⁸ „Ex Libris Stephani Boronkay. De eadem in Anno 1684. die 27 Novembris.” Az ugyanitt megörökített jelmondata bizonyára az életre és a Biblia olvasására egyaránt utalt: „Incipe perficies auxiliante Deo” – azaz: Kezdd el, Isten segítségével elvégezd. A legfontosabb családi események is helyet kaptak az üres előzéklapokon, s az olvasás közben személyessé váló ígétet olykor azokkal összefüggésben húzhatta alá Boronkay István. Talán semmilyen túlzás nincs abban a feltételezésben, hogy akkor lett különösen hangsúlyos számára az ősi prófécia – Megsokasítom fölötté igen az te faydalmidat és az te méhedben való fogadásodnac faydalmit, faydalommal szüldöd magzatidat... (2Móz 1,16) –, amikor az előzéklapra ez került: „1699 die 2. decembris éjféltkor tájban áldotta megh Isten feleségemet N. Spleny Rebekát két fiú magzattal, sok nyomorúságos fájdalmi között.” Azt sem tarthatjuk véletlennek, hogy a századvég pusztító háborús időszakában megjelölte az evangéliumban: És mikor hallandotoc hadakat és pártütéseket, meg ne félemlyetek, mert meg kell előszer ezeknec lenni, de nem lészen mindjárást vége... (Lk 21,9). Egészen bizonyosan apja örökébe lépve családi hagyományt követett a bibliaolvasás gyakorlásában László fia, aki ezt írta az ószövetségi rész utolsó lapjára: „Ezen Ó Testamentomot el olvastam kétszer.”

Teológiai következtetéseket tartalmazó latin nyelvű feljegyzések jelzik a rendszeres és elmélyült bibliatanulmányozását egy másik Oppenheimi Biblia ismeretlen tulajdonosának.²⁹ Malakiás prófécijával kapcsolatosan – Mert napkelettől fogva napnyugatig nagy az én nevem az pogányoc között, és minden helyen jó illatú füstel áldoznac nékem... (1,11) – fontosnak tartotta feljegyezni, hogy ez nem a miseáldozat, hanem lelki értelemben veendő. Aláhúzások sokasága hálózza be a szöveget ebben a könyvben is. Egy kevésbé iskolázott későbbi (vagy korábbi?), „nehezebb kezű” possessor jelöléseire szintén figyelhetünk, vagy csak az öregség tette reszketővé a tollat korábban biztosan tartó kezét.

Egy 18. századi bejegyzés polgári renden lévő tulajdonost sejtet a Hanaui Biblia egyik csonka példánya mögött.³⁰ A 17. századi rendszeres olvasás egy-egy igevers aláhúzása nyomán jól követhető. Bizonyára válságos helyzetbe került kiemelésre Jeremiás próféta vigaszt nyújtó, személyessé váló biztatása: „...hanem megostorozlac tégedet ítéletben, de azért nem vesztelec el tégedet” (30,11).

A Váradi Biblia egyik példányának tulajdonosa szintén anonimitásban maradt, talán megörökítette nevét a címlapon, de az valaha elveszett.³¹ Az aláhúzások ebben a kötetben is következetesen jelzik azt, hogy egyes ígék az olvasás során hangsúlyos, személyes üzenetté formálódtak, útmutatásul szolgáltak bizonyos élethelyzetekben. A kegyes olvasó iskolázottságot mutató bejegyzései pedig az egyetemes papság elvére támaszkodó értelmezés, magyarázat gyakorlását bizonyítják. Ennek a kiadásnak közismert, a puritanizmus lelkiségében fogant magyarázó széljegyzetei, „miniatűr prédikációi”³² ösztönzően hathattak az olvasóra. Mert az egykori tulajdonos bibliaolvasó saját jegyzetei is a puritán kegyesség által meghatározott életfelfogást tükrözik. Az asszony teremtésével (1Móz 2,21) összefüggő olvasói feljegyzés a puritán családi etika világos megnyilvánulása: „Eva nem az Ferfiunak feje csontyából teremtetett, hogy ne lenne fellyeb valo az Asszonyi állat az Ferfiunal, sem nem az lababol, hogy ne lenne szolgálja és rabja az Asszonyi állat az Ferfiunak. Hanem az oldal csontyabol teremtetett, hogy lenne tars az nyomorusagban es munkaban, ezert hivattatik segítőnek.”

Az egyéni kegyességet formáló bibliaolvasásra nézve a Medgyesi Pál által angolból magyar nyelvre fordított Praxis pietatis ad tanácsokat.³³ Ajánlja, hogy egy év alatt olvassa el a kegyes ember a Szentírást. „Ha e mód szerint minden nap három részt elolvasol, egyiket reggel, másikat délben, harmadikat este, tehát az egész Szentírásnak minden bevett könyvét [...] egy esztendő alatt minden dolog haladéka nélkül által olvashatod.” He-lyénvalónak ítéli az apokrifusok olvasását is. Az olvasás célja nem pusztán a személyes épülés, hanem a megtérés munkálása és a hit erősödése, ezért „mindezeket te magadra szabjad, s ne is olvass semmit a Bibliából csak história kedvéért.” Az olvasott igének személyes üzenetté kell válnia, úgy kell azt fogadni, mint „az égből hozzád küldött leveleit Istenednek.” A 17. századi kegyességgel teljes személyes bibliaolvasás gyakorlata a Praxis pietatis tanácsaival harmonizál. Világos azonban, hogy ennek hatása a század második felében érvényesül elsősorban, tehát a mű megjelenése előtt is élő s folytatódó olvasási gyakorlat a reformáció szellemében gyökerezik, miként maga a Praxis is.

Bibliaolvasás az iskolában

A nyilvános tanulás mellett a tanulóktól bizonyos egyéni foglalkozásokat követeltek, amelyeket naponta teljesíteni kellett, különösen a bibliaolvasást. Az iskolai törvények pontosan meghatározták ezt a feladatot: „A reggeli és esti órákban magányosan egy vagy két fejezetet a Szentírásból figyelmesen olvassanak el”³⁴ – olvashatjuk például a tarcali iskola rendelkezései között, hasonlóan fogalmaz a sárospataki törvény is.³⁵ A bibliaolvasás meglehetősen intenzív lehetett, másként nem képzelhető el például az, hogy az egyik diák-tisztviselő, az ökonómus „szónoklással, vagy a Biblia három fejezetének emlékezetből való elmondásával” adta át hivatalát.³⁶

Az egyéni bibliaolvasás mellett gyakorlatban volt a Szentírásnak a közös, nyilvános, folyamatos felolvasása is.³⁷ A sárospataki törvénykönyvből kiderül, hogy a közös bibliaolvasást az esti könyörgés alkalmával gyakorolták a diákok. Erre az alkalomra egy haldokló (!) pataki diák, Samarjai Dániel egy latin nyelvű – a közös felolvasás ezen a nyelven folyt – Szentírást adományozott 1622-ben.³⁸ Átlapozva a könyvet, megtaláljuk benne a rendszeres használat nyomait. Aláhúzások, lapszéli jegyzetek ennek a bizonyosságai. A nyilvános felolvasásokon is kézbe vették a pataki diákok a hagyatékozó akaratát beteljesítve, ezt Itászik igazolni, hogy a Máté evangéliuma fejezeteinek rövid, összefoglaló címetek adtak, annak ellenére, hogy mindegyik rész tartalmi összefoglalóval kezdődik. Úgy látszik, hogy ezeket túl hosszúnak tartották Patakon, s egy-egy rövid mondattal helyettesítették.

Ugyancsak az iskolai bibliaolvasásra vetnek fényt Losonczi András debreceni diák 1660 és 1663 között készült imádságai.³⁹ Mindenképpen a legjellemzőbb tartalmi vonásként fedezhetjük fel bennük a Biblia hatását. A Szentírásból merített képek olykor csaknem szó szerinti idézetekkel váltakozva igen erőteljes prózává formálják Losonczi András mondatait. A minta legfőképpen a Zsoltárok könyve, több innen vett mondata a 17. századi református imádságok toposza, gyakran visszatérő fordulata: „...a te szárnyaidnak árnyékában rejts el minket” Zsolt 63,8; 91,1; „A te jó Lelked vezéreljen egyenes úton minket” Zsolt 143,10; „A te szent angyaliddal, kérünk, jártass táborot mi körülöttünk” Zsolt 34,8; „...ki az Izraelnek őrzésében sem nem aluszol” Zsolt 121,4; stb. Mindezt áthatja a solus Christus reformátori tanítás melletti bizonyásgtétel következetes megvallá-

sa, némelykor a puritanizmus kegyességére jellemző vonásokat mutatva. Losonczi könyörgései egyben azt is igazolják, hogy az iskolák falain belül a bibliaitanulmányozás és a kegyességformálás összhangban volt egymással.

Bibliaolvasás a gyülekezetben

A hetenkénti, templomi közös bibliaolvasást a puritánok szorgalmazták ugyan, de az iskolai példa mutatja, hogy fellépésük előtt az iskolák falai között már létezett a kegyesség-gyakorlásnak ez a formája. Nem lehetetlen, hogy ez az iskolai szokás vált általánossá a 17. század folyamán a gyülekezetekben is olyannyira, hogy a Geleji-kánonok néven ismert, 1649-ben megjelent törvénygyűjtemény Erdélyben már régebben létező gyakorlatként említi.⁴⁰ A puritánok ezt a szokást tették általánossá és mélyítették el. Ez nem hazai különlegesség, a német pietizmus atyjaként tisztelt lutheránus lelkipásztor, Jacob Philip Spener 1675-ben kiadott művében javasolja a gyülekezeti szentírásolvasás bevezetését azoknak épülésére, akik nem tudnak megfelelően olvasni.⁴¹ Egészen bizonyos, hogy ennek a szokásnak hazánkban is ez volt az egyik oka, a másik pedig az, hogy ha tudtak is olvasni egyes városi vagy mezővárosi közösségek tagjai, nem volt mindenkinek Bibliája. A bibliaolvasással egybekötött könyörgések rendszeresen folytak, a leányegyházakban többnyire hetenként egyszer-kétszer, némely nagyobb anyaegyházban pedig naponta.⁴²

Ez az olvasási program tehát eltérő volt a humanisták gyakorlatától, amelyben hangsúlyos volt a könyvekből nyerhető személyes esztétikai élvezet. A reforáció nyomán alakult bibliaolvasási gyakorlatnak kialakult egy bizonyos közösségi jellege. Az olvasás nemcsak elvonultságban, hanem kisebb-nagyobb közösségekben is folyt, tulajdonképpen felolvasás formájában. Ez a gyakorlat feltehetően hatással volt a későbbi mezővárosi, falusi paraszti kultúrára, amennyiben ez az olvasási mód a szépirodalom megismerésében szerepet játszott.⁴³

Itt kell megemlítenünk a családi áhítatok alkalmait. Ez szintén puritánus kezdeményezés volt, noha a református ortodoxia képviselői is szorgalmazták már a 17. század közepe táján a Biblia buzgóbb egyéni használatát.⁴⁴ Említsük meg, amit Kazinczy Ferenc a 17. századba nyúló családi hagyományról jegyzett fel, megemlékezve édesapja kegyességéről: „Reggel velünk, estve mindig cselédjeivel, ha felekezetéhez tartoztak, együtt végzé el imádságát, estve zsoltárt is énekelve hozzá, mint atyja s nagyatyja.”⁴⁵ Minden bizonnyal a Szentírás olvasása is részét képezte a közös családi könyörgésnek a Kazinczy családban éppúgy, mint arról az 1668-ban elhunyt Rédei Ferencsel kapcsolatban értesülünk. Magányos könyörgései mellett udvarnépével is tartott közös áhítatokat: „...közönsekésen vélek zsoltáréneklés után imádkozott, Bibliát olvasott”, majd a Praxis pietatisból is felolvasott.⁴⁶ A 17. században gyökerező családi szokást örökölt meg Borosnyai Nagy Zsigmond is visszaemlékezésében: „A Bibliát nemcsak olvastuk, hanem a Szent Históriakat könyv nélkül el kellett mondanunk.”⁴⁷

A családi körben való bibliaolvasás szokására igyekezett építeni Debreceni Ember Pál, amikor a protestánsok üldözése idején 1686-ban kiadta prédikációit főleg „a szomorú, lelki pásztoroktól megfosztatott gyülekezetekben nyögő szegény lelkek” számára, hogy „magok szállásokon, házok népe előtt olvasván, avagy olvastatván” hasznát vegyék.⁴⁸

Közismert, hogy a Biblia tanulmányozásának kiemelkedő ösztönzője volt Rotterdami Erasmus. „Szükséges, hogy egészen átadjad magad a Szentírás gyakorlásának és tanulásának, és hogy az Isten törvénye fölött éjjel-nappal elmélkedjél. [...] Amint csak lehet, igyekezzed kell a mennyei bölcsességnek ama mennyei kenyeréhez jutni, amely táplálni és erősíteni fog arra az időre, amikor mint győző jutsz az örök jutalom elnyerésére és dicsőségére, aminek soha nem lesz vége.”⁴⁹ Megállapítást nyert az is, éppen Károlyi Gáspár előszava nyomán, hogy Magyarországon Erasmus álláspontja mindvégig hatott.⁵⁰ Isten azt akarja, hogy a Bibliát olvassák „mindenek, szegények, gazdagok, kicsinyek, nagyok, férfiak, asszonyi állatok.” A 17. század fentebbi példái ennek a hatásnak gyakorlati megvalósulására vetnek némi fényt. Nemzetünknek a Bibliától való idegensége miatt diák korában még kesergő Mikolai Hegedűs János talán maga is megtapasztalta lelkipásztorkodása során, hogy voltak kortársai, akik éppen úgy olvasták a Bibliát, ahogy korábban ő javasolta: „E végre olvasd a Bibliát, hogy a lelked épüljön. [...] Olvasd ezt nem habahurdgyán, mintha szakvánt vágnál... Hanem te ezt szép halkal olvasd.”⁵¹

JEGYZETEK

- 1 Mikolai Hegedűs János: Biblia tanúi... Utrecht, 1648. RMK I. 813. A második kiadást használtam. Szeben, 1665. 67–68. RMK. I. 1030. – 2 Idézi Petrőczy Éva: A Váradai Biblia helye a magyar puritanizmus irodalmában. Egyháztörténeti Szemle, 2002/2. 40. – 3 Péter Katalin: A bibliaolvasás mindenkinek szóló programja Magyarországon a XVI. Században. Theologiai Szemle 1985. 335–338. Ez a tanulmány vitát váltott ki. Lásd uo. 338–347. – 4 Szent Biblia, az az Istennek O es Wy testamentumanac... szent könyvei. Magyar nyelvre fordítottat egészen és wijonnan... Vizsoly, 1590. RMNy 652. A Vizsolyi Biblia előljáró beszéde. Sajtó alá rendezte Borbély László. Országos Bethlen Gábor Szövetség, Budapest, 1940. – 5 Sárospataki Református Kollégium Levéltára (a továbbiakban SRKlt.): A zempléni egyházmegye protokolluma, Kgg. I. 1. 45. – 6 Szabó András: Némethi Ferenc és más versszerző főnemesei Északkelet-Magyarországon a 16. század második felében. Egyháztörténeti Szemle, 2005/2. 158–164. – 7 Nemeskürty István vál. sat.: Heltai Gáspár és Bornemisza Péter művei. Szépirodalmi Könyvkiadó, Magyar remekírók. Budapest, 1980. 1144. – 8 Ecsedi Báthory István meditációi. Sajtó alá rendezte Erdei Klára és Keveházi Katalin. Budapest–Szeged, 1984. Ecsedi Báthory István végrendelete 1603. Bevezetéssel közreadja Vadász Veronika. Szeged, 2002. Dienes Dénes: Az imádkozó nagyságos úr. Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve, 2005. 187–189. – 9 Bocskai István: Levelek. Válogatta stb. Benda Kálmán. Európa-Kriterion, Budapest–Bukarest, 1992. 14–15. – 10 Szenci Molnár Albert: Imádságos könyvecske. Heidelberg, 1621. 4. RMNy 1238. – 11 Nagy László: A „bibliás órálló” fejedelem. I. Rákóczi György a magyar történelemben. Budapest, Matvető, 1984. (Nemzet és emlékezet). – 12 Monok István: A Rákóczi-család könyvtárai 1588–1660. Szeged, 1996. Passim. – 13 Medgyesi Pál: Erdély s egész magyar nép... hármajajja s siralma. Várad, 1653. 27. RMNy 2504. – 14 Monok István: i. m. 173. – 15 Uo. Sárospataki Református Kollégium, Nagykönyvtár (a továbbiakban SRKNk.) M 24. Oroszországból került haza 2006-ban. – 16 Monok István: i. m. 170–173. – 17 Monok István–Hapák József: A bibliai Rákócziak. Budapest, Kossuth Kiadó, 2006. 80. – 18 Barcza József: Bethlen Gábor, a református fejedelem. Budapest, Ref. Sajtóosztály, 1987. 72. – 19 Eszéki István: Halotti magyar oratio. Sárospatak, 1668. RMK I. 1075. Idézi Szigeti Jenő: A Károlyi Biblia a nép között. In: Barcza József (szerk.): Emlékkönyv a Vizsolyi Biblia megjelenésének 400. évfordulójára. Budapest, 1990. 159. – 20 Szent Biblia, az az Istennek Ó és Uy Testamentomanac prophetac es apostoloc által megiratott szent könyvei. Magyar nyelvre fordítottat egészen, az Istennek Magyarországon való anya szent egyházának épülésére. Caroli Caspar előljáró beszédével. Ez második kinyomtatást igazgatta, néhol megis jobbitotta Szenci Molnár Albert... Hanau, 1608. RMNy 971. Monok István: i. m. 175. Harsányi István: Lorántffy Zsuzsanna Bibliája. Sárospataki Református Lapok 1909. 432–434. SRKNk. VI 2468. – 21 Medgyesi Pál: i. m. 27. – 22 Mikolai Hegedűs János: i. m. 117. – 23 Medgyesi Pál: i. m. 27. – 24 Medgyesi Pál: Szent Atyák öröme... Gyulafehérvár, 1640. RMNy 1826. Az Első könyv 2-3. Vö. Monok István–Hapák József: i. m. 91. – 25 R. Várkonyi Ágnes: A rejtőzködő Murányi Vénus. Budapest, 1987. – 26 Tasnádi Tükör, 2001. – 27 SRKNk. S 829. – 28 Szent Biblia, azaz Istennek Ó és Új

Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás. Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár. Igazgatta, megjobbította és kisdéd formában kiadta Szenci Molnár Albert, 1612. RMNy 1037. SRKNk. QQ 2016. – 29 SRKNk. M 32. – 30 SRKNk. P 63. – 31 Szent Biblia, kibocsátott Váradon, kezdetett nyomtatni a veszedelem előtt: és elvégzetett Colosvárratt, Szenci Kertész Ábrahám által, 1661. SRKNk. O 13. – 32 Petrőczy Éva: i. m. – 33 Praxis pietatis azaz: kegyesség gyakorlás... Debrecen, 1636. RMNy 1639. A Koinónia Kiadó gondozásában megjelent kötetet használtam. Kolozsvár, 2003. 51–54. – 34 Dienes Dénes: Minthogy immár schola mestert tartanak... Református iskolák Felső-Magyarországon 1596–1672. Sárospatak, 2000. 279. – 35 Szentimrei Mihály: A Sárospataki Református Kollégium 1618-as rendszabályai és 1620-as törvényei. Sárospatak, 1996. 37. – 36 Dienes Dénes: Református iskolák... i. m. 281. – 37 Szentimrei Mihály: i. m. 29, 37. – 38 SRKNk. M 611. Vö. Dienes Dénes: A Coetus könyve. In: Füsti-Molnár Szilveszter (szerk.): Genius Loci. Frank Sawyer tiszteletére. Sárospatak, 2006. 279–282. – 39 Szárnyaidnak árnyékában... Könyörgések a 17. századból, szerk. Dienes Dénes, Sárospatak, 2006. – 40 Kiss Áron: Egyházi kánonok. Kecskemét, 1875. 88. – 41 Spener, Jacob Philip: Pia Desideria – Istenfélő kívánságok, Budapest, Primo K, é. N. [1993], 54. – 42 Dienes Dénes (szerk.): Református egyházlátogatási jegyzőkönyvek 16–18. század. Budapest, 2001, Osiris. Passim. Dienes Dénes: Református iskolák... i. m. Sárospatak, 2000. passim. – 43 Például a Sárospatak környéki paraszti közösségekben még a XX. század első felében is így olvasták a faluszemináriumi vándorkönyvtárból kölcsönzött könyveket, s bizonyára nem elszigetelt jelenség volt ez. Újszászy Kálmán: Az olvasó téli magyar tanya. In Balassa Iván et. al. (szerk.): Újszászy Kálmán emlékkönyv. Budapest–Sárospatak, 1996. 231. – 44 Czeglédy Sándor: A Vizsolyi Biblia a XVII. századi magyar református egyház hirdetésben. In Emlékkönyv a Vizsolyi Biblia megjelenésének 400. évfordulójára, i. m. 147. – 45 Pályám emlékezete: In Szauder Mária (vál.). Kazinczy Ferenc művei I. Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok. Budapest, 1979. 217. – 46 Eszki István: i. m. – 47 Borosnyai Nagy Zsigmond: Az igaz keresztyén embernek papi tisztiról. Amszterdam, 1736. 147. – 48 Debreceni Ember Pál: Innepi ajándékul az Isten Sátorába felvitetett Szent Siklus. Kolozsvár 1700. Előjáró beszéd. RMK I. 1556. – 49 Rohoska József: Erasmus és a reformáció Luther előtt. Sárospatak, 1901. 46. p. – 50 Benda Kálmán: A Vizsolyi Biblia és kora. In Emlékkönyv a Vizsolyi Biblia megjelenésének 400. évfordulójára, i. m. 15. – 51 Mikolai Hegedűs János: i. m. 115–116.

DR. P. SZALAI EMŐKE

A Református Teológiai Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciójának története 1981–2006

A Református Teológiai Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciója történetének áttekintését csak azzal kezdhetjük, hogy emlékezünk Molnár Ambrusra, aki a szekció egyik létrehozója és két évtizeden keresztül fáradhatatlan szervezője volt. „Saját néprajzi érdeklődésétől is vezettetve számos jó barát, segítőkész etnográfus támogatásával, a legjobb hazai és külföldi példákhoz igazodva voltaképpen megteremtette-újrateremtette a magyar református vallási néprajzi gyűjtést, kutatást, feldolgozást. Molnár Ambrusnak sok nehézséggel kellett megküzdenie mindenekelőtt azért, hogy a vallási néprajz fogalmát elfogadtassa elsősorban egyházán, a magyar református egyházon belül, lelkipásztor társai – potenciális munkatársai – között.”¹

A szekció létrejötte, kutatási irányai

Az 1960-as évektől kezdődően néhány református lelkész az Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázatokon jelentkezve szép eredményeket ért el. Dr. Szabó Zoltán noszvjai, Szűcs István vajdácskai, dr. Szabó Lajos taktaszadai, Galuska Imre kesznyéteni és Molnár Ambus sápi, majd hajdúhadházi lelkész alkotta a csoport magvát. Rendszeres

találkozásaik során egyre jobban érlelődött bennük a gondolat, hogy olyan munkaközöséget alakítsanak, amely behatóbban foglalkozik a református egyházi néprajzzal.²

1980 szeptemberében a Reformátusok Lapjában Komlós Attila számolt be arról, hogy a Doktorok Kollégiumában a Makkai László professzor irányította egyháztörténeti szakosztály megalakította a magyar néprajz speciális református területével foglalkozó szakcsoportját.

A néprajz iránt érdeklődő lelkészek előtt álló feladatokról Szabó Lajos, a szekció egyik alapító tagja a következőket fogalmazta meg: „Azokat a feladatokat, melyek a magyar református néprajz terén reánk várnak, egy-két-három ember nem tudja elvégezni, hanem ehhez a munkához egy munkacsoport kell, legalább tizenöt-húsz taggal.”³ A magyar református néprajzzal foglalkozó csoportot a szellemi és a tárgyi néprajz művelőire osztotta fel. Már ekkor leírta javaslatként, hogy a tervezett munkacsoportba egy-egy katolikus, evangélikus, unitárius, izraelita és szabadegyházi szakrális néprajzzal foglalkozó kutatót be kellene vonni.

1980. december 12-én Sárospatakon a Tiszáninnen Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményében a néprajzi kutatásokban eddig is tevékenykedő lelkészek mintegy húsz fős csoportja megalakította a Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekcióját.

Dr. Újszászy Kálmán megnyitó beszédében felidézte a néprajzi gyűjtést és kutatást végző elődök emlékét. Kiemelte közös vonásukat, hogy nemcsak a tudományt szolgálták, nemcsak személyes eredményeket akartak elérni, hanem azt is, hogy a nép iránti szeretetből szolgálatot végezzenek népi és egyházi hagyományaink megőrzéséért. Ezért úgy vélte, hogy a néprajzi munkacsoportnak akkor lesz eredményes és maradandó a munkája, ha tagjai népünk és egyházunk iránti szeretetből ugyanígy szolgálatnak tekintve végzik munkájukat.⁴ A gyűlés a szekció elnökévé Molnár Ambrust választotta.

A legsürgősebb feladatokat az alábbiakban foglalták össze:

1. Református egyházi bibliográfia összeállítása munkálatainak megkezdése.
2. Református egyházi néprajzi gyűjtőív megszerkesztése irányelveinek elkészítése.

3. 1981. február utolsó hetében Berekfürdön tanulmányi konferencia megtartása.

Már ekkor tervbe vették világi szakemberek meghívását előadások tartására.

4. Pályázat kiírásával előmozdítani a néprajzi gyűjtő és feldolgozó munkát.

A meginduló munkába már kezdetekben bekapcsolódtak néprajzos szakemberek: Kósa László, Újváry Zoltán, Tüskés Gábor, Barna Gábor, Kunt Ernő. Igen korán csatlakozott Küllös Imola, Madar Ilona. Támogatásáról biztosította az újonnan létrejött munkacsoportot Gunda Béla professzor.

A szekcióban azonnal megindult a munka. Évente két összejövetelt tartottak, egy tavaszi konferenciát Berekfürdön és egy nyárvégit a Doktorok Kollégiumának budapesti vagy debreceni plenáris ülésén. Ezek két-három napos konferenciák voltak, amelyeken a Néprajzi Szekció tagjai tartottak előadásokat. A résztvevők egyház- és liturgiátörténeti, néprajzi és folklorisztikai gyűjtéseket mutattak be, megvitatták készülő tanulmányaikat. Az elhangzottak írásos változataiból születtek meg a későbbiekben a tanulmánykötetek.

A szekció munkájának néprajzi szakmai körökben az első időktől kezdve kedvező visszhangja volt. Az első tanulmánykötet Ajánlásában alig öt évvel a megalakulás után,

1985-ben Voigt Vilmos az ELTE Folklorisztikai Tanszékének professzora a következőket írta: „Elfogltság nélkül állíthatom, tehát, hogy... az utóbbi évtized egyházi néprajzi kutatásainak legnagyobb és legértékesebb részét a református egyház keretében végezték Magyarországon. Olyan sokszor írták már le, hogy olykor szólamná vált, milyen elválaszthatatlan a magyar református egyház és a magyar nép művelődéstörténete egymástól. Mi folklóristák büszkéek vagyunk arra, hogy együttműködhettünk a református egyház oly sok kiváló képviselőjével, és reméljük, kapcsolataink továbbra is ilyen kiadványokban megnyilvánuló módon lesznek gyümölcsözők.”⁵ Ezzel a kiadvánnyal megszületett az Egyházi Néprajzi Szekció önálló sorozata, a Vallási Néprajz.

A következő években folytatódott a szekcióban a munka, amit az évenkénti két konferencia mellett a kiadványsorozat két évenként megjelenő újabb kötetei bizonyítanak.

A néprajzi kutatások mellett kialakult a szekció tevékenységének egy másik irányvonal is, amely a határontúli magyarság felé irányult. Ez volt az alap, amelyre épült a következő időben a szekció és a Magyarságkutató Intézet közös munkája. Juhász Gyula professzor a Magyarságkutató Intézet igazgatója kiemelve a szekció jelentőségét a határontúli magyarsággal kapcsolatban, így fogalmazott: „A nemzetiségek, az etnikai, nemzeti kisebbségek élete világszerte szorosan összekapcsolódik a vallás kérdéseivel..., sokan hangsúlyozták már, hogy a vallásosság a kisebbség helyzetében és a tőlünk elvándoroltak, azok leszármazottainak életében a nemzeti, etnikai identitás egyik legfontosabb ébrentartója.”⁶

Újváry Zoltán a néprajzkutató szemszögéből ítélve ugyancsak rámutatott a szekció tevékenységének erre a jelentőségére: „Kezdeményező volt a szekció abban is, hogy érdeklődése az indulástól fogva erőteljesen a határainkon kívüli magyar vallási néprajz felé fordult: gyűjtőket aktivizált, biztatást és útmutatást adott a kezdeti lépések megtételéhez, tanácskozásokra, megbeszélésekre hívta a határainkon kívüli érdeklődőket, a vallási néprajzi gyűjtés és kutatás, feldolgozás és közreadás leendő munkásait.”⁷

Ez a két értékelés is bizonyítja, hogy az Egyházi Néprajzi Szekció megalakulása óta kettős szerepet tölt be. Egyrészt a vallási néprajz hagyományos értelemben vett kutatási területei képezik a kiindulási pontot, amely azonban a magyarság 20. századi történelme kapcsán kibővül a kisebbségbe jutott nemzetrészeinkre vonatkozóan a nemzeti identitási kérdésekkel.

A szekció lelkipásztor tagjai

A szekció munkájában elsődleges feladatának tekinti a református lelkészek jelenlétét és meghatározó jelentőségét. Megalakulásakor természetesen a vallási néprajz iránt érdeklődő lelkipásztorok alkották. A korai időszak alakjai mellett az idő múlásával egyre többen kapcsolódtak be a munkába határontúliak is: Erdélyből Szász Béla nyárádszentannai református lelkész több mint egy évtizede folyamatosan szerepel előadásával, Székely András balavásári lelkész a közelmúltban kapcsolódott be a munkába. Szigeti Jenő, az adventista egyház kiemelkedő személyisége, a kezdetektől tagja a szekciónak. Az erdélyi unitárius egyházból Simén Domokos és Adorjáni R. Károly lelkész több mint egy évtizedig előadásokkal szerepelt a konferencián. Az utóbbi években Papp Gy. László Nagyváradról kapcsolódott be munkánkba.

Szekciónk érdemeinek sorába hozhatjuk elő azt, hogy a kezdeti időszak meghatáro-

ző lelkipásztor személyiségei mellett az utóbbi évek során sikerült több, a vallási néprajz iránt érdeklődő fiatal református lelkész is bevonni munkánkba. Itt elsősorban a Kárpátaljai Református Egyházból Nagy Istvánt, a Horvátországi Magyar Református Egyházból Varga Györgyöt és Burgenlandból a Felsőőrön szolgáló Guthy Lászlót emelnénk ki. Nagy örömet jelent számunkra, hogy a 2002-ben megkezdett felvidéki kutatásainkhoz sikerült megnyerni munkatársként Szaszák Malvin lelkésznt.

A DK további munkájának nagy jelentőségű hatásaként említhetjük, hogy 2002-ben Gimesi Zsuzsa és Mezey Tibor lelkipásztor új szempontokat előhozó előadásai tágították a szekció kutatási irányait a református szokások 20. századi megnyilvánulásai, átalakulásai tekintetében. Vizsgálataik olyan területeket nyitottak meg a kutatások előtt, amelyek az elkövetkezendő években egyik meghatározó irányként fogalmazhatók meg. Legutóbb Tiba Zsolt szatmárcsekei lelkipásztort köszönthettük sorainkban.

Kapcsolat az egyetemekkel, főiskolákkal

Időközben folyamatosan bővültek az Egyházi Néprajzi Szekció kapcsolatai. Munkájába bekapcsolódtak különféle tudományos intézmények, fórumok, így a résztvevők köre fokozatosan kibővült. Mivel a második világháború utáni időszakban az egyház tevékenységét a mellőzés, a háttérbe szorítás, a tiltás jellemezte, ezért amikor Újváry Zoltán, a KLTE Néprajzi Tanszékének professzora 1994-ban elemezte az addig végzett munkát, azt állapíthatta meg, hogy amikor az egyházi néprajz újjáéledése megindult, a kezdeti időszak próbálkozásait a nagy lelkesedés mellett eltérő színvonal jellemezte.⁸

Amint fentebb idéztük, maguk az alapítók is szükségesnek tartották már a szekció megalkulásakor néprajzos szakemberek bevonását tevékenységükbe. Ezért tarthatjuk fontosnak, amikor a tudományegyetemek néprajzi tanszékei fokozatosan bekapcsolódtak a szekció keretében folyó munkákba. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Folklorisztikai Tanszéke Voigt Vilmos professzor és Küllös Imola vezetésével, a Debreceni Egyetem Újváry Zoltán, majd Bartha Elek irányításával, aki a hazai szakrális néprajz egyik vezető egyénisége, állandó résztvevője lett az évenként ismétlődő konferenciáknak, illetve kutatási témaköreikből folyamatosan jelentek meg tanulmányok a Vallási Néprajz köteteiben. Az utóbbi években a Tanszék fiatal kutatói Keményfi Róbert, Lovas Kiss Antal szintén résztvevői a konferenciáinknak. Szigeti Jenő a Miskolci Egyetem Vallástörténeti Tanszékének vezetője, Barna Gábor a József Attila Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének docense, a vallási néprajz kiemelkedő személyisége a szekció állandó munkatársa. Az egyetemről doktoranduszok és egyetemi hallgatók szintén előadásokkal jelentkeznek tudományos üléseinken.

2000 óta vesz részt munkánkban Vitéz Ferenc a Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskoláról.

A Szekciónak nyugat-európai kapcsolata is van. Margaret Mackay-vel, a skóciai edinburghi egyetem tanárával 1994-ben alakult ki tudományos kapcsolat, segítségével több alkalommal is kapott támogatást a szekció.

Néprajzosok, muzeológusok részvétele a szekció munkájában

Egyre szélesebb körben sikerült megmozgatni a hazai néprajz jeles alakjait, akik jelenlétükkel biztosították a tudományos színvonalat. Szekciónk elismertségének legjobb bizonyítéka, hogy az elmúlt évtizedek során a magyar néprajz olyan kiemelkedő egyéni-

ségei, mint Erdélyi Zsuzsanna, Balassa Iván, Dankó Imre folyamatosan érdeklődésükkel tisztelték meg a szekció munkáját.

A közös munka jelentőségét a néprajzkutatók is méltányolták, erről Újváry Zoltán fontosnak érezte leírni: „Jóleső érzésekkel kell szólnunk arról is, hogy ez az intézmény kezdeteitől fogva igényelte és elfogadta a »világiak«, az etnográfus szakemberek közreműködését is.”⁹

A szekció munkájában kezdetektől fogva részt vettek muzeológusok is. A korai időkben ott találjuk Szacsavay Évát, a Néprajzi Múzeum munkatársát, Felhősné Császár Saroltát, a vásárosnaményi Beregi Múzeum igazgatóját, Nagy Varga Verát, a ceglédi Kossuth Múzeum muzeológusát. S. Laczkovits Emőke, a veszprémi Laczkó Múzeum munkatársa kiemelkedő jelentőségű tevékenységet fejt ki a Dunántúli Református Egyház muzeális textilis emlékeinek összegyűjtésében és az egyházszervezeti kérdések kutatásában. Mellettük még számos néprajzkutatót, muzeológust említhetnénk, akik az elmúlt évtizedekben előadásaikkal, jelenlétükkel tisztelték meg a szekciót.

Külön örömet jelent a református egyházi múzeumok munkatársainak jelenléte. Takács Béla, a debreceni Egyházművészeti Múzeum néhai igazgatója mellett a sárospataki Egyházművészeti Múzeum lelkész-etnográfus igazgatónöje, Pocsainé Eperjesi Eszter szintén már évek óta munkatársunk.

Fontos eredményként említhetjük, hogy határontúli muzeológusok is eredményesen kapcsolódtak be munkánkba. Itt jelenleg elsősorban a fiatal erdélyi kutatók közül Csáki Árpádot és Gazda Enikőt, a sepsiszentgyörgyi Székely Múzeum muzeológusait említhetjük, akik a székelyföldi reformátusok levéltári adataiból kibontható egyházfegyelmi, ellenreformációs emléktanyagát dolgozzák fel.

Ugyancsak a munkánk iránti figyelmet jelenti B. Kovács István muzeológus jelenléte 2002. évi konferenciánkon, aki a Szlovákiai Református Egyház múzeumának létrehozásánál munkálkodik.

Kapcsolatok más felekezetekkel

Utalnunk kell az Egyházi Néprajzi Szekció tevékenységének azon jellegzetességére, amire már szintén a kezdetek során gondoltak a szekció létrehozói. A fentebb idézett alakuló ülésen fontosnak tartották, hogy ne szűkítsék le az elkövetkezendő kutatási területet csupán a református egyházi néprajzra, hanem tárják ki más felekezetek irányába is. Az ökumenizmus jegyében munkatársaink között az előbb már említett adventista és unitárius lelkészek mellett szép számmal találunk katolikus, görög katolikus témákkal foglalkozókat is. Szekciónkban a kezdetektől Veress Emese Gyöngyvér az evangélikus egyházat, Dienes Erzsébet és Dénes Zoltán újrírja plébános a katolikus egyházat, Pilipkó Erzsébet a kárpátaljai magyar görög katolikus egyházat képviseli.

Határontúli kapcsolataink

Az előzőekben már említett határontúli lelkészek mellett a kárpátaljai magyar kultúra megőrzésében fontos szerepet betöltő Penczkoferné Punyók Mária, Bagu Balázs, Füzési Magda, Balla Terézia, Szöllősi Tibor, Zubánics László és mások folyamatos jelenléte erősíti munkánkat. Dunai M. János drávaszögi író is éveken keresztül részt vett konferenciáinkon.

Csáky Károlyt, a felvidéki magyarság egyik jelentős egyéniségét is munkatársaink közé sorolhatjuk. A Vajdaságból Raj Rozália és Nagy István, Szőke Anna csatlakozott hozzánk 2002-ben.

A Doktorok Kollégiuma más szekcióival való kapcsolataink

Szekciónk az Egyháztörténeti Szekcióval való kapcsolatát, amely megszerveződésének kiindulópontja volt, napjainkban is őrzi. Több alkalommal került sor arra, hogy a két szekció tagjai kölcsönösen tartsanak előadást egymás konferenciáján. Erre két közel-múltbeli példa: Szabadi Istvánnak 2002-ben a mi szekciónkban és Felhősné Császár Saroltának, P. Szalay Emőkének az Egyháztörténeti Szekció 2005-ös nagydobronyi konferenciáján tartott előadása. 2007-ben Szabó József kapcsolódott be munkánkba.

Vallási néprajz és egyházművészet az egyetemeken

A Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciója munkájának jelentőségét mutatja, hogy a bekapcsolódó oktatók hatására az ELTE Folklór Tanszékén az 1980-as évektől kezdve folyt a vallási néprajz főkollégiumként való oktatása, amely elsősorban Molnár Ambrus személyéhez kapcsolódott.

A tanszékvezetők és egyetemi oktatók tanítványaikat is magukkal hozták, bevonták a vallási néprajzi munkákba. Így kialakult, hogy az éves programokban az egyes egyetemek tanszékeinek hallgatói is előadásokat tartottak, amelyek során a tanszéken folyó vallási néprajzi munkáról kaphattak áttekintést a szekció résztvevői. Az Eötvös Loránd Egyetem Folklorisztikai Tanszékének hallgatói az utóbbi években a kárpátaljai kutatásokhoz kapcsolódva a felekezetek egymás mellett élését és a lágerköltészetet vizsgálták. 2002-ben a Szegedi Egyetem Vallási Néprajzi Tanszéke hallgatói széles körű kutatásait ismerhették meg a konferencia résztvevői.

A szekció és az egyetemi oktatás a későbbiekben nem maradt meg a vallási néprajzzal való foglalkozásnál. P. Szalay Emőke a Debreceni Református Hittudományi Egyetemen 1998-tól kezdte el az egyházművészeti oktatást. 2000-ben az eredmények érzékeltesére a DK konferencián több előadást szenteltünk. A teológus hallgatók bemutatkozásai arra szolgáltak példával, hogy szerzett ismereteik hogyan teszik lehetővé a református egyház tulajdonában megőrzött sok évszázados kiemelkedő értékű műtárgyakértő felismerését.

P. Szalay Emőke a Debreceni Egyetem Néprajzi és Művészettörténeti Tanszékén 2001-től folyamatosan tart református egyházművészeti előadásokat. Ezen szakkollégiumoknak abban a vonatkozásban nagy a jelentősége, hogy szélesebb körben hívja fel a figyelmet a református gyülekezetekben található szinte felbecsülhetetlen értékű kincsekre, amely a magyar műkincsállomány eddig jórészt ismeretlen részét alkotják.

Ugyancsak ő a Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrumának Környezetvédelmi Tanszékén a természetvédelmi mérnököknek a Kultúrtörténeti értékek című előadásaiban 2005-től az egyházművészeti értékekről is szól. Mindezekkel a református egyházművészet jelentőségére szeretné felhívni a figyelmet.

Legutóbb 2007-ben a Kölcsy Ferenc Református Tanítóképző Főiskola média tanszékén kerül sor egyházművészeti előadások indítására.

A szekció legjelentősebb kutatásainak támogatottsága

A vallási néprajzi kutatások az 1980-as években még elsősorban a tanszékek szűkös kereteiből folytak. 1985 folyamán az ELTE Folklór Tanszéke a vallási néphagyományok kutatását célzó OTKA-támogatása és Küllös Imola szakmai segítségével az Egyházi Néprajzi Szekció munkatársainak tanulmányaiból készült el az első kötet.

1989-ben a szekció Küllös Imola és Molnár Ambrus részvételével a Magyarságkutató Programiroda hároméves pályázati támogatását nyerte el a határontúli területek népi vallásosságának vizsgálatára.

A szekció munkatársai 1989-től OKTK-pályázat támogatásával folytatták a Kárpát-aljai református magyarság vallásos életének sajátosságai a 20. században című témát. A református hit és a magyarságtudat összefüggéseit kutató munka kapcsán figyelt fel Molnár Ambrus és Küllös Imola a kárpátaljai magyarságnak a sztálini időszakbeli rettenetére, az egyházak, a református lelkészek szenvedéseire és megpróbáltatásaira. A kárpátaljai magyarság „a léleknyomorítás körmönfont módszereinek gyakorlásával egy időben fizikai létében is” fenyegetett életét, az 1944-es deportálások résztvevőinek nyomorúságát mutatják be néhány visszaemlékező emlékein keresztül. A borzalmak ellenére sem lehangoló a szenvedések ismertetése, mert amint azt egy amerikai református lelkésztől idézi Molnár Ambrus: „a reformátusok lelki érettsége, a magyar református egyházi örökséghez való hűsége és reménysége példamutató lehet az egész világ kereszténység számára”.¹⁰

A szekció keretében folyó kutatások 1990 után a hivatalos tudományszervezés és támogatás részéről különböző pályázati támogatásokat nyertek el. Ebben természetesen szerepet játszott az a tény is, hogy a munkába bekapcsolódtak különböző tudományos intézmények, jelentős kutatók. A hivatalos támogatás lehetővé tette a munka szélesedését. A tanszékek OTKA, OKTK, Teleki Alapítvány nyújtotta támogatások alapján folytathattak kutató munkát a határontúli területeken, amelyek mind megjelentek a szekció eredményei között.

1992-ben OTKA- és OKTK-támogatást nyert el Küllös Imola és Molnár Ambrus a határontúli kutatásra. A Kisküküllő vidékén folytatott tudományos gyűjtő- és feldolgozó munka keretében Molnár Ambrus és Küllös Imola vezetésével a Kisküküllő vidéki református és unitárius magyarság történeti és recens népi kultúráját, a valláshoz, egyházhoz és ennek intézményeihez való viszonyát vizsgálták OTKA-támogatással. A munka eredményeként készült tanulmányok a Vallási Néprajz 7. kötetében jelentek meg.

A református lelkészekkel való kapcsolat kiépítése a határontúli reformátusok helyben, nagy titokban megőrzött iratanyagára irányította a figyelmet. A kutatásokhoz az Országos Széchenyi Könyvtár is csatlakozott Nagy Zoltán osztályvezető személyében. Ennek a munkának az eredménye a dicsőszentmártoni kutatás, amely során mikrofilmre vették a kisküküllői egyházmegye esperesi irattárának 17–18. századi anyagát. A szinte felbecsülhetetlen értékű anyag különböző feldolgozásait értékes tanulmányok képviselik a Vallási Néprajz különböző köteteiben.

A következő nagy jelentőségű kutatás 1995 őszén indult. Dr. Benda Kálmán, az Országos Református Gyűjteményi Tanács elnöke és Balassa Iván 1993-ban kezdeményezte, hogy kutatók kezdjenek a határontúli református egyházak emléktanyájának felméréséhez. Az 1990-es rendszerváltás lehetővé tette a munka megindítását. Elsőként a kárpátaljai re-

formátus egyház templomainak, klenódiumainak, iratanyagának felmérése vetődött fel. A felvetést támogatta Hegedűs Loránt, a Magyarországi Református Egyház Zsinatának akkori lelkészi elnöke.

1995-ben indult a munka a Zsinat pénzügyi támogatásával, amelyet Tenke Sándor, a Gyűjteményi Tanács akkori elnöke biztosított. A munka összefogója, Molnár Ambrus múzeumi kutatókat vont be a munkába. P. Szalay Emőke a Déri Múzeum munkatársa, Felhősné Csizsár Sarolta a Beregi Múzeum igazgatója (aki már korábban is tagja volt a szekciónak), Nagy Varga Vera a ceglédi Kossuth Múzeum néprajzkutatója alkotta a muzeológusi szakértői gárdát. Küllös Imre készítette a fényképeket, majd ő is bekapcsolódott a szakmai munkába. Nagy Anna és Simándi Katalin egyetemi hallgató is részt vett a munkában.

A felmérés során a templomok, egyházi épületek összeírása mellett elkészítettük az egyházi felszerelési tárgyak, klenódiumok, edények, terítők, harangok muzeológiai felmérését, valamint az irattárak és könyvtárak fellelhető emlékeit is összeírtuk. A Kárpátaljai Református Egyház több mint 100 gyülekezetét 1995–97-ben kerestük fel.

A kárpátaljai felméréshez 1997-től kezdve többször is elnyertük a Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatását. Ugyancsak támogatott bennünket a Rákóczi Szövetség.

A kárpátaljai gyűjtés befejezése nem jelentette a munka végét. 1998-ban P. Szalay Emőke vezetésével kezdődött a délvidéki magyar reformátusok emlékeinek feltárása, ezt már OTKA-támogatás tette lehetővé. Először a Drávaszögben és a szlavóniai magyar gyülekezetekben folytattuk a kutatást. A Mura vidéki szórványok és a felsőőri gyülekezet összeírása után 2001-ben a vajdasági magyar református gyülekezetek következtek.

2002-ben újabb OTKA-támogatást nyertünk a kutatás folytatására. Ennek révén elkezdhettük a felvidéki felmérést. Először az Ungi Egyházmegyét, majd a Zempléni Egyházmegye gyülekezeteit sikerült végigjárjunk 2006-ig. 2007-ben a kutatást Berecz Ágnes, a Gyűjteményi Tanács igazgatójának ajánlására a Zsinat támogatásával folytathatjuk.

A kutatócsoport munkájába P. Szalay Emőke és Felhősné Csizsár Sarolta mellett időközben bekapcsolódott Balla Terézia, Hegedűs Gyöngyi, Sápó Szilvia és Szaszák Malvin.

A határon túli egyházi felmérést sikerült tovább bővíteni. P. Szalay Emőke vezetésével négy fiatal erdélyi muzeológusból álló újabb kutatócsoportot sikerült megszervezni. Így OTKA-támogatással elindulhat az erdélyi reformátusok tárgyi emléktárájának felmérése.

A szekció kiadványai

A szekció tevékenységének látható tanúi a kiadványok, amelyek megjelentetésében mindig számíthatott külső támogatásokra, a kötetek megjelenését az esetek nagy részében ezek tették lehetővé.

Vallási Néprajz

A szekció periodikája az 1985-ben megindult Vallási Néprajz-sorozat, melynek eddig 12 kötete jelent meg.

Vallási Néprajz I. Református néphagyományok. Budapest 1985. Az ELTE Folklorisztikai Tanszékének támogatása tette lehetővé kiadását.

Vallási Néprajz 2. Protestáns egyházi források, kutatók, hagyományok. Tanulmánygyűjtemény Illyés Endre emlékére ajánlva. Budapest 1985. ELTE Folklór Tanszék kiadványa.

Vallási Néprajz 3. Módszerek és történeti adatok. Újszász Kálmánnak ajánlva. Budapest 1987.

Vallási Néprajz 4. Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl. Magyarországtudatás Könyvtára második kötete.

Vallási Néprajz 5. Jubileumi kötet. Tanulmánygyűjtemény a Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekció tevékenységének 10. évfordulójára. Debrecen 1991. Tiszántúli Református Egyházkerület támogatásával.

Vallási Néprajz 6. Tanulmánykötet. Debrecen 1994. OTKA- és OKTK-támogatás.

Vallási Néprajz 7. Gyülekezeti élet és vallási szokások a Küküllői Református Egyházmegyében. Budapest 1995. OKTK- és OTKA-támogatás.

Vallási Néprajz 8. Ökumenikus tanulmányok. Debrecen 1996. Doktorok Kollégiuma, Magyar Református Egyházak Ökumenikus Tanácsa KLTE Néprajzi Intézet és OTKA-támogatás.

Vallási Néprajz 9. Kárpátaljai tanulmányok. Budapest 1997. OTKA, KLTE Néprajzi Tanszék támogatása.

Vallási Néprajz 10. Tanulmányok Dankó Imre tiszteletére. Budapest 1999.

Az első tíz kötet szerkesztői között ki kell emelni Küllös Imola tevékenységét, aki Molnár Ambrus segítőtársaként legoszloposabb tagja volt szekciónknak.

Vallási Néprajz 11. Illyés Endre néprajzi tanulmányai. Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék és Debreceni Hittudományi Egyetem kiadványa a Böszörményi Alapítvány támogatásával. Ezt a kötetet még Molnár Ambrus indította el, szerkesztői Bartha Elek és P. Szalay Emőke. Debrecen 2002.

Vallási Néprajz 12. Evangélikus múltunk – evangélikus jelenünk. Budapest 2005. Eötvös Lóránd Tudományegyetem Folklór Tanszék és a Magyar Evangélikus Egyház Néprajzi Munkacsoportjának kiadása. Szerkesztette Veres-Emese – Gyöngyvér. Budapest 2005.

Vallási Néprajz 13. Tanulmánykötet. Magyar Evangélikus Egyház Néprajzi Munkacsoportjának kiadása, ELTE Folklór Tanszék-MTA ELTE Folklór Szövegelemzési Kutatócsoport. Szerkesztette Veres-Emese – Gyöngyvér. Budapest 2006.

A Magyar Református Egyházak Javainak Tára

A kutatási fejezetben már ismertettük a gyűjteményi összeírás eredményeit. A kárpátaljai kutatás során láthatóvá vált, hogy óriási, eddig jórészt ismeretlen muzeális értéket találtunk. Már ekkor felvetődött, hogy ezt valamilyen módon nyilvánosság elé kellene tárni. Először csupán válogatásra gondoltunk, azonban az anyag nagyságát és művészeti, népművészeti értékét látva Tenke Sándor felvetette, hogy teljes egészében jelentessük meg az összeírást. Már a gondolat megszületésekor látszott, hogy a közlésre több kötetben kerülhet sor. Az egyes kötetek megjelenését a Református Egyház Zsinatának Gyűjteményi Tanácsa támogatta. Terveinkkel más helyekre is fordultunk támogatásért. 1999-ben munkánkat a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és a Millenniumi Kormánybiztosság egyaránt bevette támogatott céljai közé a szellemi és tárgyi világ lappangó emlékeinek nyilvánosság-

ra hozása címszó alatt. Öt kötet látott napvilágot ezen támogatások segítségével Tenke Sándor főszerkesztésével, Küllös Imre és P. Szalay Emőke szerkesztésében. A Gyűjteményi Tanács következő vezetőjének, sorozatunk szerkesztőjének, Berecz Ágnesnek a támogatására is bizton számíhattunk és számíthatunk.

A sorozat címe: Magyar Református Egyházak Javainak Tára. Határontúli református egyházak.

Kárpátaljai Református Egyház I–VI.

I. Máramaros-Ugocsbai Egyházmegye. Szerkesztette: P. Szalay Emőke–Küllös Imre, Budapest 1999.

II. Beregi Egyházmegye I. Szerkesztette: Küllös Imre–P. Szalay Emőke, Budapest 2000.

III. Beregi Egyházmegye II. Szerkesztette: Küllös Imre–P. Szalay Emőke, Budapest 2001.

IV. Ungi Egyházmegye. Szerkesztette: Küllös Imre–P. Szalay Emőke, Budapest 2001.

V. Kárpátaljai iparművészeti emlékei. Szerkesztette: Küllös Imre–P. Szalay Emőke, Budapest 2002.

VI. P. Szalay Emőke: Ónedények a kárpátaljai református gyülekezetekben. Debrecen 2004. Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásával.

Magyar Református Egyházak Javainak Tára. Határontúli református egyházak VII. Magyar Református Keresztyén Egyház Szerbia-Montenegro. Szerkesztette: P. Szalay Emőke, Debrecen 2005. OKTK és a Magyar Református Zsinat Országos Gyűjteményi Tanácsának támogatásával.

Magyar Református Egyházak Javainak Tára. Határontúli református egyházak VIII. Horvátországi, Szlovéniai és Burgenlandi Magyar Református Egyház. Szerkesztette: P. Szalay Emőke, Debrecen 2005. Magyar Református Zsinat Országos Gyűjteményi Tanácsának és a Református Teológiai Doktorok Kollégiuma támogatásával.

Magyar Református Egyházak Javainak Tára. Határontúli református egyházak. Szlovákiai Református Egyház I–III.

IX. Ungi Egyházmegye. Szerkesztette: P. Szalay Emőke, Debrecen 2006. Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásával.

X. Zempléni Egyházmegye I. Szerkesztette: P. Szalay Emőke, Debrecen 2007. Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásával.

XI. Zempléni Egyházmegye II. I. Szerkesztette: P. Szalay Emőke, Debrecen 2007. Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásával.

Magyar Református Egyházak Javainak Tára. Határontúli református egyházak.

XII. P. Szalay Emőke: Iparművészeti emlékek a vajdasági, drávaszögi, szlavóniai, muramelléki és burgenlandi magyar református gyülekezetekben. Debrecen 2007. Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásával.

Kiállítások, videofilmek, egyéb programok

A szekció kutatásait nem csak előadások keretében igyekezett szélesebb körben ismertté tenni. Már 1996-ban a januári mátraházi ülésén egy kis kiállítást rendezett Molnár Ambrus és Küllös Imola az addig összegyűlt, elsősorban nyomtatott és kéziratos

anyagból, amelyet a gyűjtések során készített fényképekkel gazdagítottak. A kiállított anyagot kibővítve az 1996-os augusztusi DK konferencián is bemutatták.

Fotókiállítások

Az évek során több mint 8 ezer fényképfelvételt leltározunk be, ezek Küllös Imre, majd Winter Erzsébet munkái. Ez a jelentős fotóanyag tette lehetővé, hogy fényképkiallításokat rendezzünk, amelyek a határontúli reformátusok emlékeit, szokásait mutatják be. A kiállításokat Tenke Sándor segítségével a Károli Gáspár Egyetem, a Teológiai Kar, a Gyűjteményi Tanács, Bölskei Gusztáv püspök segítségével a Tiszántúli Református Egyházkerület, a Déri Múzeum, a Nemzeti Kulturális Alap támogatása tette lehetővé.

Külön ki kell emelni, hogy kiállításaink elkészítésében és megrendezésében a Doktorok Kollégiuma erkölcsi és anyagi támogatását végig érezhettük, különösen Szathmáry Sándor, majd Kádár Zsolt főtítkárr állt támogatásával minden alkalommal elképzeléseink mellé.

A kiállításokat egyrészt a Doktorok Kollégiuma éves konferenciáinak tiszteletére rendeztük, illetve mutattuk be. Kiállítással tisztelegtünk a Református Világtalálkozó és 1848–49 évfordulója előtt is. Más részük a Déri Múzeum kiállításaként készült.

1997 „Itt élned, halnod kell”. A kárpátaljai református gyülekezetek emlékeiből.

Küllös Imre fotóiból rendezte P. Szalay Emőke.

Kalotaszegi konfirmáció. A Református Világtalálkozó tiszteletére. Küllös Imre fotóiból rendezte P. Szalay Emőke.

1998 1848–49 emlékei a Kárpátalján. Küllös Imre fotóiból rendezte P. Szalay Emőke.

Koronavárosok: Huszt, Visk Técső. Küllös Imre fotóiból rendezte P. Szalay Emőke.

Magyarnak számkivetve. A drávaszögi református magyarok életéből. Küllös Imre fotóiból rendezte P. Szalay Emőke.

1999 „Végek dicsérete”. A drávaszögi református magyarok életéből. Küllös Imre fotóiból rendezte P. Szalay Emőke.

Osök jussán. A drávaszögi református magyarok életéből. Küllös Imre fotóiból rendezte P. Szalay Emőke.

2000 „Tűzben próbált arany”. Gótikus emlékek a kárpátaljai református templomokban. Küllös Imre fotóiból rendezte P. Szalay Emőke.

2002 Vajdasági református templomok. Winter Erzsébet fotóiból rendezte P. Szalay Emőke.

2004 Ungi templomok. Winter Erzsébet fotóiból rendezte P. Szalay Emőke.

„Uram, Te voltál hajlékunk nemzedékről nemzedékre” Winter Erzsébet fotóiból rendezte P. Szalay Emőke.

Ötvösremekek a Tiszántúlon. Rendezte: P. Szalay Emőke.

A kiállítások megnyitását többször vállalta Bölskei Gusztáv és Erdélyi Géza püspök, G. Szabó Botond gyűjteményigazgató.

A fotókiállítások iránt jelentős érdeklődés mutatkozott. Több múzeumban, templomban állítottuk ki őket. Nagyváradon a Sulyok Intézetben, Drávaszögben Csuzán, Pélmó-

nostoron a Magyar Házban és Kopácson mutattuk be, a Muramelléken Kisszerdahelyen. Az 1848-as kiállításunkhoz a Nemzeti Kulturális Alapprogramtól kaptunk támogatást ahhoz, hogy Kárpátalján mutathassuk be. Az „Uram, Te voltál hajlékunk...” kiállításunk Sepsiszentgyörgyön a Vallási néprajz a Kárpát-medencében című konferencián került bemutatásra.

Az első drávaszögi kiállításához kapcsolódóan felolvasó estet rendeztünk a Ráday Kollégiumban 1998. decemberében. A Drávaszögben, a Muramelléken szintén további kulturális programok kapcsolódtak a kiállításokhoz.

Molnár Ambrus videofilmek sorát készítette el. Ezek közül a Kalotaszegi konfirmáció és az Osök jussán c. filmeket emelném ki, amelyek ugyancsak több helyen kerültek bemutatásra.

Határontúli tagjaink között többen foglalkoznak irodalommal. Több mint 10 éve, hogy a Doktorok Kollégiuma ülősszaka alatt megrendezzük költői estünket, amelyeken verseikből, irodalmi munkáikból tartanak felolvasást, színesítve programjainkat. Az este-ken Ötvös László részvétele elmaradhatatlan, ő az egyik fő irányítója ezeknek az alkal-maknak. Más szekcióból is szívesen társultak hozzánk ezeken az alkal-makon. 2002-től már a megalakult Irodalmi Szekcióval közösen tartjuk a felolvasó esteket.

Az utóbbi években videofilm bemutatásokat rendeztünk a konferenciákon. S. Laczkovits Emőkének a naptári ünnepekről, Nagy Annának a kalotaszentkirályi konfir-mációról, Molnár Ambrusnak a kalotaszegi konfirmációról és a Drávaszögről készült videofilmjeit mutattuk be. 2002-ben a vajdasági református temetőkről, 2004-ben egy ökumenikus kegyhelyről szólt Raj Rozália és Nagy István filmje.

Sápy Szilvia a földesi zeneiskola tanulóinak kis műsorával a 2003-as Rákóczi Ferenc és a szabadságharc tiszteletére rendezett konferenciát és a 2006-os kiállításunkat színesít-tette.

Konferenciáinkat mindig nagy érdeklődés fogadja. Az augusztusi előadásaink hall-gatottsága igen jelentős, ötven-hatvan fő vesz részt programjainkon.

Kapcsolat a médiákkal

A szekció összefüggéseiről, konferenciáiról különböző sajtóorgánumban jelen-nek meg ismertetések, híradások, így a Reformátusok Lapjában, a Confessioban, a Nép-rajzi Hírekben, a debreceni Múzeumi Kurírban. Több alkalommal foglalkozott a szekció-ban folyó munkával a Kossuth Rádió határontúli kutatásokkal foglalkozó műsora, illetve a Méliusz Rádió.

Nagy jelentőségű a Református Tiszántúl című folyóiratban biztosított lehetőség, melynek keretében külön rovatban mutatkozhat be a szekció. Egyrészt a konferenciákon elhangzott előadások kerülhetnek közlésre, másrészt kisebb-nagyobb témákkal jelent-kezhetnek a szekció tagjai. Külön köszönet érte Fekete Károly főszerkesztőnek, hiszen így folyamatosan ébren tarthatjuk az érdeklődést munkánk, kutatásaink iránt.

A szekció tisztségviselői

A szekció elnöke 1981-től 2000-ig Molnár Ambrus volt, 2000 augusztusától P. Szalay Emőke látja el ezt a feladatot. Ekkor a szekció tagsága Dr. Dankó Imrét örökös elnökké választotta.

A szekció életében 2000-ig csupán a titkár személyében történt változás, Szigeti Jenőt 1994-ben követte Küllös Imre, majd 2004-től Mezey Tibor. Isten segítségével és a munkatársak támogatásával Molnár Ambrus munkájához és szelleméhez híven szeretnénk folytatni a szekció munkáját.

2006 december

JEGYZETEK

1 Újváry Zoltán: Beköszöntő. Vallási Néprajz 6. Debrecen 1994. I. – 2 Szerkesztői előszó. Vallási Néprajz 5. Debrecen 1991. – 3 Szabó Lajos: A református nép hitvilága a folklórban. Confessio 1980. 4. 29–34. – 4 Molnár Ambrus: Megkezdődött a református néprajzi gyűjtőmunka. Reformátusok Lapja 1981. 2. 3. – 5 Voigt Vilmos: Ajánlás. Vallási Néprajz 1. Budapest 1985. 8. – 6 Újváry Zoltán: Beköszöntő. Vallási Néprajz 6. Debrecen 1996. 4. – 7 Újváry Zoltán: Beköszöntő. Uo. 5. – 8 Újváry Zoltán: Beköszöntő. I. m. 4. – 9 Uő. Uo. 3. – 10 Molnár Ambrus: Előszó. Vallási Néprajz 9. 14.

A KERESZTSÉGRŐL SZÓLÓ KONFERENCIA ELŐADÁSAI

DR. VLADÁR GÁBOR

A keresztség sákramentumának bibliai teológiai aspektusai

(Vázlat)

Alapvető szempontok

Amikor a keresztyén keresztség bibliai teológiai aspektusait kívánjuk összefoglalni, két kritériumnak kell eleget tennünk:

Minden teológiai véleménynyilvánítás csak exegetikai alapozással történhetik. Ennek lényege: milyen kijelentéseket találunk az Újszövetségben a keresztséggel kapcsolatban. Ez tulajdonképpen a *normatív múlt* megállapítása, amely minden teológiai válaszadás egyetlen lehetséges kiindulópontja.

Az exegetikai múlt feltárása azonban még nem a teljesség értelmében vett „keresztség-teológia”. Teológiai felelősséggel csak akkor bonthatjuk ki a keresztség teológiájának bibliai aspektusait, ha az exegetikai eredményeket a jelen teológiai problémájaként tudatosítjuk, azaz dogmatikai-ekkléziológiai felelősséget vállalunk érte. Ebbe a felelősségvállalásba viszont beletartoznak az utóbbi kétezzer év egyháztörténeti válaszai is. A keresztség sákramentumának bibliai teológiai aspektusait csak így tudjuk felelősen megfogalmazni.

A kérdéskör rövid története

A keresztséggel kapcsolatos exegetikai-történeti vita szorosan kapcsolódik a gyermekkeresztség népegyházi gyakorlatának problématisztázásához. A múlt század első felében szinte magától értődőnek tűnt az a feltételezés, hogy az ősegyházban nem keresztteltek meg a kisgyermeket.¹ Ezt a teológiai konszenzust törte meg 1938-ban J. Jeremias kis füzeté,² amely elsősorban a korai zsidóságba áttérő prozelitusok gyermekeinek keresztségével foglalkozik. A tanulmány meglepő eredménye, hogy bár a prozelituskeresztséggel összefüggő missziói igehirdetés, megtérés-teológia teljesen a felnőttekre irányul, de ez mégsem zárja ki a prozelitus gyermek-, illetve csecsemőkeresztség gyakorlatát.³ Ezután O. Cullman – mintegy válaszul K. Barth nagy vitát kiváltott, 1943-as gwatti előadására⁴ – vizsgálta meg az újszövetségi iratok keresztség-teológiáját, és eközben az 1Kor 7,14 sokat vitatott locusát egészen új szempontok szerint elemezte.⁵ Bizonyos meggyőződésekkel ő is lehetségesnek tartja a gyermekkeresztség őskeresztyén gyakorlatát. A keresztyén család „keresztség-szolidaritása” ugyanis megköveteli, hogy a kisgyermeket is megkereszteljék.⁶ A gyermekkeresztség újszövetségi gyakorlatát erősen kétségbe vonja K. Aland: *Taufe und Kindertaufe* című művében.⁷

Egyházunkban egyrészt mindig is nyomon követték a keresztségről kialakult teoló-

giai vita menetét,⁸ másrészt a Doktorok Kollégiuma az 1970-es évek derekán részletesen tárgyalta a tematikát az egyes szekciókban.⁹ Végül nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy az 1990-es évek elején egyházunkban újabb vita bontakozott ki Tatai István „A csecsemőkeresztségről” című tanulmányával kapcsolatban.¹⁰

A nemzetközi és a hazai szakirodalom rövid áttekintése alapján nyilvánvaló: a témával való foglalkozásunk összetettebbé válik azzal, hogy a keresztség megalapozásakor figyelembe veendő textusok körét jelentősen kibővíti a csecsemő- vagy gyermekkeresztség kérdésköre. Továbbá: a számításba vehető újszövetségi locusok önmagukban is nagyon különböző értelmezési rétegeket képviselnek, mivel hol explicit, hol implicit módon foglalkoznak a keresztséggel. Végül: maguk a kutatók is sajátos textuskört, illetve értelmezési álláspontot képviselnek ugyanazon textussal kapcsolatban.

A gyermekkeresztségre vonatkozó újszövetségi textusok vizsgálata

A gyermekkeresztség igazolásának egyik klasszikus helye a Mk 10,13–16 par (Mt 19,13–15; Lk 18,15–17): Jézus megáldja a kisgyermeket. Különösen kiemelendő a 14. v.: „Engedjétek hozzám jönni a kisgyermeket és ne tiltsátok el tőlem őket, mert ilyeneké az Isten országa.” Az itt előforduló *kóluein* ige (= ne akadályozzatok, „ne tiltsátok”) az Újszövetségben gyakran használatos a keresztségről szóló leírásokban (vö. pl. Mt 3,14; Acta 8,36; 10,47; 11,17). Ebből több neves kutató arra következtetett, hogy e perikópában is a keresztségről van szó.¹¹ Vannak természetesen olyan locusok is az Újszövetségben, ahol a *kóluein* nem feltétlenül keresztség-specifikus jelentésű.¹² Tagadhatatlan viszont, hogy e perikópában nem csupán példaként vannak említve a gyermekek (ld. pl. Mk 9,33–37), hanem a Jézushoz fűződő kapcsolatuk a lényeges. A szakasz az 1960-as évek „gyermekkeresztség-vitájában” fontos szerepet játszott. De még a gyermekkeresztség mellett kiálló kutatók is elismerték, hogy ez a textus csak közvetve foglalkozik a keresztséggel: olyan megfogalmazásokra utal, amelyek csak a keresztség összefüggésében érthetők. A *kóluein* ígét egy feltételezett – máig ki nem mutatott – keresztelési liturgiából származtatták;¹³ azt a tényt, hogy a Lk 18,15-ben a *paida* helyett *brefé* áll, ugyancsak a csecsemőkeresztségre való utalásként értelmezték;¹⁴ abból pedig, hogy a Lukács-verzióban a gyermekek megáldása nincs említve, arra következtettek, hogy a szakasz a keresztelési liturgiában volt használatos.¹⁵ Ezeket az érveket a történeti kutatás mára megpróbálta érvénytelenné tenni,¹⁶ egyszerűen abból a feltételezésből kiindulva, hogy mivel a gyermekkeresztség az Újszövetségben teljes bizonyossággal nem mutatható ki, ezért nagy valószínűséggel nem is gyakorolták azt. Ezt azonban nem nevezhetjük eredménynek és hosszú távon nem is elégedhetünk meg vele. K. Aland K. Barth keresztségtanával való vitája során mutatott rá arra, hogy az őskeresztyén keresztelési gyakorlatból semmilyen körülmények között nem vonhatunk le egyházjogi vagy dogmatikai következtetéseket.¹⁷ Ezzel ellentétes álláspontot képviselt G. R. Beasley–Murray baptista teológus: *Baptism in the New Testament* (London, 1962). Könyvének végén a „bibliai keresztség rehabilitásáról” beszél, és azt a kérdést teszi fel a „nagy egyháznak”, hogy a hívők keresztségéhez, mint normális keresztyén keresztséghez való visszatérés tényleg elképzelhetetlen-e számukra.¹⁸

Meglepő, hogy az 1960-as évek gyermekkeresztség vitája során a Mk 10,13kk perikópájának „Sitz im Leben”-ét nem taglalták. Nem tették fel azt a kérdést, mi az elbeszélés funkciója. Milyen célból adták tovább a gyülekezetek? Véleményünk szerint ez az

apoftegma olyan gyülekezeti helyzetet feltételez, amelyben a gyermekkeresztség újtásként bevezetett gyakorlata konfliktust válthatott ki. Az elbeszélő nyilván csak azt kívánta megmutatni, hogy az Isten országában való részesedés ígérete – más véleményekkel ellentétben! – a gyermekek számára is érvényes. Ez azt jelenti, hogy a gyülekezethez való tartozásukat – annak minden következményével együtt – nem lehet elvitatni. Bizonyosan feltételezhető tehát, hogy némely csoportok már az újszövetségi korban gyakorolták a gyermekkeresztséget. Ez a tény azonban még nem jelenti szükségszerűen azt, hogy a gyermekkeresztség az 1. keresztyén században általánosan elterjedt lett volna az egyházban. Ezt a feltételezést valójában nem lehet sem kizárni, sem pedig kétségek nélkül tagadni. Nagy bizonyossággal feltételezhető azonban, hogy a gyermekkeresztséget a legtöbb gyülekezetben a kezdetektől fogva általánosan gyakorolták. Emellett szól az a tény, hogy zsidó szülők (illetve zsidó anya) gyermekeit születésüktől fogva zsidónak tekintették, míg „keresztyénne” csak a keresztség által lett valaki.¹⁹ Emellett szól továbbá az is, hogy a pogány világban hagyományos volt a gyermekek felszentelésének vallásos gyakorlata, és ez nem csupán a misztériumvallások sajátossága volt. Egyébként elképzelhetetlen volna az, hogy a tematikáról hallgatna az Újszövetség, amennyiben eltérne ettől, vagy a környezetében általánosan elfogadott gyakorlattól.²⁰ Leginkább azonban az a megfigyelés szól mellette, hogy amikor a gyermekkeresztség gyakorlatáról Tertullianus első ízben említést tesz, akkor a kérdéssel kapcsolatosan semmiféle konfliktusról nem hallunk. Ha a gyermekkeresztség csupán a Kr. u. 2. évszázad utolsó harmadában felbukkanó újtás lett volna, akkor minden bizonnyal nagy teológiai vitáirodalom bontakozott volna ki körülötte.²¹ Problematicusnak tűnik K. Aland állítása, miszerint a csecsemőkeresztség felesleges volt mindaddig, amíg az első keresztyének a közeli végváradalom izzásában éltek, amelynek kisugárzása mintegy a 2. évszázad közepéig érezhető volt.²² A gyermekkeresztség és a közeli végváradalom között a szakirodalom nem lát ilyen jellegű összefüggést, és a lényegyet tekintve valószínűtlennek is tűnik ez a feltételezés.

Az ún. *oikos*-formulák esetében (pl. 1Kor 1,16; Acta 16,15.33 és 18,8) az egész „háznép” megkereszteléséről van szó. E. Stauffer szerint a formula („ő és az ő háza népe...”) az ószövetségi rituális nyelvből származik, ahol mindig magába foglalja a kisgyermeket is.²³ Jogosnak tekinthető tehát J. Jeremias következtetése, aki egyrészt a kisgyermeket a háznéphez tartozónak tekinti, és ezért a gyermekkeresztség egyik bizonyító helyét látja e formulákban. Úgy véli, hogy az *oikos*-helyek és a zsidó körülmetélkedési terminológia között nyelvi rokonság áll fenn, és ebből arra következtet, hogy a keresztyén keresztelési gyakorlat számára a zsidó körülmetélkedési rítus mintaként szolgálhatott. Mivel a körülmetélkedés – ismeretes módon – a 8. napon történt, hasonlólt feltételezhetünk az őskeresztyén keresztség vonatkozásában is.²⁴ Aland ezzel szemben azt az álláspontot képviseli, hogy az *oikos*-formulának nincs közük a zsidó körülmetélkedési terminológiához.²⁵ Azt is tudomásul kell venni, hogy a házastárs megkeresztelkedése sem mindig vonja maga után a többi családtag megkeresztelkedését (vö. 1Kor 7,12–16). Ennek ellenére nem mondhatjuk, hogy amikor az „egész háznép” megkeresztelkedett, ebből ki lettek volna zárva a csecsemők és a kisgyermek. Pregnánsan fogalmaz P. Althaus: „Az ősegház számára a gyermekkeresztség nyilván a *felnőttkeresztség* felől nyeri el a maga értelmét és jogát...” Ez az *oikos*-formulák lényege. Mert hiszen a „felnőttkeresztség” a *szülők* keresztsége, a gyermekkeresztség pedig a *fiak és leányok* keresztsége.”²⁶

A keresztyén gyermekkeresztségnak a zsidó prozelitus-kereszteléssel való egybevetése azért hasznos, mivel itt – a felnőttekkel együtt – a kisgyermeket és a csecsemőket is megkeresztelték. Ezt az analógiát azonban kronológiai okokból nem tekinti sok kutató meggyőzőnek,²⁷ illetve nem tartják bizonyíthatónak, hogy a keresztyén gyülekezetek ténylegesen át is vették ezt a gyakorlatot. Ennek ellenére van olyan hely az Újszövetségben, amely közvetett analógiaként értelmezhető. A Kol 2,11k-ben ezt olvassuk: *En hó kai perietméthéte peritomé acheiropoiétó en té apekdýsei tu sómatos tés sarkos en té peritomé tu Christu, syntaphentes auto en tó baptismó*. Itt a keresztyén keresztség metaforikus körülírása a „Krisztus körülmetélésével” (*en té peritomé tu Christu*) kifejezés. A zsidóságba való áttéréskor a pogány családok férfitagjait körülmetélték, nőtagjait tisztulási fürdőnek vetették alá. Analóg módon hasonló történhetett a keresztyénségre való áttéréskor: a „Krisztus körülmetélése” a keresztség, amely magába foglalta az áttérő családok csecsemőit is.²⁸ A gondolat értelme: amint a körülmetélkedés, illetve a prozelitus-keresztség Isten (zsidó) népének közösségébe integrál, hasonlóképpen integrálja a keresztyén keresztség a hívőket Isten új, eszkatológiai népének közösségébe, amely zsidókból és pogányokból tevődik össze.

A Mt 28,19kk missziói parancsát nem elemzem, mivel a konferencián Szabó Csaba előadása részletesen foglalkozik vele. Csupán a gyermekkeresztség szempontjából vizsgálva a jól ismert parancsot, úgy fogalmazhatunk: a népek megkeresztelése nyilván magába foglalhatja a gyermekeket is. Ezt az értelmezést igazából sem kizárni, sem bizonyítani nem lehet. Nem következtethetünk azonban a *baptizontes didaskontes* szekvenciából a gyermekkeresztségre. A főmondat ugyanis a *mathétensate didaskontes* kijelentéssel kezdődik, és mindkét particípium (*baptizontes didaskontes*) e főigének van nyelvtanilag alárendelve. Így semmilyen tartalmi vagy időrendi következtetést nem lehet a keresztség és a tanítás vonatkozásában e parancsból levonni.

Exegetikailag ugyancsak nyitott kérdés, hogy az Acta 2,39-ben megfogalmazott „ígéret” – amelyről Péter azt mondja: „nektek szól és a ti gyermekeiteknek” – Péter egész igehirdetésére vonatkozik-e (Acta 2,14–36), vagy pedig a 2,38b-ben említett keresztségre. Nyilván ez utóbbira kell gondolnunk.

Végül ide sorolandó az Ef 6,1 és a Kol 3,20 keresztyén házirendjének intése: „Ti gyermekek szót fogadjatok szüleiteknek az Úrban”. Mivel az *en kyrió* és az *en Christó* ekkleziológiai formula, az egyházban való lét viszont a keresztség által történik, ezért itt abból a feltételezésből indulhatunk ki, hogy a gyermekek az őskeresztyén gyülekezet közösségéhez tartoznak. Az Újszövetségben ugyanis soha nem találkozunk megkereszteltlen egyháztagokkal. E logika alapján látta igazoltnak az újszövetségi kor gyermekkereszt-ségét D. Bonhoeffer.²⁹

Első összefoglalás

Fentebbi áttekintésünk mutatja, hogy az újszövetségi iratokból az ősegyház gyermekkeresztség gyakorlatát nem lehet egyértelműen sem cáfolni, sem pedig igazolni. E tényállás alapján azonban eljuthatunk-e arra a következtetésre, hogy az ősegyház „csak felnőtteket keresztelt”,³⁰ és a gyermekkeresztség csak a 3. évszázadtól kezdődően jelentkezik? De még ha így is volna, akkor is kérdéses: mi teszi ezt a történeti változást teológiaiailag vitatottá. Vajon a gyermekkeresztség esetében más helye volna a keresztségnek a

keresztyén ember életében, mint a felnőttkeresztség esetében? Nyilvánvaló, hogy a csecsemő-, illetve gyermekkeresztség esetében a keresztség keresztyénné lételünk alapja, illetve alapvetése, míg a felnőtt-keresztség esetében a keresztyénné létel következménye. E pontosítás szükséges ahhoz, hogy lássuk a csecsemő-, illetve felnőttkeresztség szembeállításának megkérdőjelezhető és szükségtelen voltát, amit az Újszövetség egyáltalán nem igazol. Mindazáltal igaz, hogy az Újszövetség kifejezetten csak a hitre jutottak megkereszteléséről beszél. Az Újszövetségben általános szabályként érvényes, hogy először elhangzik a hitet ébresztő igehirdetés, majd erre következik a hívő megkeresztelkedése (vö. Acta 2,38–41; 8,12k.36–38; 9,17kk; 10,44–48; 11,15kk; 16,31kk; 18,8.24; 19,4k; 22,14kk). Ettől az általános szabálytól azonban találunk eltéréseket is. Ilyen pl. éppen a Mt 28,19k missziói parancsa, és ugyanúgy nyitott kérdés hit és keresztség egymás mellé rendelése a Gal 3,23–29-ben, vagy a Kol 2,12-ben, Ef 4,5-ben, Zsid 6,1k-ben. Az igehirdetésből származó hit előzménye lehet, de nem emberi feltétele a keresztségnek (vö. Róm 4,6). Mindezek alapján egyáltalán nem lehet kizárni azt, hogy az újszövetségi korban a hívők keresztsége mellett gyakorolták a csecsemő- és gyermekkeresztséget.³¹ Végző soron azonban a gyermekkeresztség kialakulásának történeti kérdését el kell különítenünk a keresztség lényegének teológiai megalapozásától.

Az újszövetségi keresztséggyakorlat történeti kontextusa

Az Újszövetség keresztséggel kapcsolatos kijelentéseit nem szabad csupán abból a szempontból vizsgálni, hogy azok igazolják-e a gyermekkeresztséget, vagy sem. Ez ui. a mi modern problematikánk, amelyet az a kor egyáltalán nem ismer. Az Újszövetségben néha hallunk ugyan egyének megkeresztelkedéséről is, gyakoribb azonban egész családok vagy kisebb-nagyobb közösségek megkeresztelkedése. Az Újszövetség lényegében csak az etióp főembert (Acta 8,36–39) és Pál apostolt (Acta 22,16) említi név szerint, akik feltételezhetően személyes meggyőződés alapján keresztkedtek meg. Mindkét esetben olyan egyedülálló személyekről van szó, akiknek nem volt családjuk. Pál nőtlen állapotát kegyelmi ajándéknak tekintette (1Kor 7,1kk), az etióp főember pedig eunuch volt (Acta 8,27). Egyetlen alkalommal hallunk mintegy háromezer ember megkeresztelkedéséről (Acta 2,41), két másik esetben kisebb, összetartozó csoportokról van szó (Acta 8,12; 18,8), egyébként azonban „egész háznépek” keresztkednek meg (1Kor 1,14: itt Pál Kriszpuszt családfőként említi, vö. Acta 18,8; ld. továbbá 10,48: Kornéliusz, sőt vendégei is; 16,15: Lídia; 1Kor 1,16: Sztefanász; Acta 16,33: a filippibeli börtönőr).

Tudomásul kell vennünk azt is, hogy az Újszövetségben előforduló keresztelesek az evangéliumhirdetés legkorábbi korszakából származnak, amikor zsidók vagy pogányok *első ízben* találkoztak a Krisztusról szóló bizonyágtétellel. Ebből következik, hogy nem hallunk olyan személyek megkereszteléséről, akiknek családtagjai korábban már hitre jutottak volna.³² Az apostoli kor gondolkodásának és a családi összetartozás érzésének el-
lene mondott volna az a gyakorlat, ha egész családok áttérésekor a gyermekeket és csecsemőket kizárták volna a keresztségből azzal a céllal, hogy majd később keresztkelik meg őket, ha a hitbeli érettség valamilyen fokára eljutnak. Ez teljességgel modern gondolkodás, és maga a gondolat is a történelmi tényeken való erőszakot. A vallás az ókorban nem magánügy, hanem az egész életet áthatja. A gyermeket születésétől fogva vallásos szokások egész sora veszi körül, maguk tevőlegesen részt vesznek a felnőttek kultuszá-

ban. Ez érvényes mind a zsidóság, mind pedig a keresztyénség vonatkozásában. Amint láttuk, a prozelitus-keresztség alkalmával a kiskorú gyermekek zsidónak számítanak. A kortörténeti analógiák tehát mind arra mutatnak, hogy a keresztyén gyermekkeresztség nem a Kr. utáni 2. évszázad találmánya.

A kortörténeti analógiák között érdemes egy pillantást vetni a qumráni szövegekre is, mivel az itt említett mosakodások és a János-Jézus korabeli keresztséggyakorlat között szoros egyezéseket lehet látni. Fontos azonban tudni, hogy a zsidóságban a keresztségnek két különböző, egymástól jól elválasztandó hagyománya van. Az egyik a bűnbánat keresztsége, amelyet János is gyakorolt, a másik a Lélek ajándékát adó keresztség, amilyen a keresztyén keresztség. János a megtérés keresztségét hirdette és a hozzá jövők a Jordán vízében merültek alá. Ezt a keresztséget a korabeli, egyéb vallásos mosakodásoktól az különböztette meg, hogy egyszeri volt, közvetítője pedig egy prófétai személy, Keresztelő János. A keresztelés módjáról nem ad leírást a Szentírás, mégis a keresztyén ikonográfia szerint János úgy „merítette” víz alá a megkeresztelkedni vágyót, ahogyan a tisztátalanra vált eszközöket szokták (ld. pl. 3Móz 11,32).³³ Valószínűbb azonban, hogy János, az Illés-tanítvány Elizeus prófétához hasonlóan, a Jordánhoz küldte az embereket (vö. 2Kir 5,8kk), hogy a folyóban alámerülve tisztuljanak meg. Tehát nem ő maga merítette alá őket, hanem Elizeushoz hasonlóan prófétai parancsot adott nekik.³⁴ Az Illés-Elizeus-tipológia jelentős szerepet játszik a Keresztelő Jánosról szóló hagyományban.

A qumráni szövegek is ismerik a vallásos jellegű mosakodásokat.³⁵ Ezek azonban nem egyszeri mosakodások, másrészt pedig a megtisztulni vágyó saját maga végezte el. A szektaszabályzat szerint (az 1QS erre állandóan emlékeztet) e mosakodások vagy bemelegítések feltétele a megtérésre való hajlandóság volt. Csak az mehetett a tisztulási fürdőbe, aki alávetette magát Isten parancsolatainak. Ez esetben tehát a mosakodás mint a test megtisztítása a „vétek” megszüntetésének a záróaktusa volt. A tulajdonképeni bűnbocsánat azonban már előtte megtörtént Isten Lelke által (1QS 3,6-8). A 4Q414-es qumráni szövegek olyan imádság- és himnusztröredékeket tartalmaznak, amelyeket a megtisztulások alkalmával kellett mondani. Szó van ezekben is, a János keresztségéhez hasonlóan, „bűnhődésről”, „szövetségéről”, Isten „szentségéről” és a mosakodást itt is megelőzi a megtérésre való felhívás. Mindkét esetben bemelegítésről van tehát szó, amely a megtérés érzékletes ábrázolása és megpecsételése. A különbség természetesen az, hogy a János keresztsége sajátos eszkatológiai kontextusban jelentkezik. Ez az egyszeriség a keresztyén keresztségnek is jellegzetessége. Ebben a vonatkozásban a János keresztsége szinte a qumráni bemelegítés és a keresztyén keresztség között áll.

A János-féle bűnbánat-keresztségtől azonban meg kell különböztetnünk a keresztségnek azt a fajtáját, amely a Lélek végső kiáradásakor következik be. A qumráni szövegek is tudnak arról, hogy az Isten Lelkének várt kiáradása végérvényes lesz. A szektaszabályzat ezt mondja: „Und er wird sprengen über sie den Geist der Wahrheit wie Reinigungswasser zur Reinigung von allen Greueln...” (1QS 4,21k).³⁶ A Léleknek ez a kiáramlása egyszeri lesz, és egyúttal minden gonoszságnak a végét jelenti. Isten Lelke úgy fog kiáradni, mint a víz, tehát a keresztséghez hasonló folyamat lesz. Ez az esemény azonban nem rituálisan történik meg, hanem a szöveg az eszkatologikus lélekkiáradás képszerű leírása. Ezzel szemben a korai keresztyénség a keresztséget a Lélek ajándékaként értelmezte (vö. pl. Jn 3,5), ez különböztette meg a János keresztségétől. Szinte azt mondhatnánk, hogy az első

keresztyén gyülekezetek keresztsége azt ritualizálta, amit az 1QS 4,21k a zsidóság váradalmaként fogalmazott meg képszerűen. Egy metafora ritualizálásáról van tehát szó, amint az a korai keresztyénség más rítusainál is megfigyelhető.³⁷

Az újszövetségi keresztség lényege

A keresztséget az Újszövetség mindig úgy mutatja be, mint a Szentlélek által való megajándékozottságot. Ha ebből a szempontból átnézzük az Újszövetséget, láthatjuk: a Jézus nevére történő keresztség egyúttal a Lélek keresztsége is. Az első keresztyén gyülekezetek közös hitvallása az, hogy a keresztség a Szentlélek által történik és hogy a Lelket a keresztség közli (vö. 1Kor 6,11; 12,3; 2Kor 1,22; Ef 1,12k; 4,30; Tit 3,5; 1Jn 2,20,27). A Szentlélek által való megújítás minden emberi tevékenységet kizár (vö. Tit 3,5a): az újjászületés Isten cselekedete. A megújulás „felülről” (Jn 3,3), „a Lélektől” (6. v.), mégpedig „víztől és Lélektől” (5. v.) van. Az újjászületés ezért hasonló a testi születéshez, amelynek nem vagyunk cselekvő részesei. A keresztség és a Lélek munkája egy és ugyanazon esemény: a keresztség a Lélek által történik, a Lélek pedig a keresztség által lesz tevékeny.

A keresztség és a Szentlélek összefüggése az Acta-ban is megfigyelhető. Ami az első Pünkösöd alkalmával a tanítványi kör tagjaival keresztelés nélkül történik, ugyanaz történik a későbbiek során a hitre jutott megkeresztelkedettekkel is. Amint a keresztség által Krisztus tulajdonaivá leszünk, úgy leszünk egyúttal a Szentlélek uralmi területének tagjaivá is. A Szentlélek ugyanis a Krisztus Lelke (Róm 8,4), a Fiú Lelke (Gal 4,6), az Úrnak Lelke (2Kor 3,17). Lehetetlen tehát úgy Krisztushoz tartozni, hogy ne lennénk egyúttal a Lélek erőterén belül (Róm 8,9b; 1Kor 15,45; 2Kor 3,17). A Lélek a feltámadott Úr földi jelenléte. A Lélekben nyilvánul meg a feltámadott Úr a feltámadás ereje által.³⁸ Az újszövetségi levelekkel és Jn ev-val ellentétben az Acta leírásaiban a keresztség és a Lélek kiáradása nem mindig esik egybe, noha az időbeli összefüggések kimutathatóak (Acta 2,38). Péter Kornéliuszt és háza népét csak azután keresztelte meg, hogy Péter prédikációja után kiáradt rájuk a Lélek (Acta 10,44 és 11,15). Apollósról is tudjuk, hogy „Lélekben buzgó” volt (Acta 18,25), noha még nem keresztkedett meg a Krisztus nevére. A samáriai keresztyének viszont csak megkeresztelkedésük után kapták a Lelket, Péter és János kézrátételével (Acta 8,17). Itt tehát a keresztség és a Lélek ajándéka nemcsak időben tér el egymástól, hanem más személyek által is közöltetik (Fülöp kereszttelt, a kézrátételt Péter és János gyakorolta). A keresztségnek és a Lélek ajándékának időbeli különbözősége különösen akkor feltűnő, amikor a Krisztusról szóló üzenet új területeket hódít meg (pl. samáriai misszió, Kornéliusz).

Isten Lelke azonban nem kötődik egyedül a keresztséghez. Ott és akkor adja ajándékait, ahol és amikor akarja. De fontos az is, hogy a Szentlélek ajándéka csupán „foglálója”, „záloga” a Lélek további ajándékainak. Vagyis a Szentlélek, ellentétben Jézus Krisztus egyszer s mindenkorra testté lételével, újra és újra adni akarja önmagát. A Lélek adománya a keresztteléskor nem egyszeri ajándék, hanem az első, amelyet további ajándékok követhetnek. Csak így van értelme az apostoli intésnek, hogy törekedjünk a nagyobb kegyelmi ajándékokra (1Kor 12,31; 14,1).

A keresztségéről szóló tanítás történetében gyakran figyelmen kívül hagyták a Léleknek ezt a szabadságát, vagyis hogy a Szentlélek a megkeresztelt ember további életét új és új ajándékokkal gazdagítja, és vezeti őt. A keresztség eseménye nem helyez a lelki tö-

kéletesség állapotába. Ennek elfelejtése újra és újra felgerjeszti azt a félelmet, hogy a kapott ajándékokat bűnös módon elveszíthetjük. Ez a félelem annál nagyobb, minél inkább egyszeri és végérvényes ajándéknak gondoljuk a keresztségben kapott lelki ajándékokat. Végso soron a gyermekkeresztség kritikája is ezen a félreértésen alapszik. Még inkább tapasztalható ez akkor, ha az újjászületést entuziasztikus élményekkel azonosítjuk. A keresztséget ez a szemléletmód végigkíséri az egyháztörténet során.³⁹

A keresztség lényegét a protestáns teológián belül leginkább Isten ígéje felől ragadhatjuk meg. A keresztséget és úrvacsorát a protestantizmusban az ún. „sákramentumok” néven említjük, mert az egyház egyetlen sákramentuma tulajdonképpen Jézus Krisztus. Keresztség és úrvacsora ezen egyetlen sákramentum ünneplése. Az újszövetségi evangélium meghirdetése két elemből áll: Isten ígéréteiből (promissio Dei) és az evangélium hirdetéséből származó emberi hitből (fides). Isten ígéje és az ember hite – ez a keresztyén igehirdetés lényege. Isten ígéjének meghirdetése a keresztségben a Krisztus nevére történő különböző keresztelési formulákban történik: „keresztellek téged a Jézus/Krisztus nevére” (pl. Acta 19,4; Gal 3,27; 2Kor 1,21; Róm 6,3 stb.). A keresztség tehát nem több és nem más, mint Isten ígéje maga.

Összefoglalás

Jelen helyzetünk teológiai eszmélődésre hív, de nem indulhatunk el emberi gondolatok nyomán. Az egyház még soha nem újult meg azáltal, hogy valakik kiadták a jelszót: „vessük el a gyermekkeresztséget!” A gyermekkeresztség elvetése nem hatékony eszköz az egyház megújítására, hiszen a felnőttkeresztség esetében is rengeteg visszaesés és elbukás tapasztalható. Tehát: ugyanúgy népegyház maradnánk. A keresztség nem emberi válasz az Isten mindenek, még a hitünket is megelőző kegyelmére, amelyet az ember mindig csak elfogadhat. Az igehirdetésből származó hit előzménye, de nem emberi feltétele a keresztségnek.

JEGYZETEK

1 Vö. J. Schneider: Die Taufe im Neuen Testament. Berlin, 1952., különösen 9-18. l. – B Hat die älteste Christenheit die Kindertaufe geübt? Göttingen, 1938. – 3 I. m. 17. 1. – 4 Die kirchliche Lehre von der Taufe. Theol. Studien, 14. füzet, Zürich, 1947. – 5 Die Tauflehre des Neuen Testaments. Erwachsenen- und Kindertaufe. AThANT 12. Zürich, 1948. Magyar nyelvű ismertetése Pákozdy László Mártontól, Theol. Szemle, 1948. 1. körlevél, 60-62. – 6 I. m. 39. 1. – 7 Az 1971-ben kiadott tézisek barokkos alcíme: „40 Sätze zur Aussage des Neuen Testaments und dem historischen Befund, zur modernen Debatte darüber und den Folgerungen daraus für die kirchliche Praxis – zugleich eine Auseinandersetzung mit Karl Barths Lehre von der Taufe.” Emlekezetem szerint a tanulmányt Varga Zsigmond J. egykori debreceni újszövetséges professzor fordításában, sokszorosított technikával kiadták és terjesztették. – 8 A Barth-Cullmann vitára nézve ld. pl. Sarkadi Nagy Pál: A hit és keresztség viszonya a Bart-Cullmann vitában. In: Református Gyülekezet, II. éf. (1950), 6. sz., 471kk; illetve Victor János: A keresztség szimbolizmusa című rendkívül invenciózus írása, 1946 és 1994. – 9 Csak példaként említjük Rózsai Tivadar: A keresztség ekkleziológiai értelme című dolgozatát. In: Theol. Szemle Uf. XVII (1974), 29-36., illetve Szathmáry Sándor: A keresztség az Újszövetségben, Budapest, 1990. – 10 Ld. Theol. Szemle Uf. XXXVII (1994), 5-11. – 11 Vö. pl. O. Cullmann: Die Tauflehre des NTs. AThANT 12. Zürich, 1948. 65-73. 1.; J. Jeremias: Die Kindertaufe in den ersten vier Jahrhunderten. Göttingen, 1958., 65-67. 1. – 12 Pl. Mk 9,38k; vö. Lk 9,49; Lk 6,29; 11,52; 23,2, vö. K. Aland: Die Säuglingstaufe im NT u. in der alten Kirche. Eine Antwort an J. Jeremias. TEH 86, München, 1961, 68k. – 13 Vö. O. Cullmann: Die Tauflehre des NTs. 72. 1. – 14

Vö. J. Jeremias: Die Kindertaufe 67. 1. – 15 Jeremias, uo. – 16 G. Barth: Die Taufe in frühchristlicher Zeit. BThSt 4. 1981. 143kk. 1. – 17 I. m. 42-45. 1. – 18 I. m. 509. I. – 19 A. Oepke szerint a zsidó fiúgyermek körülmétése nem a zsidóságra való felvétel formális aktusa volt, hanem törvény által előírt köteleesség, amit minden újszülött fiúgyermeken végre kellett hajtani. Vö. ThWbNT V,646. Ennyiben nincs teljes analógia a keresztyén keresztség és a zsidó körülmétékezés között. Ha tehát azt feltételezzük, hogy az első zsidókeresztyén gyülekezetekben az újszülött fiúgyermekeket körülmétélték, úgy azt is feltételezhetjük, hogy a gyermekkeresztség kérdése először a zsidó-, illetve pogánykeresztyénekből álló „vegyes” gyülekezetekben vetődött fel. – 20 Ld. erre nézve H. Windisch ma is időtálló tanulmányát: „Zum Problem der Kindertaufe im Urchristentum”, ZNW 28 (1929), 118-142. – 21 A legkorábbi egyértelmű bizonyíték a gyermekkeresztség gyakorlatának egyházi meglétére Tertullianus: De baptismo című írása, 18,5. A hely egyébként mutatja, hogy Tertullianus állandó gyakorlatot kritizál és nem valamiféle újítást. Ezt jól látja J. Jeremias: Nochmals: Die Anfänge der Kindertaufe ThEH 101 (1962) 55. 1. – 22 I. m. 77k. – 23 E. Stauffer: Zur Kindertaufe in der Urkirche. In: Deutsches Pfarrblatt (1949), 152kk. – 24 J. Jeremias: Die Kindertaufe, 24-26. 1. – 25 I. m. P. 60-67. 1. – 26 P. Althaus: Was ist die Taufe? In: Theol. Literaturzeitung (1949), 705kk. – 27 Vö. R. Bultmann: Az Újszövetség teológiája. Bp. 1998. 48.; E. Schlink: Die Lehre von der Taufe. Kassel, 1969, 18. – 28 A Talmud Jebamot traktátusa szerint: „Ha egy terhes asszony prozelitává lesz, gyermekét nem szükséges megkereszteni” mivel az édesanya áttéréssel a kiskorú gyermek is megkeresztelkedett (Jeb 78a). – 29 D. Bonhoeffer: Zur Tauffrage (Gutachten). In: Gesammelte Schriften, III, 1960, 431-454. – 30 Amint teszi ezt Bultmann: Az Újszövetség teológiája 120. 1. – 31 Nem meggyőző tehát – véleményem szerint – K. Aland igyekezete (ld. fentebb idézett művét!), aki mindenképpen egyértelmű újszövetségi bizonyítékot akar találni a gyermekkeresztség ellenében, és ezt a bizonyítékot az 1Kor 7,14-ben véli megtalálni. Ő e hely alapján arra következtet, hogy a korai keresztyén időkben a keresztyének gyermekeit általánosan „szenteknek”, azaz bűn nélkülieknek tekintették, ezért nem keresztelték meg őket. – 32 Vö. O. Cullmann: Die Tauflehre des neuen Testaments. Zürich, 1948. 1. – 33 Talán János görög mellékneve miatt: baptizón vagy baptistés; a filológiai vonatkozásokat ld. Varga Zsigmond kitűnő görög-magyar szótárának baptizó címszava alatt. Kár, hogy a címszó kortörténeti adalékai egy bizonyos irányba terelik a gondolkodást. – 34 Ennyiben tehát nem volt keresztelési gyakorlata „teljesen egyedülálló jelenség”, vö. Varga, i. m. 132. hs. – 35 CD; IQS; 4Q414; IQM. A qumráni szövegek fordítását ld. J. Maier: Die Texte vom Meer. München-Basel, 1960; E. Lohse: Die Texte aus Qumran hebräisch und deutsch. München, 1964. – 36 J. Maier fordítása. Erre a qumráni helyre és a keresztyén keresztséggel való összefüggésére Kl. Berger hívja fel a figyelmet, Qumran und Jesus. Stuttgart, 1993. 75. 1. – 37 Pl. a Szentlélekkel való megkenetésből valóságos kenet lett. Vö. Berger, i. m. 75. 1. – 38 E. Käsemann: „Geist” címszó, RGG II, 1274 hs. – 39 Ld. erről bővebben E. Schlink: Die Lehre von der Taufe. Kassel, 1969, 53kk.

DRS. FÜSTI-MOLNÁR SZILVESZTER

A keresztség sákramentumának rendszeres teológiai kérdései¹

Bevezetés

A keresztség sákramentumának rendszeres teológiai kérdéseit jól fogja át Jézus, Zebedeus fiainak, a hatalomra vonatkozó kérdésükre adott válasza: „megtudtok-e keresztelkedni azzal a keresztséggel, amellyel én megkeresztelkedem?” (Mk 10,38²).

A teológiai megközelítés sohasem hagyhatja figyelmen kívül azt a kontextust, ami-ben egy adott kérdés dogmatikai hátterét vizsgálja. A teológia feladatának tillichi meghatározása szerint a teológia egyfelől alapvetően tárgyának, azaz Isten igéjének igazsága, másfelől pedig az időszituáció feszültségének határhelyzetében van.³ Bavinck figyelmeztet azonban arra is, hogy „a misztérium a dogmatika lételeme. (...) Az igazság, amelyet Isten önmagáról a természetben és az Írásban kijelentett, messze meghaladja az emberi felfogóképesség és megértés határát. Ebben az értelemben a dogmatikának semmi más

témája sincs, csak a misztérium, mert nem véges teremtményekkel foglalkozik, hanem kezdettől fogva mindvégig valamennyi teremtmény fölé emeli magát, az Örökhöz és Végtelenhez”.⁴ Az előbbi megállapításokat nem hagyhatjuk figyelmen kívül a keresztség kérdésével kapcsolatban. A mai keresztelési gyakorlat számos összetevőt hordoz, amellyel párbeszédbe helyezkedve úgy kell állást foglalnunk, hogy ne a gyakorlat kontextusa váljon dogmatikai megközelítésünk textusává, hanem Isten nekünk adott kijelentése.

E rövid gondolatébresztő tanulmányban a bevezetés szintjén, vázlatosan felelevenítjük a keresztséggel kapcsolatos teológiatörténeti állásfoglalásokat, amelyek a mai gyakorlat mögött meghatározóan, egyfajta pluralitásban húzódnak meg. Ezt követően az egyházat körülvevő és sok tekintetben meg is határozó szekuláris környezet néhány jellemvonásáról próbálunk meg jelzést adni, amely a keresztyén identitásvesztés folyamatában jelentős szerepet tölt be, valamint néhány példán keresztül illusztráljuk a keresztség teológiai megértésének nehézségeit a mai kor kihívásai közepette. Következtetésként pedig néhány olyan fontos elemre hívjuk fel a figyelmet a keresztség sákramentumának rendszeres teológiai összefüggéseiben belül, amelyek továbbgondolása egyházi életünk és gyakorlatunk szempontjából meghatározó lehet.

Teológiatörténeti (vázlatos) áttekintés

A reformáció előtt

Az Apostolok Cselekedeteiről írott könyv bizonyossága szerint Lukács Jézus földi történetét János keresztségével látja elkezdődni. „...kezdvé a János keresztségétől addig a napig, amelyen felvitetett tőlünk: még valaki tanúja legyen velünk együtt az ő feltámadásának.” (ApCsel 1, 22) János keresztsége és a Jézus Krisztus nevébe való megkeresztelkedés jelentős eszkatológiai váltást jelent. Míg János keresztsége egy eljövendő új korszaknak az ígéretére vonatkozott, addig a Jézus Krisztus nevébe való megkeresztelkedés az eljövendő új korszaknak a megvalósulását, jelen idejét fejezi ki, ahogyan erről az Apostolok Cselekedetei számol be: „Ezután megkérdezte tőlük: »Akkor hogyan kereszteltetek meg?« »A János keresztségével« - válaszolták ezek. Pál ekkor így szólt: »János, amikor keresztelt, megtérést követelt, de azt mondta a népnek, hogy abban higgyenek, aki utána jön, azaz Jézusban.« Amikor ezt meghallották, megkeresztelkedtek az Úr Jézus nevére. És amikor Pál rájuk tette a kezét, leszállt rájuk a Szentlélek, úgymint különböző nyelveken szóltak, és prófétáltak.” (ApCsel 19,3–6). Ez az új korszak kezdődött el Jézus Krisztus földi életével, halálával és feltámadásával. Jézus ezért teszi fel a kérdést tanítványainak: „...meg tudtok-e keresztelkedni azzal a keresztséggel, amellyel én megkeresztelkedtem?” (Mk 10,38). Jézus keresztségének meghatározó eleme: „kiinni a poharat” és elszenvedni a halált a kereszten. Jézus Krisztus szenvedése és halála egyetemesen határozza meg a mi keresztségi gyakorlatunk teológiai értelmét is. Éppen ezért a keresztség mint Jézus halálának és feltámadásának jele a legbizonyosabb tanúságtétel arra nézve, hogy Isten országa, az új korszak itt és most jelen van, hogy a gonosz hatalmát legyőzte, és hogy Isten megváltástörténete fordulóponthoz érkezett Jézusban, ahogyan erről Pál ír a Római levél 6. részében: „...nem tudjátok, hogy mi, akik a Krisztus Jézusba kereszteltettünk, az ő halálába kereszteltettünk? A keresztség által ugyanis eltemettettünk vele a halálba, hogy amiképpen Krisztus feltámadt a halálból az Atya dicsősége által, úgy mi is új életben járjunk” (Róm 6,2–3).

A keresztségnek a feltámadott Krisztus győzelmét kell hirdetnie a „Krisztus testeként” (1Kor 12,12) értelmezett egyházban úgy, hogy egyben meghatározza az egyház missziós küldetését is, ahogyan az Máté evangéliumának 28. részében nyilvánvalóvá válik: Jézus hozzájuk lépett, és így szólt: „Nekem adatott minden hatalom mennyen és földön. Menjetek el tehát, tegyetek tanítvánnyá minden népet, megkeresztelve őket az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevében, tanítva őket, hogy megtartsák mindazt, amit én parancsoltam nektek; és íme, én veletek vagyok minden napon a világ végezetéig” (Mt 28,18–20).

A keresztségben a víz mint jel többek között ezt az egyetemes és missziói távlatot is hivatott szimbolizálni. A víz az élettel és áldással kapcsolatos pozitív asszociációival szimbolizálja a folytonosságot az ó- és új teremtés között, a megtisztulást, a bűnnek való meghalást és az új életre való beteljesedést.

Mindennek színtere a „Krisztus testeként” (1Kor 12,12) értelmezett egyház. A keresztség és Isten népének szoros kapcsolata Pál leírásában egyértelmű: „...atyáink mindnyáján a felhő alatt voltak, és mindnyáján a tengeren mentek át, és mindnyáján megkeresztelkedtek Mózesre a felhőben és a tengerben” (1Kor 10,1–2) A keresztség tehát Krisztus testébe való beoltás, beavattatás és felvétel az Isten Fiainak szövetségébe, ami önmagában is kijelöli az Isten egy, szent és egyetemes egyházának lényegi egységét, ahogyan erről Pál ír a Galata-levéiben: „Akik Krisztusba keresztelkedtetek meg, Krisztust öltöttétek magatokra. Krisztusban tehát nincs zsidó, sem görög, nincs szolga, sem szabad, nincs férfi, sem nő, mert ti mindnyáján egyek vagytok a Krisztus Jézusban” (Gal 3,27–28). A keresztség ezzel meghatározza keresztyén identitásunk alappillérét is, mint identitás a keresztségben, ami Isten békéltető szeretetének gyógyításához vezet bennünket.

A Krisztus halálába és feltámadásába való bekeresztelkedésünk teszi keresztyén váradalmainkat reálissá az Ő visszajövetelére nézve. Ez adja meg keresztyén küldetésünk értelmét és így bizonyágtételünk alapját is. Ennek a teológiai alpnak a mellőzése a keresztség gyakorlatából vezethet ahhoz, hogy a keresztyén közösségek elveszítik eszkatologikus, ökumenikus és missziós távlataikat.

Krisztus megváltásának gazdagsága, amit csak a Szentlélek világossága adhat meg, kihatással kell hogy legyen egész egyházi életünkre, így a kereszteleési gyakorlatunkra is. Ugyanakkor arról sem feledkezhetünk meg, hogy a keresztség egész egzisztenciánk vonatkozásában a legszemélyesebben is meghatározó. Nemcsak arról van ugyanis szó, hogy a Krisztus testébe, egyházába vétetünk fel, hanem a mi individuális keresztyén valóságunkról is, ami persze Isten népe, egyháza nélkül nehezen lenne értelmezhető. Pál teológiája világosan juttatja ezt kifejezésre: „...nem tudjátok, hogy mi, akik a Krisztus Jézusba kereszteltettünk, az ő halálába kereszteltettünk? A keresztség által ugyanis eltemettettünk vele a halálba, hogy amiképpen Krisztus feltámadt a halálból az Atya dicsősége által, úgy mi is új életben járjunk” (Róm 6,2–3). A keresztség etikai következményeinél azonban már nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a keresztséget nem határolhatjuk be vagy vonatkoztathatjuk csupán a mi személyes megszentelődésünkre. Az a kegyelem, amelyen keresztül a keresztségben részesedünk, megváltoztatja az egész közösséghez, gyülekezethez való viszonyunkat. Egy olyan dinamikus folyamatnak a részesévé tesz, amiben a bűnnek való meghalás és az új életre való feltámadás, Krisztusban az egész eddigi életünk feladását jelenti, és új életünket az Isten igazságának céljaiba helyezi. Na-

gyon kifejezően fogalmaz erre nézve Pál, amikor azt mondja: „Tárgyaitokat is adjátok át az igazság fegyvereiként az Istennek” (Róm 6,13).

A kora keresztyén kereszteleési gyakorlat az Újszövetség alapján a keresztségben elsősorban annak az új valóságnak a kifejeződését látta, amely Jézusban volt megtapasztalható. Az Újszövetségnek nincs egyértelmű tanítása a keresztségről, sokkal inkább a keresztség összetevőit és következményeit állítja előtérbe. Éppen ezért a keresztség teológiájának pontos rekonstrukciója az Újszövetség alapján így meglehetősen kockázatos abban a tekintetben, hogy valamit vagy kifelejtünk, vagy pedig túlhangsúlyozunk. A keresztséggel kapcsolatban az újszövetségi tradíciónak három állomását különböztethetjük meg: Jánóst, Jézusét és Pálét.

Az ókori keresztyénség életében a keresztség és kathekézis elsősorban a feddhetetlenség elérésben tölt be jelentős szerepet és határozza meg a keresztyén közösségek és a világ közötti éles különbségeket. A szociológiai, kulturális és pszichológiai összetevők alapvetően befolyásolták a gyakorlatot, amely elsősorban a démoni hatalmaktól való félelemben, a római hatalom keresztyénséggel szembeni ellenséges hozzáállásában és a kor fellazult erkölcsének meghatározottságában követhető nyomon. A kialakult gyakorlat nem mondható egységesnek. Jellemzőbb volt azonban a tisztaságra, feddhetetlenségre és a mártíriumra való törekvés, és a keresztség gyakorlatában ezeknek a szempontoknak az érvényesítése. Így legtöbb esetben a keresztség gyakorlatát szigorú keresztyéni alapelveken nyugvó erkölcsi szabályok jellemezték. Erről tanúskodik többek között a *Didaché*, vagy *Tertullianus*, *Hippolitus* és akár *Cyprianus* munkái.

Jelentős teológiai kérdést jelentett a szentségek funkciójának meghatározása. McGrath a következőkben tárgyalt négy jellemző megközelítés együttes szemléletének érvényesülését hangsúlyozza.⁵

1. Ezek közül az első arra a szempontra hívja fel a figyelmet, hogy a „szentségek erősítik az egységet és az elkötelezettséget az egyházon belül”.⁶ Az ókori keresztyén üldözések nyomán az egyházban komoly megosztottság alakult ki a hitehagyók egyházban való megmaradása vagy visszafogadása tekintetében. Erről tanúskodnak a *novitianusi* mozgalom kezdeményezései a deciusi üldözések nyomán vagy a *donatizmus* a diocletianusi keresztyén üldözések után. A korábbiival Cyprianusnak kellett megküzdeni, a későbbivel Augustinusnak. Mindketten az egyház egységét hangsúlyozták. Különösen is Augustinus az, aki az egyház egységét a szentségekre nézve fejlesztette tovább, mint ami egy vallási közösséget és egyben társadalmat is összetart. Ez a szemlélet szorosan összetartozott azzal a nézettel, 2. hogy „a szentségek közvetítik a kegyelmet”.⁷ Ennek a nézetnek a nyomai már a 2. században fellelhetők Anthiókai Ignatiusnál vagy később Milanói Ambrósiusnál. A keresztség gyakorlatának teológiai kérdései fokozatosan kerültek előtérbe az ekkleziológiai kérdésekkel együtt. Augustinus a szentségekkel kapcsolatosan *jelről és jelzett dologról* beszél. Az isteni dolgokra alkalmazott jeleket tartotta szentségnek, továbbá úgy gondolta, hogy a jelnek valamiféle kapcsolatban kell állnia azzal, amit jelez.⁸

Augustinus idejében tisztázásra váró feladat volt a donatista egyházzakadást követően a szentségek hathatóságának vagy érvényességének a megállapítása. A donatista egyház ugyanis nem volt hajlandó elismerni a szentségek érvényességét abban az esetben, ha azt egy hitehagyó pap (*traditor*) szolgáltatta ki. Így például, aki a donatista egyházhoz akart csatlakozni, annak újra kellett kereszttelkednie.

Augustinus továbbá különbséget tett a *keresztség* és a *keresztelési jog* között is. Érvényesnek tartotta a keresztelést még abban az esetben is, ha azt heretikusok vagy szakadárrok szolgáltatták ki, ami nem jelentette azt, hogy a keresztelési jog bárkinek is járt volna. Augustinus a szentségek kiszolgáltatásának tekintélyét Krisztus megbízására vezette vissza. A szentségek hatásának felfogásbeli különbségét jól érzékeltetik az *ex opere operantis* és az *ex opere operato* latin kifejezések. Míg az első, szó szerint a munkálkodó munkája révén nyeri el hatását, addig a második felfogás az elvégzett munkára teszi a hangsúlyt, azaz a szentség hatása Krisztus kegyelmétől függ, a szentség tehát ezt a kegyelmet jeleníti meg és közvetíti. Augustinus az *ex opere operato* értelmét hangsúlyozta a sákramentumok értelmezésénél, ami nagyobb ekkleziológiai összefüggésekben azt is jelentette, hogy az egyház szentsége objektív, éppen ezért a szentségekben hozzánk érkező kegyelem független attól, aki kiszolgáltatja azt.⁹ Augustinus ebben a kérdésben a szentség és a szentség ereje közötti különbségre hívja fel a figyelmet, amiben az előbbi csupán jel, míg az utóbbi eredményezi a hatást.¹⁰

A negyedik századra a keresztségben való részesedés, ami a második századi tradícióban gyökerezett, egy 2-3 éves tanítvánnyá válási folyamatnak a lezárása volt, jól elhatárolt állomásokkal. Ezek a szakaszok az alábbiak szerint tagolhatók: 1. keresés, 2. katekhézis, 3. megvilágosodás, 4. hívővé válás, amely a keresztségben való részesedéssel a teljes egyházi életbe való részvételre jogosított fel.

A gyermekkeresztség gyakorlatának eredete homályos, de a gyakorlat valószínűleg meg volt, amelyről Tertullianus *A keresztségről*¹¹ című munkájában tesz említést, még ha a gyermekkeresztség elhamarkodott gyakorlatával nem is értett egyet.

A keresztséggel kapcsolatos általános vélemény az volt, hogy a keresztséget soha nem kell megismételni, de ahogyan a korábbi példákbl láthattuk is, nem állt fenn nézetazonosság az eretnekek által kiszolgáltatott keresztséget illetően. Az idő múlásával azonban rögzített alapelvvé vált, hogy nem kereszteltek újra olyanokat, akiket a Szentháromság Isten nevében kereszteltek meg.

Figyelemre méltó, hogy a konstantini korszak idejéig mintegy három évszázad alatt a keresztyének száma elérte a Római Birodalom népességének mintegy öt százalékát, ami évtizedekben mérve negyven százalékos, évekre lebontva pedig 3,42 százalékos növekedést jelentett.¹² Ehhez nyilvánvalóan járult hozzá a keresztyénség iránti komoly elkötelezettség, ami a gyakorlatban és a keresztyénné válás folyamatának, így a keresztség gyakorlatának is köszönhető.

A középkori egyház szentségekre vonatkozó szemléletében a szubjektív feltételek fontossága minimalizálódott, és kirajzolódott a szentségek jellegzetesen római katolikus elképzelése, mely szerint a szentség azt a kegyelmet tartalmazza, amelyet kifejez és átruház mindazokra, akik nem gördítenek akadályokat az útjába. A keresztségre nézve ezt a kegyelmet nagyon fontosnak tekintették, mivel a) eltörölhetetlen jelet tesz a megkereszteltre, mint az egyház tagjára, b) megszabadít az eredendő bűn vétkétől, valamint a keresztségig elkövetett minden tényleges bűntől is, eltörli a bűn szennyét, bár az érzéki vágy megmarad, s megszabadítja az embert a büntetésektől, c) a megszentelő kegyelem és a hit, a remény és a szeretet természetfeletti erőivel munkálja a lelki megújulást; és d) befogadja a megkereszteltet a szentek közösségébe, valamint a látható egyházba.¹³

Majd csak a 16. századi protestáns írók azok, akik élesen bírálják ezt az augustinusi szemléletet, amely szerint túl nagy hangsúly esik a szentségek eszközölő szerepére, különösen is a keresztség értelmezésénél ahelyett, hogy a keresztség megmaradna az újjászületés szimbóluma.

A reformáció után

A reformációt követő időszakban meghatározó szemponttá vált, hogy 3. „a szentségek erősítik a hitet”.¹⁴ A reformátorok első nemzedéke a megigazító hitben a bizalomra (*fiducia*) nagy hangsúlyt fektettek és ez megmaradt a szentségértelmezésében is. A szentségeket Isten accomodációjaként értékelték, amiben Isten válaszol az emberi gyengeségre. Az ember gyengesége folytán az ige mellett rászorul a látható jelekre is.¹⁵

Ugyanakkor a lutheránus reformáció nem szabadította meg magát teljesen a sákramentumok római katolikus elképzelésétől. Luther nem tekintette a keresztvizet közönséges víznek. Olyan víznek tartotta, mely az ígén és annak benne rejlő isteni erején keresztül az élet kegyelmes vizévé, az újjászületés fürdőjévé vált. Az isteni ige így a szentségek által hat. Azonban szinte kizárólagos értelemben vallja a lutheranizmus, hogy a sákramentumokban, így a keresztségben is Isten az, aki cselekszik. Az ige eme isteni hatékonyságán keresztül okozza a sákramentum az újjászületést. A felnőttek esetében Luther a keresztség hatékonyságát a keresztelt hitétől tette függővé. A gyermekek esetében, akik nem képesek a hitet gyakorolni, Luther azt vallotta, hogy Isten az O megelőző kegyelmével kimunkálja a hitet az öntudatlan gyermekben. A későbbi lutheránus teológusok megtartották a csecsemőhit elképzelését a keresztség előfeltételeként, míg mások úgy fogták fel a keresztséget, mint ami azonnal hitet hoz létre.

A lutheranizmus a református felfogáshoz képest keveset beszél a Szentlélek munkájáról a szentségekkel összefüggésben. Míg a református teológia a Szentlélek munkájának tekinti a sákramentumok igazságát, hatékonyságát és gyümölcseit, addig a lutheránus szimbolikus iratok úgy mutatják be a Szentlélek ajándékát, mint ami a keresztség következménye.¹⁶

Fontos szempont volt végül, hogy 4. „a szentségek újra megerősítenek minket Isten nekünk adott ígéreteiről”.¹⁷ A reformátori teológiai gondolkodás ebben a szemléletében az Isten ígéreteinek és az emberi lehetőségeknek a kölcsönhatásába helyezi a sákramentumok Isten ígéreteire vonatkozó megerősítő funkcióját. Az emberi természet bukása következtében Isten szeretetének és hűségének sákramentumok általi biztatására szorul.¹⁸

A klasszikus reformátori álláspont csak azt fogadja el szentségnek, „...amelyet Isten szerzett..., minden sákramentum szerzője pedig nem ember, hanem maga Isten. Ember sákramentumokat nem szerezhet” – olvashatjuk a II. Helvét Hitvallás XIX. Fejezetében.¹⁹ A református és lutheránus álláspont megegyezik abban, hogy a szertartásokat négy kategóriába csoportosítja. Ezek: 1. a szentségek, 2. az Istentől való dolgok (házasságkötés, szolgálok felszentelése), 3. az *adiaforák*, közömbös dolgok, 4. az elítélendő ceremóniák. Az első helyre kerül a keresztség és az úrvacsora szentsége, mivel ez vezethető vissza egyértelműen Krisztus parancsára a Szentírás szerint; és ezek direkt módon és lényegüket tekintve utalnak Krisztus halálára és feltámadására, így az üdvösségre.²⁰

A klasszikus reformátori álláspont középutat keresett a sákramentális gyakorlat

szélsőségei között, elkerülve a spiritualizmus és babonáság csapdáit. A hívőnek emberi gyengesége miatt szüksége van a jegyekre, valami érzékelhetőre. Ahogyan a Heidelbergi Káté (HK) 66. kérdés-felelete ezt világosan megfogalmazza.²¹ Másfelől azonban az ember nem értékelheti túl a sákramentumot, nem bálványozhatja azt. Nem keverheti össze a szimbólumot a hit valóságával. Éppen ezért fontos a jel és jelzett dolog gondos megkülönböztetése, és Isten ígéjéhez való kapcsolása. Ebből fakadóan a sákramentum csak az igehirdetés kiegészítéseként értelmezhető. A HK szerint a Szentlélek műve a hit, „aki azt az evangélium hirdetése által szívünkben felgerjeszti és a sákramentumokkal való élés által megerősíti” (HK 65. k.f.) A Skót Hitvallás olyan messzire megy el ebben az értelmezésben, hogy kijelenti, az a prédikáció, amely nem hirdeti hűségesen az Isten ígét, meghamisítja és veszélyezteti a sákramentumot.²²

A reformáció második nemzedéke a keresztségről azt tanítja, hogy Isten ugyanabban az időben adja a kegyelmét, mint amikor a keresztséget vesszük. Ez az *sákramentumi kapcsolat*, amiben a jel és a jelzett dolog összekapcsolódik.²³ A jel és a jelzett dolog között nincsen ok-okozati összefüggés, vagyis nem a keresztvíz ment meg, nem attól válnunk Isten gyermekeivé. A szertartás önmagában nem tehet semmit. Isten azonban úgy határozott és azt ígérte, hogy megigazít, kegyelmében részesít, fiává fogad, amikor az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében fejünkre öntik a vizet.²⁴

A keresztségben két cselekménysor kapcsolódik össze. A lelkipásztor a jel szintjén hajtja végre, végzi a keresztséget, nem szolgáltatja ki a jelzetet, nem ő adja a kegyelmet. A másik cselekedet Istentől jön, aki a Lélek munkája által közli Isten kegyelmét, hozza nekünk a bűnbocsánatot, közli velünk a vízzel lemosás értelmét. A Szentlélek hatékonysága adja a keresztség igazságát és értékét.²⁵

A keresztség, mint ami kiábrázolja Isten megváltó tettét, valamint Isten egyházának tagjaivá fogadását, világossá teszi, hogy a keresztséget nem kell megismételni. Olyan kiindulási pontról, elindulásról van szó, ami magában foglalja egész keresztyéni életünket, így az egész keresztyéni létünket érinti.

A reformátorok elítélik a csecsemőkeresztséggel kapcsolatos anabaptista álláspontot. Az anabaptisták ugyanis a csecsemőkeresztség jogosságának tagadásával ragaszkodtak ahhoz, hogy mindenkit megkereszteljenek, aki a sákramentumban kiskorában részesült, és közülük szeretett volna tartozni, s ezt nem újrakeresztelésnek tekintették, hanem az első valódi keresztelésnek. Közöttük a gyermekeknek nem volt helyük az egyházban. Kálvin és a református teológusok abból indultak ki, hogy a keresztség a hívők számára alapítatott, s nem kimunkálja, hanem megerősíti az új életet. Természetesen szembekerültek azzal a kérdéssel, hogy a csecsemők miképpen tekinthetők hívőknek, s miképpen erősíthetők meg lelkileg, mivel ők még nem képesek hitet gyakorolni. Egyesek egyszerűen rámutattak, hogy a hívő szülők gyermekei a szövetség tagjaiként születnek, s így Isten ígéreteinek, közöttük az újjászületés ígéretének is örökösei, s hogy a keresztség lelki hatékonysága nem korlátozódik a kiszolgáltatásának idejére, hanem az egész életen át hatékony.

Nyilvánvaló, hogy a keresztséggel kapcsolatos 16. századi iratok keresztyén kontextusban íródtak. Ebben az időszakban magát az evangéliumot sem vitatja senki. A hitelenség vagy vallási közömbösség még egyáltalán nem meghatározó.

A mai kontextus néhány meghatározó eleme és kihívása*Szekularizáció és posztmodernitás*

A mai kontextusban egy régóta tartó masszív szekularizációval találjuk szemben magunkat, amelyet sok tekintetben a vallásos közömbösség jellemez. Egy olyan társadalmi jelenségről van szó, amiben döntően érvényesül az emberek véleményének sokfélesége, a másságnak a kérdése. Mindezek mellett pedig a mai embernek elsődleges célkitűzése az önazonosság megtalálása. Ez a kettősség a társadalmon belül olyan új jelenséghez vezet, amit a teljes zűrzavar jellemez. Valószínűleg az emberek többsége nem érdeklődik az evangélium és az egyház iránt. Nyilvánvalóan a keresztyénségnek minden eddiginél jobban kellene tudatosítania, hogy modern és – különösen is – posztmodern korunk egészen más, mint amivel korábban kellett számolnia.

A posztmodern nevében rejlik, hogy a modernitás utáni állapotra utal. A reneszánsz gondolathoz kötődő, a régivel szemben megújulást hirdető modern kor úgy tűnik, eljutott „kifulladásáig”. E kor hozta létre a kapitalista, ipari társadalmat. Most azonban posztindusztriális irányba mozdulnak a társadalmi folyamatok: a technológia és az információ új formái következtében a produktivitás helyét átveszi a reprodukivitás.²⁶ A posztmodern technológia és az indusztriális ember elegye technosapiensek által benépesített technokultúrát hozott létre a gyors technológiai fejlődés hasznosításának érdekében.²⁷

A határok elmosódnak a realitás és a látszat között. A virtualitás nemcsak a számítógéphez kötődik, hanem átjárja az élet minden területét. Minden virtuálissá válik. A valóság új, a média általi interpretációja során a valóságok pluralitásával és manipulációjával állunk szemben, amelyek jelentős kihívást jelentenek akár a lineáris történelemszemlélet számára is.²⁸

A bizonytalanság és jelentésnélküliség ennek az új „világnak” a kulcsszavai. Derrida disszeminációnak nevezi a jelentések eltolódását.²⁹ A disszemináció az értékek terén is jelentkezik: értékrelativitás jellemzi a társadalmi életet, a filozófiai gondolkodást. A weberi protestáns etika elveszíti jelentőségét. Több gondolkodó szerint vége a nagy, egységes világméretű képviseletnek, átfogó magyarázatokkal előálló narratíváknak.³⁰

A posztmodern, reprodukivitásra épülő társadalom legfontosabb jellemzője a fogyasztás. Nem pusztán a kapitalista túltermelésből levezethető gazdasági-társadalmi jelenségről van szó, hanem „fogyasztáskultúráról”. A nemrégiben elhunyt francia kultúrfilozófus, Jean Baudrillard szerint a mai embert nem elsősorban emberek, hanem tárgyak veszik körül, és ez eltárgyasult világot hoz létre. A tárgyak társadalmi halmozása túlburjánzik és a bőség, jeleivel a hiánynélküliség illúzióját teremti meg. A folyamatos gyűjtés egyfajta kötelességgé válik, a fogyasztás szociális-szimbolikus státust teremt.³¹

A fogyasztás mentalitást is jelent, amelyben a boldogság illuzórikus jelei halmozódnak fel a mindennapi életben. Nemcsak a konkrét tárgyak, hanem a szimbólumok és ide sorolhatjuk a vallásokét is, mind fogyasztási cikké lettek. A mai kultúra kétarcúságot mutat: egyfelől közvetlen és a kreativitás jellemzi, másrészt a fogyasztás törvényének irányítása határozza meg, amely az eltárgyasultság, az abszolút közvetlenség illúziója révén a nihilizmus útját egyengeti.³²

A szent és a profán együttesének új képződménye

A mai kontextusban a szent, a profán és a modern együttesének új képződménye jött létre. A szentség kérdése az ember számára az egy legszükségesebb dolog (*unum necessarium*). A kérdés ott dől el, ki mit ért szent alatt, és hogy a keresztyénség hogyan volt képes a szentség fogalmát archiválni, és egy adott korban alkalmazhatóvá tenni, akár konkrétan a szentségekre nézve is. Ha pontosan nyomon tudnánk követni a szentség kérdésének alakulását, akkor előbb-utóbb felgöngyölítenénk az értékrelativizmus problémáját. Nem lenne többé bajunk az alapértékek (lét, élet, ember, jószág, szépség, boldogság stb.) sokféleségével, hiszen mindegyik megfeleltethető lenne a valóság igazi alapjának és végső céljának, Istennek.

A szakrális egyik meghatározó eleme a beavatás. Eliade a modern kor egyik legnagyobb hiányának tartja, hogy eltűnt belőle a beavatás. Pedig a beavatás – írja Eliade – minden autentikus emberi létezés velejárója. Ma hiányoznak a teljes, hagyományos értelemben vett átmeneti rítusok, bár Eliade nem zárja ki a társadalmi változások közepette a személyes beavatódás élményét. A vallástörténész szerző is elismeri, hogy a beavatás élménye iránti fogékonyság nagyon is jelen van korunkban.³³ A mai társadalomtudósok tovább finomítják, kiegészítik, sőt ellentétes következtetésre jutnak Eliadéval szemben. Többen szinte már az egész emberi életet ilyen beavatások soraként írják le. S kétségtelen, hogy a kulturális antropológia számtalan „mikrobeavatásra” figyel fel a városi környezetben is, melyek hordozzák a premodern rítusok forráskönyvének számos elemét. A fogyasztói, deszakralizált kontextusban számos pszeudo-vallási beavatási folyamat figyelhető meg, amely kiegészíti a főként fiatalok szakrális jellegű beavatási tapasztalatának vágyát. Ilyenek például a különböző *liminális*³⁴ partiélmények, amelyek a *liminális* emberek ambivalens társadalmi helyzetét erősítik, ahol a „normális” társadalmi struktúrák, normák nincsenek érvényben. Számukra a hétköznapi viselkedéssel szembenálló tartalmak jellemzik például a partiélmények időszakait és helyzeteit.³⁵

Ezzel szemben a vallások és a keresztyén teológia a szentben a felfoghatatlan Isten jelenlétét érti, aki sugározza felénk az erőt. Így lesz számunkra a szent közvetítő valósággá az emberi és a végső valóság között.³⁶ Szent alatt egy olyan magasabb értékrendet értünk, ami a végső ténylegesség hordozója, így a szentség ennek lesz a jele. Nincs szükségünk arra, hogy létrehozzuk, mert mindennél előbb létezett, és magában hordozza az esztétikumot, a harmóniát, egyszóval a tökéletességet. Éppen ezért ebben a megromlott világban is jelen kell lennie, sőt valamilyen formában minden létező ebből a szentből vezethető le. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy a szent kifejezés a vallás világából átkerült a profán területekre, és már nem is feltétlenül az Istenhez, hanem az e világhoz tartozót védelmezi. Ezzel a súlypont-eltolódással kezdődik meg a deszakralizáció folyamata. „Teljes deszakralizáció pedig akkor jön létre, ha a szent közvetítői már nem közvetítői szerepük eszközét, hanem önmagukban végső célként tekintenek magukra.”³⁷

A keresztség megértésének kihívásai a mai kontextusban

A mai kontextus, amelyre nézve néhány átfogó jellemvonást az előbbieken felsoroltunk, jelentős kihívásként áll előttünk a keresztség üzenetének és mondanivalójának megtalálásában. Ezt kiegészítve nézzünk néhány jellegzetes példát a keresztség értelmezésének nehézségeire. A Egyházak Világtanácsának *Faith and Order* dokumentuma jól

összegezni a keresztség értelmét az alábbi öt kategória szerint.³⁸ Az alapvető meghatározottság egyfelől 1. *krisztológiai*, amikor a keresztséget Krisztus halálában és feltámadásában való részesedésként fogjuk fel. 2. Másfelől *pneumatológiai*, amikor a keresztségben a Szentlélek ajándékának hangsúlya kerül előtérbe, mint aki az új élet forrása a megkeresztelt számára. E fenti két meghatározásból következik a keresztség 3. *eszkatológiai* karaktere is. A Krisztus halálában és feltámadásában való részesedésünk, az új élet az Isten Szentlelke által olyan áttörés, amely a régi dolgok lezárását és valami újnak az elkezdését jelenti. A jelen olyan köztes állapot, amelyben már részünk lehet Isten Krisztusban adott új valóságának, ugyanakkor Isten országának teljessége még nem valósult meg. 4. A keresztség *ekklézológiai* aspektusa nyilvánvaló, amikor Krisztus testébe a hívők közösségébe való felvételtől beszélünk. 5. A keresztségben való részesedésünk legvégül pedig egy új etikai meghatározottságot is jelent. A megtérés, bűnbocsánat és megszentelődés Krisztus-követésünknek és tanítvánnyá válásunknak lételeme.

A kihívások ott jelennek meg, ahol a mai környezet számára kell ezeket a megközelítéseket érthetővé tenni. Charles Davis erre vonatkozó elemzése nagyszerű támpontokat ad erre nézve, amelyek a hazai kontextusban is meglévő problémák.³⁹

Ilyen például, amikor a keresztségben a Krisztus halálában és feltámadásában való részesedést hangsúlyozzuk, akkor látnunk kell, hogy a mai ember gondolkozása a halálról meglehetősen új jelentéssel bír. Míg a halál gondolata a keresztség értelmében a bűnnek való meghalást jelenti annak érdekében, hogy az új élet birtokosai lehessünk, addig azzal kell szembesülnünk, hogy a halállal kapcsolatos kulturális asszociációk közel sem ezt az aspektust helyezik előtérbe. Sőt, sokkal inkább a halál szörnyűséges voltának a megtagadását sugallják, gondoljunk csak a temetkezési szokások különféle modern gyakorlataira. A halál is olyan személyes elemmé válik az ember életében, amely sokkal inkább az élet utolsó állomását jelenti, mintsem a bűn riasztó és fenyegető valóságának a következményét. Az emberek előszeretettel beszélnek kegyes halálról, vagy méltósággal való bevezégről. Ebből következően a feltámadás sem áll az emberi gondolkozás előtt úgy, mint a végső győzelem a halál, a gonosz hatalma felett. A halálba való belenyugvás olyan féligazságai a hitünknek, melyek feszültségbe kerülnek a keresztség értelmével. De ugyanilyen kihívás a már fentebb elemzett deszakralizációs kontextus pseudo-vallásos beavatási szertartásai is.

A keresztség pneumatológiai aspektusainak megértése is kihívás előtt áll. A mai gondolkodás számára a lelki dolgok szinte kizárólagosan autonómmá és szubjektívvé zsugorodtak össze. Hegel óta a modern ember számára a Lélek a szubjektivizmus kifejezőjévé vált, amely az öntudatra ébredésen keresztül tesz bennünket szabadbá. A Lélek kérdése ma feszültségbe, ha nem ellentétbe kerül a mai ember tudatos függetlenségre vágyásával és a keresztyén teológia azon lényegével, melyben a Lélektől meghatározottan, a tőle való függésben kaphatjuk ajándékba az Isten áldásait és a megváltást. Az individualizmus megannyi formája bomlasztja a közösségeinket, sőt egyfajta atomizált meghatározottságban olyan illúzióknak esünk a rabjaivá, amelyekben úgy véljük, hogy csak így érhetjük el a szabadságot, önmagunk megvalósítását. Holott az egymástól való függés, az időbeli vagy egy tradíción belüli meghatározottság adhatja meg szabadságunknak valós értelmét. Minden egyes ember egy nagyobb egésznek, közösségnek a része, amely formálja és segíti az egyéni növekedésünket és érésünket. Az elszigeteltség lelkiülete üres és

mindig erőtlen marad. A Szentlélek ajándékaként értelmezett keresztség csak Isten népének közösségében és tradíciójában töltheti be szerepét.

A keresztség, mint a Krisztus testébe, az egyházba való felvétel egyetemességet hirdet, és az egyház egységének a fontosságára irányítja a figyelmet. A látható egyház ugyanakkor rész szerinti megosztottságban él. Ebben a helyzetben a mai kulturális összetevők, melyek leginkább a pluralizmus és exkluzivitás jegyeit hordozzák, önmagukban is már kihívásként állnak előttünk. A pluralizmus bizonyos értelemben a végtelen kifejezője. Az emberi tudás behatároltsága vagy intézményesült kereteink és lehetőségeink végessége csak úgy gazdagítható, ha megengedi a pluralizmus érvényesülését. Ennek természetesen pozitív hatása is van, ugyanakkor magában hordozza a mindennel szembeni tolerancia szélsőségét is, és előbb-utóbb olyan zűrzavarhoz vezet, melyben elvesznek identitásunk alkotó és meghatározó elemei, amelyeken keresztül még a különbségek ellenére is egységben lehetünk Isten egyetemes egyházaként. A másik véglet az exkluzivitás, melyben az igazság kizárólagos igényével lépünk fel. A komplementaritás érvényesítése egyensúlyban tarthatja a két szélsőséget, amiben a keresztség mint alap különösen is meghatározó.

A keresztség *eszkatologikus* karaktere mint Isten országának jele egész keresztyéni életünk meghatározó jellemzője, amely magában foglal minden népet, szociális, etnikai vallási megkülönböztetések nélkül. A falak leomlanak ember és ember között. A nagy kérdés az, hogy ezt hogyan interpretáljuk: A komplementaritás vagy az exkluzivitás elvének az érvényesüléseként? További kihívás, hogy a történelmi és szociális meghatározottságtól indítva a keresztség ezen eszkatologikus értelmét politikai tartalommal töltjük meg, megfelelkezve arról a mély bibliai értelemről, amely Isten kegyelmét, hatalmát és Isten valóságát hivatott hozzáférhetővé tenni, mint ami az Ő országában való részesedésünk a Jézus Krisztusban.

A keresztség *etikai* távlata mint a megtérés, bűnbocsánat és megszentelődés Krisztus-követésünk és tanítvánnyá válásunk lételeme a mai kontextusban ugyancsak felhígult, és sok tekintetben elveszítette mértékadó értelmét. Például az eredendő bűn individuális karaktere szociális bűnök interpretációjaként jelenik meg. Mi egy bűnös világba születtünk ártatlanul, és a környezet determináltságában gyakran az emberi felelősség minimumértékét sem érjük el. A keresztség következményének etikai meghatározottsága csak úgy lehetséges, ha szembesülünk emberi természetünk nyomorultságával, és ehhez képest ismerjük fel Jézus Krisztusban a Szentlélek megvilágosító kegyelme által a szabaddító Isten életünk feletti hatalmát.

Következtetések

A keresztséggel kapcsolatos vázlatos teológiatörténeti megközelítések akár a mai kihívások közepette is a Krisztushoz tartozásról, vagy még pontosabban Istenhez tartozásról beszélnek Krisztus által és Krisztusban a keresztségben. Jézus Krisztus és a hívő ember közötti kapcsolat a benne való hitben és reménységben az iránta érzett olthatatlan szeretetben rajzolja meg legkarakteresebben keresztyéni önértelmezésünket. Krisztussal való kapcsolatunk központi elemként határozza meg keresztyén identitásunkat, legyünk a tanítványi életben és elkötelezettségben előrébb vagy hátrább. Nem feledkezhetünk meg természetesen arról sem, hogy a mi elkötelezettségünk önmagában nem lehet meghatározó, mivel nem mi választjuk Krisztust, ahogyan erre János evangéliuma hívja fel a

figyelmünket: „Nem ti választottatok ki engem, hanem én választottalak ki és rendelvelek titeket arra, hogy elmenjete és gyümölcsöt teremjete, és gyümölcsötök megmaradjon, hogy bármit kérte az Atyától az én nevemben, megadja nektek” (Jn 15,16). Keresztyén identitásunk nem értékelhető pusztán személyes kapcsolatként, hanem csak úgy, hogy mindez a Krisztus tagjaként megélt közösségben megy végbe annak minden Istentől jövő ajándékának és felelősségének a szem előtt tartásával.

Keresztyén identitásunk azonban meglehetősen összetett több szempontból is. Mert a keresztyén élet és Krisztushoz tartozás formái is meglehetősen sokfélék. Különböző tradíciókhoz kapcsolható, vagy akár még egy felekezeten belül is nagyon sokféle árnyalatot hordoz magában. A ténylegesen meghatározó az egy Istenhez tartozás, aki az Őszö-vetség szerint Izrael Szabadítója, a keresztyénség számára pedig felülmúlhatatlanul jelenti ugyanezt a Jézus Krisztus életéhez, halálához és feltámadásához való tartozásban. Az Istenhez való tartozásunk alapvető meghatározottságával egyetemben beszélnünk kell meghatározottságaink pluralitásáról is. Mi mind egy adott időszak, társadalom, nyelv, nép, család, kultúra és politika szerint is meghatározottak vagyunk, ami során az identitásainkon belüli feszültség elkerülhetetlen. Egy valami azonban bizonyos, ez pedig a *meghatározottság*, a valahová tartozás fontossága és döntő jelentősége. A keresztyén identitás még megannyi árnyalatában is nagyon sajátos, mert Istenhez köt Krisztusban. Sajátosság és egyetemesség Jézus Krisztus keresztyén hitvallásának két jellemzője. Sajátos, mert Jézus egy adott korban és helyen, egy adott etnikumban, kultúrában és vallási formációban élt. Egyetemes, mert Jézus földi élete, velünk léte, Isten értünk adott szeretetének a bizonyossága. Krisztusban a falak ledőltek ember és ember között, ahogyan erről a Galata-levél tesz bizonyosságot: „Krisztusban tehát nincs zsidó, sem görög, nincs szolga, sem szabad, nincs férfi, sem nő, mert ti mindnyájan egyek vagytok a Krisztus Jézusban” (Gal 3,27–28). Ennek az összetartozásnak a pecsétje és záloga a keresztség. Egy olyan norma, ami Istennel és egymással köti össze a keresztyéneket. Éppen ezért keresztyén identitásunk meghatározó eleme a keresztség. A keresztségben olyan új identitást kapunk, amely relativizálja az összes többi identitásunkat. A keresztyén hit nem lehet teljes a keresztség nélkül: „Mert mindnyájan Isten fiai vagytok a Krisztus Jézusban való hit által. Akik Krisztusba keresztkeltek meg, Krisztust öltöttétek magatokra” (Gal 3,26–27). A hit vezet a keresztséghez, de az ellentétje is igaz lehet, hogy a keresztség vezet a hithez. A keresztség nem hozhat üdvösséget hit nélkül. Nem a hit az, ami a keresztséget adja, hanem a hit az, ami a keresztséget elfogadja. És ebben az elfogadásban mi nem játszhatjuk a főszerepet még a hit oldaláról nézve sem, hiszen abban a pillanatban minden bizonytalanná és törékennyé válna mint emberi próbálkozás. Isten valósága nem tehető függővé, és nem is szolgáltatható ki a mi törékeny emberi próbálkozásainknak. A biztosíték rajtunk kívül (extra nos) Istennél van Jézus Krisztusban, aki a mi megváltásunkért (pro nobis) az életét adta.

Etnikai, kulturális, szociális politikai identitásunkkal együtt keresztyén hitünk és életünk krisztológiai, pneumatológiai, eszkatológiai, ekkleziológiai és etikailag meghatározott, amely keresztségünk következménye. A megfelelően gyakorolt istentiszteletnek folyamatosan kell emlékeztetnie erre a hitre és megerősítenie ebben. Megkeresztelkedni annyit jelent, mint Jézus Krisztus keresztségében, szenvedésében, halálában és feltámadásában részesedni. A keresztség így nem értékelhető csupán Krisztus-

ba oltott életünk első lépéseként, hanem meghatározza minden lépésünket mind tartalmilag, mind pedig formailag egészen addig, amíg Isten országa el nem érkezik a maga teljességében.

JEGYZETEK

- 1 A DC fehérgyarmati regionális ülésén (2007. május 29.) elhangzott előadás szerkesztett változata. – 2 A tanulmányban szereplő bibliai idézetek forrása: *Protestáns új fordítású (revidált) Biblia*, Magyar Bibliatársulat, 1990. – 3 Paul Tillich, *Systematise Theologie*, I., 9.1. London, SCM Press Ltd, 1978. – 4 Herman Bavinck, *The Doctrine of God*, Baner and Truth Trust, 1977, 13. – 5 Alister E. McGrath, *Bevezetés a keresztyén teológiába*, Osiris, 1995, 379–383. – 6 A. E. McGrath, *Bevezetés...* 381. – 7 A. E. McGrath, *Bevezetés...* 379. – 8 A. E. McGrath, *Bevezetés...* 379–380. – 9 Augustinus, *De Baptismo* 7, 53, in Nicene and Post – Nicene Fathers of the Church, IV. 512–513. – 10 A. E. McGrath, *Bevezetés...* 378–379. – 11 Tertullianus, *On Baptism*, 18.5 idézi Jaroslav Pelikan, *The Christian Tradition: A history of the development of doctrine: The emergence of the catholic tradition (100–600)*, Chicago, IL: University of Chicago Press, 290. – 12 Rodney Stark, *The Rise of Christianity: a Sociologist Reconsiders History* Princeton, NJ: Princeton University press, 1996, 6–7. – 13 Vö. Andre Gounelle, *A keresztség. Az egyházak közötti vita*, Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa, 2002. 118–131. – 14 A. E. McGrath, *Bevezetés...* 380. – 15 A. E. McGrath, *Bevezetés...* 380. – 16 Az Ágostai Hitvallás apológiája, in Konkordia könyv, *Az evangélikus egyház hitvallási iratai I. Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály*, Budapest, 1957, 176., IX. cikkely. – 17 A. E. McGrath, *Bevezetés...* 383. – 18 A. E. McGrath, *Bevezetés...* 383. – 19 II. Helvét Hitvallás. MRE Kálvin János Kiadója, Budapest, 1996. XIX. feje. – 20 Vö. Andre Gounelle, *A keresztség. Az egyházak közötti vita*, Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa, 2002. 89–110; 93. – 21 „A sákramentumok látható szent jegyek és pecsétek, amelyeket Isten avégre rendelt, hogy a velük való élés által az evangélium ígértét még jobban megértesse és megpecsételje, hogy tudniillik Krisztusnak a keresztfán való egyetlenegy áldozatáért Ő nekünk kegyelemből bűnbocsánatot és örök életet ajándékozz.” – 22 Skót Hitvallás XXII cikkely: „Ha prédikátor közismerten hamis üzenetet hirdet, a sákramentumok utálatosak Isten előtt, még ha ő maga szerezte is azokat, mert egy rossz szolga elfordítja azokat attól a céltól, amit Isten megszabott.” Kiemelés: Andre Gounelle, *A keresztség...* Andre Gounelle, *A keresztség...* 101. – 23 II. Helvét Hitvallás XIX. fejezete. – 24 Vö. Andre Gounelle, *A keresztség. Az egyházak közötti vita*, Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa, 2002. 89–110. – 25 Andre Gounelle, *A keresztség...* 103. – 26 M. Featherstone, *Consumer Culture and Postmodernism*, Sage Publication, London 1991. Hivatkozás átvétele: Mészáros György *‘Techno-house, sub kultúra és iskolai nevelés’*, in *Iskolakultúra* (2003/9), 3–63. – 27 J. M. Lochman, „Herrschaft Christi in der säkularisierten Welt”, in *Theol. Studien* 86, Zürich 1967 és Victor C. Ferkiss, *Technological Man: The Myth and the Reality*, New York, 1969, 56, first referred to it in Brent Waters, *From Human to Posthuman, Christian Theology and Technology in a Postmodern World*, Ashgate, 2006. – 28 Gianni Vattimo, *The Transparent Society*, translated by David Webb, Polity Press, 1992, first published in Italian, *La società trasparente*, Garzanti Editore, 1989, 2. – 29 J. Derida, *Of Grammatology*, John Hopkins Press, Baltimore, 1976. Hivatkozás átvétele: Mészáros György *‘Techno-house, sub kultúra...* – 30 M. Featherstone, *Consumer Culture and Postmodernism*, Sage Publication, London 1991. Hivatkozás átvétele: Mészáros György *‘Techno-house, sub kultúra...* – 31 J. Baudrillard, *The Consumer Society: Myth and Structures*, Sage Publications, 1998. – 32 Vö. Mészáros György, *‘Techno-house, sub kultúra és iskolai nevelés’*, in *Iskolakultúra* (2003/9), 3–63. – 33 M. Eliade, *Misztikus születések*, Európa Könyvkiadó, 1999. – 34 A liminalitás lényegét legjobban a „köznapival”, a normális szociális struktúrával ellentétbe állítva lehet megérteni. A Turner (1969/2002) által megadott elmentétpárokból felsorolom a legfontosabbakat: átmenet – állapot, homogenitás – heterogenitás; communitas – struktúra; egyenlőség – egyenlőtlenség; anonimitás – nevek; státusncélküliség – státus; meztelenség, illetve „uniformis” – megkülönböztető ruházat; totális engedelmisség – csak a felsőbb hatóságoknak engedelmisség; szent – profán; egyszerűség – komplexitás. V. Turner, *A rituális folyamat*, Osiris Kiadó, 1969/2002. – 35 Vö. Mészáros György *‘Techno-house, sub kultúra...* 3–63. – 36 Molnár Tamás: A hatalom két arca: politikum és szentség, Európa, 1992. 43–33. p. – 37 Molnár Tamás: A hatalom két arca: politikum és szentség, Európa, 1992. 166. p. – 38 ‘Baptism’ Statement in Baptism, Eucharist and Ministry, Faith and Order Paper No. 111. Geneva: World Council of Churches, 1982. – 39 Charles David, ‘Today’s Culture and the meaning of baptis’, in *Ecumenical Review*, 1987. április, 163–172.

SZABÓ CSABA

A keresztség a szerzettetési ige tükrében

A keresztséggel kapcsolatos fontosabb újszövetségi textusok kitűnő tematikus felosztását adja a Bartha–Vladár fogalmi szókönyv.¹ Négy fő témakört különböztet meg, kronológiai, egyúttal logikai sorrendbe állítva őket. Ezek: Keresztelő János keresztsége, Jézus megkeresztelkedése, a missziói parancs (szerzettetési ige) – ebbe a kategóriába ez az egyetlen textus tartozik –, végül a keresztség gyakorlata az első keresztyének körében.

Mostani konferenciánk tematikájára tekintettel célszerűnek tűnik a missziói parancs – szerzettetési ige kiemelése, és elsősorban ennek vizsgálata, kiegészítve a megelőző versekkel –, így tehát a Mt 28,18–20-at vizsgáljuk:

A tizenegy tanítvány pedig elment Galiléába arra a hegyre, ahova Jézus rendelte őket. Amikor meglátták őt, leborultak előtte, pedig kétségek foglalták el őket. Jézus hozzájuk lépett, és így szólt: „Nekem adatott minden hatalom mennyen és földön. Menjetek el tehát, tegyetek tanítvánnyá minden népet, megkeresztelve őket az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevében, tanítva őket, hogy megtartsák mindazt, amit én parancsoltam nektek; és íme, én veletek vagyok minden napon a világ végezetéig.”²

Nem vonható kétségbe, hogy ez a szöveg redakció eredménye, de afelől is bizonyosak lehetünk, hogy lényegét tekintve a feltámadott Krisztus szavairól van szó, legfeljebb arról lehet szó, hogy azokat a földi Jézusról szerzett tapasztalatai, illetve a földi Jézus szavai és tettei alapján a gyülekezet öntötte e végső formába. Szövegkritikai szempontból ezért elfogadhatjuk Herczeg Pál tömör összefoglalását: „Máté szövegében a himnikus és liturgikus jellegű forgalmazás, valamint a triadikus formula szokatlan Jézus szájában; vélhetőleg a már alakuló egyházi gyakorlat és liturgia formálta ilyenné Jézus szavait... Nem a szerzettetési igék hitelét kérdőjelezi meg a textuskritika, hanem a hagyományozott szöveg és a liturgia összefonódását képviseli.”³

Azért célszerű ebből a szövegből kiindulni, mert úgy tűnik, hogy a keresztséggel kapcsolatos mai – olykor éles szembenállássá is váló – eszmecsere túlságosan egyoldalúan az *egyén* felől, a megkeresztelendő, illetve megkeresztelt ember felől közelíti meg a keresztség kérdését. Véleményem szerint a fordított utat kell járnunk. A keresztség sákramentuma, közelebről a szerzettetési ige, még pontosabban annak a feltámadott Jézus által történt kinyilatkoztatása közösséget, a keresztyén gyülekezetet konstituáló *aktus*. „A keresztség nemcsak a Megdicsőítettel köti össze a megkeresztelt embert, hanem a többi megkeresztelt emberrel, illetve tanítvánnyal is” – írja Goppelt.⁴ *A keresztség szerzettetési igéje – a missziói parancs szövetségi alapokmány*. Ilyenként közvetlen párhuzamba állítható a Dekalógussal, és kimondható: amiként az Izráellel kötött alapszövetség, a Sínai szövetség alapokmánya a Tízparancsoltnak is nevezett szöveg, úgy a Krisztusban megkötött új szövetség alapokmánya a missziói parancs.⁵

Mit jelent ez közelebből? Az ókorban általános gyakorlat volt a szövetségi szerződés írásban való rögzítése, ilyenekről azonban az Ószövetségben csak Jahvének Izráellel kötött szövetségével kapcsolatban történik említés (2Móz 24,7; 5Móz 9,9kk; 2Kir 23,2.21; Józs 24,25). A szövetségi szerződés tartalmazta a szerződő felek megnevezését, a kialakult viszony előtörténetét, a felek jövőbeni viszonyának meghatározását, a szövet-

ségi viszonytal kapcsolatos kötelezettségek részletes körülírását, az istenség/isten tanúként történő segítségül hívását, végül áldás- és átokformulákat.⁶ A Dekalógus ezeknek a kritériumoknak megfelel, s közelebbről megvizsgálta azt látjuk, hogy ez igaz a missziói parancsra is.

1. A szerződő felek megnevezése: Jóllehet magukban a jézusi szavakban is benne foglaltatik implicite, még nyilvánvalóbb a bevezető mondatból, hogy Jézusról és tanítványairól van szó, akikhez Jézus odalépett; a továbbiakból pedig kitűnik, hogy a szövetség mindazokra kiterjed, akik tanítvánnyá lesznek és megkeresztelkednek. Az „odalépésnek” azonban ugyancsak fontos szerepe az, hogy egyértelművé tegye: itt cselekményről van szó. A sákramentumot minden fázisában a cselekmény teszi sákramentummá: ahogy Jézus az úrvacsora szereztetésekor megtörte a kenyeret és továbbadta a poharat, úgy itt odalépésével hangsúlyozza a cselekményjellegét. Cselekményt hajt azután végre a gyülekezet a keresztesítés szertartásával, amelynek lényeges folytatása az etikai szemlélet és gyakorlat átalakulása.

2. A kialakult viszony előtörténete: „nekem adatott minden hatalom, mennyen és földön”. Ebben összefoglaltatik mindaz, amit Jézus földi élete nyilvánvalóvá tett. Csak két ígére utalok: a Filippi-himnuszra (Fil 2,5kk), valamint a Mt 3,16kk par-ra, Jézus megkeresztelkedésének eseményére. A galamb formájában rászálló Szentlélek és a mennyei szózat kinyilvánítja ezt a hatalmat, amire a feltámadás teszi majd rá a végső hitelesítő pecsétet. A Dekalógussal párhuzamba állítva itt is azt látjuk, hogy a leírás egyoldalú: csak Isten cselekvése szerepel „előtörténetként”. Ez az isteni egyoldalúság általában is jellemző Isten és ember szövetségére (Ábrahám szövetsége!). Mellékesen megjegyzem, hogy voltaképpen az előtörténet része a perikópa első két verse is, de csak indirekt módon függ össze magának a szövetségnek a deklarálásával.

3. A felek jövőbeni viszonyának meghatározása: nyilvánvaló, hogy a tanítványok továbbra is tanítványok, apostolként apostolok maradnak. A rabbitanítványság célja általában az, hogy a tanítvány egykor maga is tanítóvá legyen. Jézus tanítványa mindig tanítvány marad, egyúttal küldött, aki feladatot kap. Goppelt is utal rá, hogy a jézusi tanítványság nem tudnivalók elsajátítását jelenti, hanem, akárcsak Jézus földi életében, a személyéhez való kötődést.⁷

4. A kötelezettségek körülírása ebből következik: a tanítványnak tanítványtársakká kell tennie másokat. Figyelemre méltó ezen a ponton a jézusi szavak sorrendje. Előbb hangzik a megkeresztelés (bemerítés) utasítása, és ezt követi a katechézis, a tanítás. Elképzelhető, hogy ebben már a gyermekkeresztesség gyakorlata tükröződik, minenesetre olyan körülmény, amelyet nem hagyhatunk figyelmen kívül. A feladat tehát a misszió, a misszió célja pedig a szövetségbe tagolás, amely szövetség *életformát* jelent, a krisztusi parancsolat értelmében. A krisztusi parancs („...amit én parancsoltam néktek”) a *szeretet parancsa*, mégpedig annak soha nem hallott, kiélezett formájában, amely gyökeres fordulatot ígér – mondhatni történelmi távlatokban: az ellenség szeretetének követelményéig menően.⁸ Mindebből az is egyértelműen kiviláglik, hogy a mozgásirány az ellenkezője annak, mint amit szándékosan vagy önkéntelenül is gyakran szem előtt tartunk a keresztesítés problematikájával kapcsolatos eszmecsere során. Nem az ember megy tehát oda Istenhez (általános szóhasználatunk is árulkodó: „elviszunk megkeresztelni”, „mikor keresztelitek meg?” stb.), hanem Isten megy oda az emberhez. Jézus „odalépett...” okkal szerepel

e mondat itt! Vagyis Isten Krisztusban felkínálja a lehetőséget, azzal, hogy kitárja a kaput és hív: itt lehet megkeresztelkedni, itt lehet tagjává lenni a szövetségnek!

5. Az áldás-, illetve átokformulák esetében még egyértelműbb az egyoldalúság: ígéret hangzik: „én veletek vagyok minden napon a világ végezetéig”. (Csak éppen utalok rá, hogy azért az átokformula sem hiányzik, a már megkötött szövetség megerősítése, az úrvacsora kapcsán elhangzik: „Mert aki úgy eszik és iszik, hogy nem becsüli meg az Úrnak testét, ítéletet eszik és iszik önmagának” – 1Kor 11,29.)

A keresztséggel kapcsolatos kiindulópont tehát nem az ember kezdeményezése, hanem Krisztus szövetséget megújító, új szövetséget megalapozó cselekvése. (Csak éppen utalva rá: legnyilvánvalóbban a Keresztelő János keresztségével kapcsolatban derül ki az Ószövetséggel való kontinuitás és diszkontinuitás *együttes* megléte!) Krisztus egy egész világot átfogó és az egész emberiségre érvényes szövetséget proklamál, ezzel megalapozza az egyház közösségét. E közösségbe ő tagol be kiküldő parancsa révén. Az emberi cselekvés tehát másodlagos, a jézusiból következik, és attól függ.

Mindebből vonjunk le néhány gyakorlati következtetést:

1. A keresztség előfeltétele emberi oldalról kizárólag a hit. Mégpedig a *megkeresztelendő* ember hite. Még szinte azt a paradoxont is megkockáztathatjuk, hogy „utólagos előfeltétel”. Jézus tanítványai is kételkedtek – ő mégsem küldi el őket. Vagyis szinte nem is a hit az előfeltétel, legfeljebb valami, ami azért összefüggésben van vele: a leborulás. A gyermeki ráhagyatkozás. A „jövök semmit nem hozva” indulata. A gyermekkeresztség problematikájába most nem mehetünk bele, de egyértelmű, hogy ha elfogadjuk gyakorlatát – és ez jól igazolhatóan elfogadható –, akkor azt kell megállapítanunk, hogy elsősorban a *konfirmáció* dolgát kell rendbetenni, mint a keresztség kiszolgáltatásának befejező aktusáét. Tudatosabban kell szem előtt tartani, hogy ugyanarról a szertartásról van szó, csak közben volt egy kis szünet. Mások – szülők, keresztszülők – hitét feltételül szabni nem lehet. (Más kérdés, hogy itt is a meglévő gyakorlatot kell tisztázottá tenni: alighanem a szülők-keresztszülők *fogadalomtétele* a kulcs. Kulcs, de semmiképpen nem feltétel és nem garancia.)

2. A keresztség semmiképpen nem ismételhető, semmiféle formában. (Megint csak utalásszerűen: lehet párhuzamot vonni a körülmetélkedés és a keresztség között, ez egy külön téma. Képzelnék el annak megismétlését!) Az újrakeresztelkedés a legkirívóbb herezisek egyike. Maga az ismétlés elgondolása nem új, még csak nem is a középkorból ered, hanem Hermász herezise, amelyet az egyház kezdettől fogva elvetett.⁹

3. Nyilvánvaló a keresztség jelszerepe. A lényeg a szövetség deklarálása és az abba betagolás eseménye, a tanítvánnyá létel és a krisztusi parancsolat – a szeretetparancs – megtartásának etikai következménye. Ebből következik a forma indifferens volta. Idézzük Kálvint: Az etióp főember megkeresztelkedése kapcsán írja:¹⁰ „Láttuk itt, hogy a régieknek milyen volt a keresztelési szertartás. ...az egész testet a víz alá merítették, míg ma az az általános szokás, hogy a szolga a testet vagy a fejet meghinti. Egyébiránt nem szabad, hogy előttünk akkora jelentősége legyen egy-egy picinyke eltérésnek, hogy azért az egyházat megosszuk, vagy vitatkozással zavarjuk. Azonban a keresztelési szertartásért, mivel az Krisztustól maradt ránk, sokszor inkább kell a halálig harcolnunk, mintsem hogy annak elvételét megengedjük...” Majd így folytatja: „Ezért kezdettől fogva szabadon megengedett magának az egyház e lényeg mellett más, alig valamiben eltérő szertartási

formákat is. Ugyanis némelyek háromszor, mások pedig csak egyszer szoktak a víz alá merülni, s ezért nincs miért felette gyötrődnünk a lényegtelen dolgokon: csak hogy a külső pompa be ne mocskolja Jézus egyszerű tanítását.” Magyarán: ha egy baptista vagy adventista keresztyén felnőttként bemeitkezik, semmiképpen nem kérdőjelezhető meg. Ha ugyanezt egy református lelkész teszi, vagy gyakorolja mással, az kettős herezis, és súlyos tévelygés, egyfelől az újrakeresztelkedés okán, másfelől, mert a „külső pompát” helyezi az első helyre és ezzel „bemocskolja” a Krisztus tanítását.

Összefoglalva: egyházunk évszázadokon át kialakult és megszilárdult gyakorlata jó. Ha gondjaink vannak a keresztséggel összefüggésben, akkor azokat semmiképpen nem külsődleges ügyeskedésekkel, és még kevésbé innen-onnan átvett formális „újításokkal” kell megoldani, hanem tartalmi megközelítéssel keresve a jövő útjait. Ceterum censeo: a konfirmációval kell kezdeni.

JEGYZETEK

1 Bartha T.–Vladár G. (szerk.) Bibliai fogalmi szókönyv, 1984. 191k. – 2 Parallel szövegnek tekinthető a Mk 16,15kk. – 3 Bartha T. (szerk.) Keresztyén bibliai lexikon (KBL), 1993/95. 2. kötet 539. o. – 4 L. Goppelt, Theologie des Neuen Testaments, 1981. 332. o. – 5 A szereztetési ige és a Tízparancsolat összefüggésére utal Szabó Andor is: Szabó A.: Lábam előtt mécses a te igéd, 3. kötet, 1995. 131. o. – 6 KBL 2. kötet 558. o. – 7 Goppelt, uo. – 8 Gerd Theißen, passim. – 9 Vö. Gerd Theißen, Erleben und Verhalten der ersten Christen, 96. o. – 10 Kálvin János, Magyarázatai az Apostolok Cselekedeteihez (ford.: Szabó András), 1941, 219k. o.

DR. FEKETE KÁROLY

A keresztség problematikája gyakorlati teológiai szemszögből

I. Általános gyakorlati alapelvek

A Magyarországi Református Egyház a reformátori hitvallásokkal együtt vallja: „Csak egy keresztség van Isten egyházában és elég is egyszer megkeresztelkedni vagy Isten számára felavatni. Megmarad pedig az egyszer felvett keresztség egész életünkben és örökre szóló megpecsételése a mi fiúvá fogadtatásunknak” (II. HH. XX. fejezet).

A keresztség sákramentumát tehát ökumenikus sákramentumként tartjuk számon, hiszen az nemcsak egy felekezetbe, hanem Krisztus egyetemes egyházába való felvételt jelent. Már Pál apostol is azt írta „egy a keresztség” (Ef 4,5). A magyarországi gyakorlat az, hogy a történelmi egyházak, illetve a Magyar Egyházak Ökumenikus Tanácsának tag-e gyházai kölcsönösen elismerik annak a keresztségnek az érvényességét, amelyet egy másik felekezetben szolgáltattak ki, és mindenféle újrakeresztelést kizár.¹

Az *Egy egyházzá hívatunk el – EVT* dokumentum² III/8. pontja helyesen állapítja meg, hogy a keresztség közös alap, és minden különbség ellenére szoros kapcsolatot teremt közöttünk. A felekezetközi párbeszédnek jogosan hangsúlyozzák ezt az egyetlen keresztséget, amely a hívők Krisztushoz tartozását jelenti, és emlékeztet bennünket arra, hogy bár szétszakadva és elkülönülve élünk, de mégis testvérek vagyunk. Az egy kereszt-

ség ösztönzés a kapcsolatba lépésre, a közeledésre, hogy „haladjanak a közös igehirdetés felé, az egy hit megvallása felé, az egy eucharisztia felé és az egy szolgálatban való teljes részvétel felé” (III/8. pont).

A Magyarországi Református Egyház a keresztség érvényességét ahhoz köti, hogy a Feltámadott Krisztus missziói parancsa szerint „az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevébe” történik, tehát a Szentháromságról szóló tanítás megvallását feltételezi.

Valljuk, hogy a keresztség nem egy Jézus Krisztus melletti sákramentum, hanem az egyetlen sákramentum ünneplése, aki maga Krisztus.³

Egyházunk szerint az egészséges gyülekezetben megfér egymás mellett, sőt kell is, hogy legyen gyermekkeresztség és felnőttkeresztség. Egyik gyakorlat sem kaphat kizárólagos érvényt. Nem szabad a keresztség két formáját egymás ellen kijátszani. Álljanak egymás mellett egyenjogúan.

Isten és ember szövetsége örökké megmarad két egyenlőtlen fél szövetségének. Még az ún. hívő ember sem partnere Istennek. Isten előtt a hit sem lehet érdemszerző.⁴ A keresztség akár gyermekkorban, akár felnőtt fejjel történik, az ember ember marad. Ahogyan Kurt Aland a keresztségről írt 40 tételének 39. tételében mondja: „A hit a keresztséghez tartozik: de mégsem lehet erre a hitre nézve megkereszteltetnünk magunkat. Mert döntő különbség van a hit »birtokállománya« és reá való hagyatkozása között mint föltétel között a keresztség szemszögéből, akár annak a részéről, akit megkereszteltek, akár annak a részéről, aki a keresztelést végzi. Ha valaki arra nézve keresztelteti magát, amellyel odajárul a keresztséghez, az arra épít, amit ő visz oda, és aki a hitet az általa elvégzendő keresztség előfeltételeként követeli meg, emberi biztosítékra épít. Így a hitből cselekedet lesz, ez pedig a reformáció centrumának a megsemmisítése. Az a bizonyosság, amellyel a gyermekkeresztség ellenzői szólnak a hitről, és követelik a hitet föltételként a keresztség számára, csak akkor nem válik rémítővé, ijesztővé, ha a hitről teljes értelemben azzal a szóval tudunk beszélni, mint az epilepsziás gyermek apja: »Hiszek, Uram, segíts a hitetlenségemen!« (Mk 9,24). Luther annak idején ezt a nyilatkozatot tette (WA 26, 161–164): Ha Isten szövetséget kötött a világgal, akkor ki zárhatja ki ebből a kisgyermeket? Mindehhez ma sem tudunk hozzátenni semmit, semmiféle teológiai változás ellenére sem.”⁵

Ebben a szövetségben tehát Isten megelőzhetetlen, akinek ez a megelőzhetetlenség alaptulajdonsága (*gratia praeveniens*). Erről beszél a keresztség is. „A mi Isten melletti döntésünknel fontosabb Isten előzetes döntése mellettünk.”⁶

„Ma már nem a bemerítés vagy meghintés, alámerítés vagy leöntés, csecsemőkorban vagy felnőttként kiszolgáltatott keresztség között húzódik az egyháztesteket megosztó, sőt szembeállító frontvonal, hanem az egyoldalú, kizárólagos hitelességet és érvényességet csak önmagának tulajdonító, valamint a másikat testvérként elfogadó, ezért tőle a sákramentumot meg nem vonó magatartás között húzódik az elválasztó határ” (Virágh György).

Református sajátosságunk, hogy a Szentírásból szemléletmódot tanulunk, nem csak kazuisztikát. A keresztségről szóló tanításnál sem feledhetjük el, hogy a biblicizmus, az antropocentrizmus és a formalizmus együttes kísértése nem kerekedhet felül a biblikus krisztocentrikus látáson.

A keresztelési prédikáció homiletikuma külön előadást igényelne, most nem erre

szeretnék kitérni, de alapelvként kimondom: A rögtönzésszerű, unalmasan-frázisos szlogen mondatok ártanak a keresztség sákramentuma lényegének. Az elvárás nem kisebb: a keresztelési igehirdetésnek homiletikai gyöngyszemnek kell lennie!

II. Keresztelés-gondjaink sűrűjéből egy, amely torzítja a gyakorlatot

Elvesztettük a hittitok jellegét a keresztségnek, s ebből adódnak a keresztség kiszolgáltatásának gyakorlati anomáliái.

A keresztség „küszöb-szertartás” volt eredetileg: a közösséghez tartozás vállalásával és a közösséghez tartozás elfogadásával kapcsolódott össze. *Manapság egyszerűen a megkereszelés ténye kell, tekintet nélkül arra, hogy a keresztség miféle összefüggéseket feltételez és miféle összefüggéseket hoz létre.* Végbemegy egy szertartás anélkül, hogy tudnák a lényegét, értenék és kívánnák ezt a lényegét. Nem tudják mit akarnak, nem tudják, hogy mit ígérnek. A lényeg: legyen meg a keresztelés.

Erről a mélypontról, ebből a nemkívánatos, káros tendenciából az összefüggések felfedezése emelhetne ki. Vennünk kell a fáradságot és tudatos tanító munkával a részt az egészhez való viszonyában kell szemlélnünk, átadnunk és gyakorolnunk.

Újra fel kell fedoznünk és új viszonyulást kialakítva vállalnunk kell a sákramentum, a misztérium, a szentség döntő jellegzetességét: a sákramentum a hitünk centrumára mutat, Krisztus megváltó halálának-feltámadásának titkára. Ennek az üdvénynek a következetes komolyan vétele elsődleges tanfegyelmi kérdés. Ha ezt sem akarjuk, tudjuk őrizni, tisztán kiszolgáltatni, akkor nem vagyunk egyház, mert egyház voltunk ismertetőjegyei közül egynek híjával találhatunk.

A sákramentum komolyan vétele nem az egyházi szabályozással kezdődik (jóllehet annak is meg kell fogalmazódnia!), hanem azzal, hogy minden lehetséges módon és alkalommal tanítunk arról, hogy a sákramentum mit jelent, mi a lényege, miért fontos nekünk, mit vár el tőlünk, milyen következményekkel jár.

Felhígult és devalválódott keresztséggyakorlatunknak sok összetevője van, de az bizonyos, hogy az egyik legfontosabb idevezető ok az az, hogy általában hosszú időn át elnagyoltan, szimplifikáltan és ad hoc módon tanítottunk a keresztség sákramentumáról a keresztelési igehirdetésen kívül. A keresztelési istentiszteleten csak azokat a háttérismerteket várhatjuk el a kereszteltető család tagjaitól és a gyülekezettől, amit már korábban megtanítottak/megtanítottunk nekik a nem keresztelési alkalmakon. A keresztségről alkotott téves képzetek, hamis elvárások, tévtanítások leleplezése és lebontása, s a tiszta tanítás és a méltó elvárásrend bemutatása és felépítése hosszú, kitartó, koncentrikus körhöz hasonló, ismétléses tanítási/tanulási folyamat eredménye lehet. Ezért gyakorlati teológiai szemszögből a keresztség problematikája – a gyülekezetkatechézis és a gyülekezeti igehirdetés problémaköréhez tartozik.

III. A keresztségről szóló tanítást a gyülekezetkatechézis és a prédikáció semmiképpen sem hanyagolhatja el

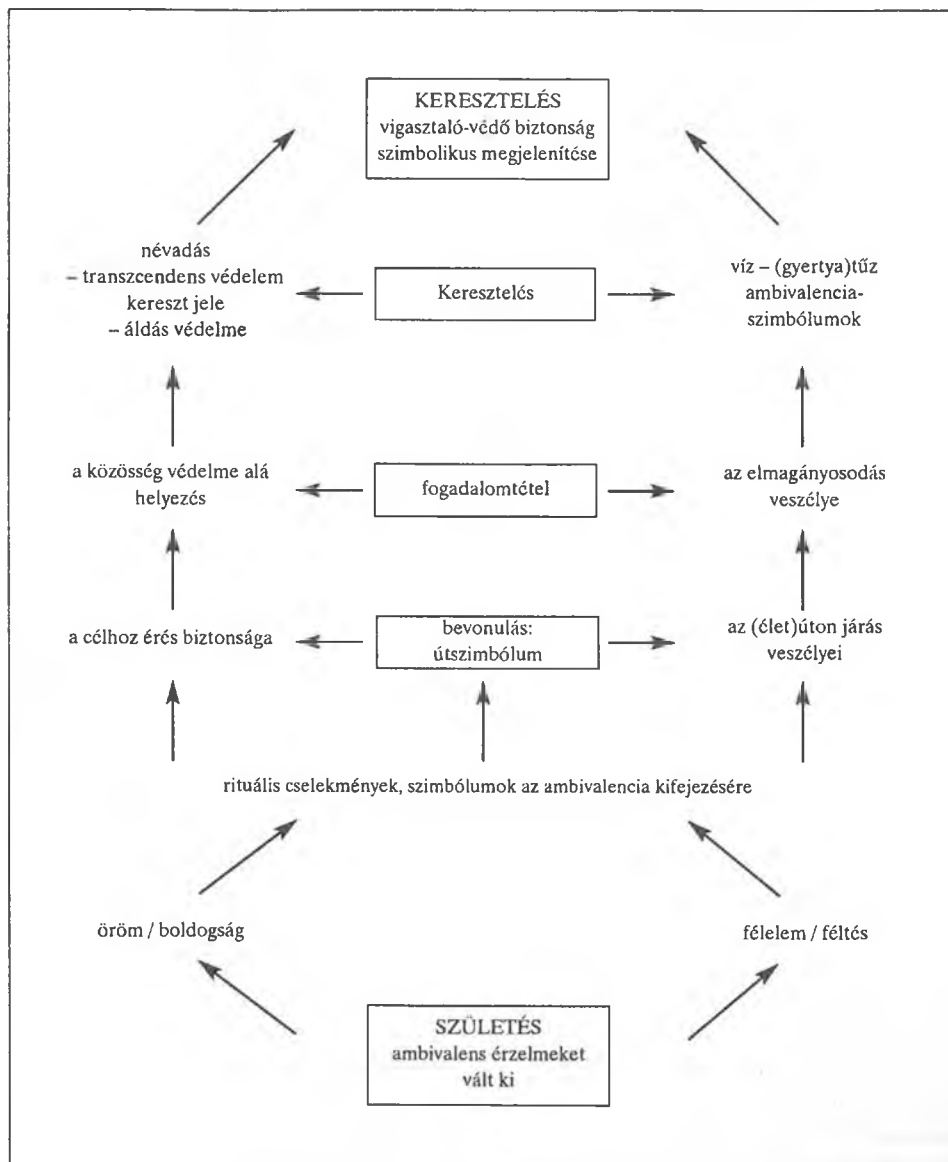
A keresztségről szóló tanítás megismertetése és a keresztségre való szülői-családi felkészülés gyakorlata nem csupán leegyszerűsödött, hanem kiürült, elégtelenné vált.

Nem csoda, ha református gyülekezeti tagjaink (általában) identitáskrizisbe jutnak. Vékonyka és sekélyes a felnőtt nemzedék hittanos-konfirmációs hitismerete. Elvékonyo-

dóban, elfelejtve, meg sem tanulva nem csoda, hogy nincs meg a hitük szilárdsága. Szükséges az időszerű, felkészült tanítás, amit aztán következetesen képviselnünk is kell!⁷ Újra hangsúlyt kell tenni, az igehirdetés sokrétűségét megtartva, a tanító jelleg képviselésére, amely a gyülekezetépítés egyik tartalmi cselekménye.

Elvi és szimbolikus megközelítés kell együtt. Meg kell tölteni a szimbolikus cselekménysort teológiai tartalommal. Nem mindegy, hogy a szimbólum mit idéz fel!⁸

Hézszer Gábor ábrája⁹ mutatja a keresztelezés sákramentuma szimbólumainak dinamikus összefüggését. Ezeket a folyamatokat ismerve érzékelhetjük, hogy a mögöttes tartalom és jelentés megismertetése hogyan kapcsolódhat a szimbolikus eseményhez:

1. Igehirdetés-sorozatok a gyülekezeti istentiszteleten a keresztség gazdagságáról:

Néhány ötletsort adunk közre a keresztség gazdagságának tematizálására különféle igehirdetési feldolgozásokban való hasznosításra:

a) *Manfred Mezger* mainzi professzor összeállította a keresztelési igehirdetés kilenc teológiai motívumát¹⁰ (Die Amtshandlungen der Kirche I. 1957. 159kk.). A kilenc motívum a Szentháromság személyeire tekint, 3-3 gondolatkört felvillantva:

1. Isten a keresztségben az Ő teremtményének ügyét felkarolja; a keresztség látható beiktatás.... Evangélium az evangéliumban, a hatalmas Isten ígérete, hogy Ő nekem kegyelmes Istenem és Atyám.

2. Isten a keresztségben védelmébe veszi és uralma alá fogadja teremtményét; a keresztség látható zászló... örömünk az életben, vigasztalásunk a halálban, bizakodásunk a kísértésben.

3. Isten a keresztségben védelmébe veszi a bűnöst, ok vagy teljesítmény nélkül, a keresztség látható bocsánat.

4. Jézus Krisztus a keresztség alapja. Ő mint Úr hirdette meg, aki meghalt és feltámadt a keresztségért. Az Ő halálában és feltámadásában megtörtént a miénk is.

5. Jézus Krisztus a keresztség ereje. A fő és tagjai egymásba kapaszkodnak, összeköttetésben vannak.

6. Jézus Krisztus a keresztség beteljesülése. Az Ő keresztsége az volt, hogy a keresztre adatott és így az áldozat elvégeztetett.

7. A Szentlélek véghez viszi a keresztségben az igétől és víztől való újjászületést. Ez az újjászületés a keresztségben teljes és egyszeri, bűnbánat és a hit állhatatos megújítása.

8. A Szentlélek tanít meg arra, hogy örüljünk a keresztség jobbított módjának.

9. A Szentlélek megvigasztalja a megkereszteltet az ige bizonyágtételén keresztül. Adj a szövetség szabadítását. A gyülekezet belépő az összes isteni javakhoz.

b) *Joachim Jeremias nyomán:*

Joachim Jeremias a keresztségnek az Újszövetségben fellelhető jellegzetességeire világított rá, amelyek a Heidelbergi Káté klasszikus fogalmazása, a megtisztító fürdőre utalása mellett még számos fontos üzenetet hordoznak. Például:

A keresztség:

Krisztus érdemszerző halálában való részesedés (Róm 6,1–11; Ef 2,5; Kol 2,12. 20; 3,1)

a Szentlelket közlő esemény (ApCsel 1,5; 2,28; 9,17; 11,16; 19,5k; 1Kor 12,13; 2Kor 1,22)

– tagjává tesz Krisztus testének (1Kor 12,13)

– tagjává tesz Isten népének (Ef 2,12k 19)

– tagjává tesz az új szövetségnek (Kol 2,11)

– új uralkodóhoz való csatlakozás (Kol 1,13)

– a biztos partra való átkelés (1Kor 10,1k; 1Pt 3,19–20)

– kiszabadulás (ApCsel 2,40)

– amely átformál (Gal 6,15)

– új életet ad (Jn 3,5; 1Pt 1,3.23; 2,2)

- megpecsétel az örök életre (2Kor 1,22; Ef 1,13; 4,30)
- életet és örök életet közöl (Gal 3,29; 1Pt 1,4; Kol 3,3k)
- megszentel (1Kor 6,11)
- megvilágosít (Zsid 6,4; 10,32)
- Krisztusba öltöztet (Gal 3,27)

c) Manfred Seitz nyomán.¹¹

A keresztség, mint újjászületés és örök élet

2Kor 5,14–21; Gal 3,23–29; Jn 10,1–5.27–30; 1Jn 4,7–16; Kol 2,8–15; 1Pt 1,3–9

A keresztség, mint bűnbocsánat

Ézs 43,1–7; 1Pt 1,18–21 vagy 1Pt 1,13–23; 1Jn 2,12–17; Zsid 13,1–9b

A keresztség, mint az egyházba való befogadtatás

ApCsel 2,41–47; Gal 3,26–29; 1Kor 12,12–27; 1Thessz 1,2–10

Keresztség és intelem (parainezisz)

Róm 6,3–11; Ef 5,9–14; 1Pt 2,11–17(18–20), 1Pt 3,8–15a(15b–17); 1Pt 4,7–11

Keresztség és a Lélek közlése

Jn 3,1–8 (9–15); Tit 3,4–8a; 1Kor 6,9–14(15–17)18–20; Lk 3,7–20

2. A keresztségről szóló tanítás bemutatása a szülőknek keresztség előtti felkészítő beszélgetések alkalmával

A gyermekek megkeresztelése nem ragadható ki a család összefüggéséből.¹² A szülőknek el kell mondania mi történt a gyermek megkeresztelésekor – de mit mondjon, ha nem tudja? Hallgassuk csak Eduard Schweizert: „Ha élete első hónapjaiban megkeresztelünk egy gyermeket, s azután nem mondjuk meg neki ténylegesen, hogy ott mi történt vele – még ha oly hihetően hangzik is, hogy ezt hiheti (hogy lenne ez lehetséges, ha csupán leöntötte a lelkész?!) –, az olyan, mintha a keresztaapa száz frankot csupán a takarékfüzetbe vezetne be. Hozzá tartozik. De soha nem mondta meg neki, vagy a gyerek nem akarta elhinni, s a pénz még száz évvel a halála után is a bankban fekszik, és az égvilágon semmi haszna nem származott belőle. Ezért volna büntett megkeresztelni egy gyermeket anélkül, hogy megtennénk mindent, ami erőnkéből telik, azért, hogy később is hallja és higgye, ami akkor történt vele. Egy egyháznak, amely egyáltalán még komolyabban gyermekeket akar keresztelni, soha nem szabad ezt megtennie anélkül, hogy az apának és anyának, a keresztaának és a keresztanyának félreérthetetlenül – nemcsak a liturgia során, hanem szemtől szembe, német-svájci vagy sváb vagy akármilyen nyelven, melyen értenek – elmagyarázná, hogy ezt a szolgálatot tőlük elvárja, s csak akkor keresztel, ha ők ezt a szolgálatot Isten ítélete előtti teljes felelősséggel vállalják. A keresztség az Újszövetségben mindig hitvallás is volt, melyben az ember az egész világ előtt nyilvánvalóvá tette, hogy mostantól az Úr Krisztushoz kíván tartozni. Ahol a szülők többé nem kockáztatnák meg, hogy a gyermeküket az egész gyülekezet elé viszik keresztelni, ott természetesen nem volna mit felfedni. Mindezekből a megfontolásokból kiindulva, komolyan kell kérdeznünk, hogy a *jelenlegi* viszonyok között miért nem csak felnőtteket szabad keresztelnünk (mint a missziós területeken). A legkevesebb, hogy a szülőket és kereszt-szülőket erőteljesen óvnunk kellene attól, hogy megkereszteljék a gyermeküket, ha nem akarják vagy nem tudják vállalni ezt az Isten előtti felelősséget. Mindazonáltal nem egy-

értelmű számomra a válasz. Az ApCsel 16,31 szerint a börtönőrt felszólították a hitre, mely által *ő és az ő háza népe* üdvözülni, erre fel övével együtt megkeresztelkedett. Nem tudjuk, hogy voltak-e ott gyerekek, de mindenesetre egyértelmű, hogy az egész ház megkeresztelkedett, noha csak egy látta meg, hogy Krisztus döntő módon találkozott vele és erőt vett rajta. Sehol máshol, mint a gyermekkeresztség gyakorlatánál nem oly egyértelmű, hogy *Isten* elénk jön és ajándékot ad, sokkal előbb, semhogy mi bármit is tenni tudnánk. A keresztség megóv minket, minket magunkat attól, hogy a mi kegyességünket és Isten-élményeinket túlbecsüljük. Ha addig várnánk, míg igazán hiszünk, akkor némelyek egy egész élet alatt sem mernék megkockáztatni azt, hogy kereszttelésre bejelentkezzenek, mások jönnének fiatalos lelkesültséggel, majd rögtön utána ismét rossz lenne a lelkiismeretük, ismét mások átesnének valamiféle hitélményen, vagy találkoztak volna valamiféle hitbeli döntéssel, csak mert az egyházukban ez így szokás, egy fiattól ezt az idősök elvárják, és ez mindenféle pszichológiai technikával előidézhető. Pál joggal nem nyugtalankodott Filippiben, mikor a Krisztusról való beszédben és a keresztség jelében és zálogában oly nagyon bízott, hogy egyszerűen mindkettőt a börtönőr egész háza népének útravalóul adta, és várta, hogy Isten azáltal munkálkodjék, mely abban a pillanatban bizonyára nem mindenkinél volt megállapítható. Keresztség és hit tehát biztosan összetartoznak, de senki nem mondta, hogy mindkettőnek ugyanabban a pillanatban kell történnie. Isten az ő kegyelmének ígéretével évekkal is megelőzhet, s ha az már az első napokban életünk részévé válik, akkor Istennek éppen ezt az elénkbe jövését nem feledjük el soha.”¹³

A keresztségi beszélgetés vezérfonalául is használhatunk több témasort. Erre is lássunk néhány példát:

a) A legkézenfekvőbb és sokak által használt felosztás Szénási Sándor: *Megtaláltuk a Messiást* című hittankönyvéből „*A keresztség jelentősége*” című fejezet öt pontja (124–127): 1. Az újjászületés fürdője; 2. „Ő előbb szeretett”; 3. A keresztség: egy életre szóló program; 4. A keresztség: a tulajdonjog rögzítése; 5. A keresztség: vigasztaló erő.

b) A Zürichi Kanton Református Gyülekezeteinek készült ajánlás:¹⁴

1. Az Atya, Fiú, Szentlélek nevére történő keresztség – a tulajdonjog átruházása Istenre
2. A gyermek elfogadása
3. Befogadás a keresztyén közösségbe
4. Isten szövetsége
5. Az egyéni névadás megerősítése
6. Istengyermekség és bizalom
7. Részesedés Jézus Krisztus halálában és feltámadásában
8. Megbocsátás
9. Áldás

c) Az *Ablaknyitás* című evangélikus kötet¹⁵ a párbeszéd néhány kiindulópontjához ajánlja az alábbi címeket, amelyek magyarázatát itt csak kivonatossan idézem:

A keresztség: szolidaritás. Jézus Krisztus nyilvános szolgálata kezdetén megkeresztelkedett, amely a bűn és a végső pusztulás terhe alatt szenvedő emberrel, emberiséggel való közösségvállalás volt. A kereszttelés nyomán az ember felvételik ebbe a szolidáris közösségbe. Az egy keresztségben való részesedéssel minden ember egymással is szolidáris

közösségbe kerül, ennek a szolidaritásnak a közössége az egyház, a megkeresztelt emberek közössége.

A keresztség: misztérium. Szent titok, hiszen Isten mélységeibe vonja bele az embert, amikor bűnbocsánatban, újjászületésben, szeretete közösségében, az örök üdvösségben részesít. Ez a hittitok meghaladja a tapasztalati világ valóságát. Amikor ezzel találkozunk az ember, akkor a kegyelmes, szerető Istennel találkozik.

A keresztség: tűz és víz. A keresztség a vízhez társuló ige, ugyanakkor Isten Szentlelkében való részesedés, akit – pünkösdi leszállása óta különösen is – gyakran jelképeznek tűzzel. A tűznek és a víznek ez az összetartozása az emberi létezés teljességére irányul. A keresztség mind a külső és materiális életre vonatkozik – mindkettőt a halálra ítélt állapotból Isten eleveníti meg.

A keresztség: halálból az életre. Isten a halál elleni szövetségbe hívja el az embert. Isten a már megszerzett győzelem áldásaiban részesíti az embert.

A keresztség: keresztyén névadás. A név kimondásával Isten mintegy birtokba veszi a megkereszteltet.

A keresztség: felnőtteknek és gyermekeknek. A keresztség története szoros összefüggésben van az egyház mindenkori helyzetével. A népegyházi keretek felbomlásával nyitottságot kell tanúsítani mindkét forma iránt.

A keresztség: az ökumenikus egység köteléke. A keresztség köteléke arra kötelezi a szétszakadozott keresztyéniséget, hogy ennek fényében vizsgálja az egymással összekötő és egymástól elválasztó kérdéseket.

A keresztség: meghívás küldetésre. A keresztség tudatos hittel vállalása a szentség egész tartalmával való bátor élésre és az arról való tanúskodásra ad felhatalmazást. Az Istennel szövetségben élt élet pedig önmagában is küldetés a világban.

A feldolgozást segítő kérdések:¹⁶

Keresztség	Mai üzenet	Mai kihívás
Szolidaritás	Jézus Krisztus, a Megváltó megkeresztelésével büntetlenül is szolidaritást vállalt a bűnös emberekkel, emberiséggel.	Mit jelent számunkra ez a felénk irányuló isteni szolidaritás? Mit jelent, hogy a keresztségben egymással is szolidáris közösségbe lépünk?
Misztérium (hittitok)	A keresztség szent titok, melyben Isten erejénél fogva meghaladja a tapasztalati világ valóságát is.	Milyen tapasztalati és azon is túlmutató ereje van ma a keresztségnek? Miben érhető tetten e hittitok ereje?
Tűz és víz	A keresztség tűz (Szentlélek) és víz, amely egyaránt szól a testi és lelki – tehát a teljes – embernek.	Mi a keresztség mai üzenete az ember testi-lelki megváltásra és megújulásra szorultságáról?
Halálból életre	A keresztség iránya mindig a halálból az életbe vezet, Jézus Krisztus győzelmébe von be.	Miként üzen hadat a keresztség a halál erőinek? Miként segíthetjük egymást – megkeresztelt emberekként – az ezek elleni küzdelemben?
Keresztyén névadás	A keresztségben Isten nevünkön és személyesen szólít meg minket.	Mit jelent a megkeresztelt számára Isten megszólító szava?

(folytatás)

Kereszttség	Mai üzenet	Mai kihívás
Felnőtteknek és gyerekeknek	A kereszttségben egyaránt részesülhetnek felnőttek és gyermekek a Szentírás és az egyház története alapján is.	Elég nyitott-e a gyülekezetünk és egyházunk, hogy mind a gyermekek, mind a felnőttek keresztelését elfogadja és gyakorolja? Ki viseli a keresztséggel járó felelősséget?
Az ökumenikus egység köteléke	Az Atya, Fiú és Szentlélek nevére történő kereszttséget a kereszténység döntő részét jelentő történelmi egyházak kölcsönösen elismerik.	Mire kötelezi a megkereszteltet közösségét ez a kölcsönös elismerés a gyakorlati életben, az ökumenikus párbeszédben?
Meghívás küldetésre	A kereszttség gazdag ajándék, amely a megkeresztelt ember egész életét átjárhatja.	Mit jelent a mai világban a keresztény ember küldetése? Miben segít ennek megértésében a kereszttség gazdag tartalmának újra felfedezése?

d) Tomka Ferenc római katolikus teológiai tanár külön tervezetet ad a hitben jártos szülőkkel történő beszélgetéshez és a hitben járatlan szülők esetére. Szerinte az apaság-anyaság-élmény lehet a hitről való beszélgetés kiindulópontja. Ez a lélektani „határhelyzet” közelebb viheti a szülőket a hit titkainak megsejtéséhez. Ezért téma lehet a beszélgetés során: az élet titka; az új élet; a szeretet; az öröm és büszkeség; felelősség és félelem; és a fáradtságról, az éjszakázásokról.

A hitben járó szülőknél a beszélgetés kiindulópontja a kereszttség liturgiája lehet, amelynek kapcsán kifejtethető a kereszttség üzenete és jelentősége:

„– a kereszttség titkáról: a Krisztus életével, halálával, feltámadásával és az egyházzal való egyesülésről, amelyeket a szülők megvállanak a szertartásban;

- a kereszttségben ígért keresztény nevelés felelősségéről és feladatairól;
- a szülők életpéldájának jelentőségéről;
- az egyéni, illetve családi hitéletről;
- az egyházzal, illetve a helyi közösséggel való kapcsolatáról.”¹⁷

A hitben járatlan szülőkkel a beszélgetés a hittel való ismerkedést szolgálja. Ennek a beszélgetéssorozatnak a témakörei lehetnek:

- Ismerkedés. Az ember keresi a Végtelent.; 2. Isten és az imádság; 3. Biblia – kinyilatkoztatás; 4. Hiszek Jézus Krisztusban; 5. Hiszek a Megváltóban; 6. A Szentháromság – és a kölcsönös szeretet; 7. A szentségek – a kereszttség; 8. Egyház; 9. A keresztény nevelésről; 10. Küldetés.¹⁸

IV. Néhány megfontolandó konkrét változtatás

Az anyai szerep devalválódása, torzulása idején a református liturgiában is fontos lenne helyet találni az anya megáldásának.¹⁹

Jelenlegi keresztelési liturgiánk harmadik kérdése (az 1985-ös Istentiszteleti Rendtartásban) jó gondolatból indult, de rosszul fogalmazódott meg és vállalhatatlant akar megfogadtatni a gyülekezettel. Az MRTZS Istentiszteleti Rendtartásában ez a gondolat világosabb megfogalmazást nyert: „Ígértek-e, fogadjátok-e, hogy gyülekezetünk gyermekeinek hitbeli nevelése érdekében minden tölteket telhetőt megtesztek?”

A ma használatos rend szerint a hálaadó imádság a vízzel történő leöntés előtt hangzik el. Helyesebb lenne teológiailag is, ha a hálaadó ima a leöntés után hangzana el. Ennek az imádságnak ugyanis két lényeges szakasza van: a) hálaadás az elvett üdvjavakért, b) könyörgés Szentlélekért, hogy megvalósulhasson az Isten szerinti élet és növekedés. A hálaadó imádságot követhetné az áldás elmondása. (Ld. ehhez Kálvin keresztelési liturgiáját!)

Érzékeny kérdés lelkeszi körökben a keresztelési stóláról beszélni. De ha a sákramentum-jelleget újra központba akarjuk állítani, akkor az „ingyen vettétek, ingyen adjátok” alapelvhez kellene visszatérnünk. Az ingyen kegyelemből szerzett szentségért ne várjunk fizetséget...

Egyértelmű és országos (Kárpát-medencei?) református egyházunkban mindenütt és mindenkre kötelező zsinati rendelkezésnek kell születnie a keresztség gyakorlatának szabályozásáról, hogy a hitvallásainkkal ellentétes felfogások és gyakorlati megvalósítások ne legyenek jelen párhuzamosan.

A sákramentum kiszolgáltatásának kérdése elválaszthatatlan az egyháztagság kritériumaitól. A helyes gyakorlat kialakításához szükséges azt is tisztázni, hogy kit tekinthetünk egyháztagnak. Ebben a kérdésben a legvilágosabb útmutatást Vályi Nagy Ervin adja meg, aki az úrasztalához járulás Heidelbergi Kátéban adott kritériumainak analógiájára, a keresztséget kérő szülők hitének jeleiről beszél: „Mik a hitnek ezek az elemi jelei, a sákramentummal kapcsolatos, az általa követelt különbségtevés kritériumai? Ismeretünk rész szerinti voltának teljes tudatában ezt válaszoljuk: az, amiről a Heidelbergi Káté 103. kérdése-felelete beszél: a templombajárás, igehallgatás, a sákramentumokkal élés, az Úr nyilvános segítségül hívása (és megvallása), a keresztyénhez illő adakozás, szervezett formában: a gyülekezet anyagi fenntartásában való részvétel. Egybefoglalva: a gyülekezethez tartozás, a fent említett módon láthatóvá téve. Az nem biztos, hogy akik a kegyességben a fenti módon gyakorolják magukat, hívők – de az egészen biztos, hogy akik hívők, azok cselekszik ezeket a dolgokat. A hit nem tud megenni az ige hallgatása, az úrvacsorával való élés, az adakozás, a gyülekezet nélkül. Ezek a dolgok »halvány jelek«, az a minimum a szülők részéről, amire nézve a keresztség sákramentuma gyermekek részére kiszolgáltatható. Az ettől a minimumtól, a keresztségi aktus folytatására utaló jeltől való eltekintés és a sákramentum feltétel nélküli kiszolgáltatása megalázza »a szent jegyet és pecsétet«, s vele együtt a jelzett dolgot, Jézus Krisztus jótéteményét, és felgerjeszti Isten haragját az egész gyülekezet ellen. Ha nincs feltétel, akkor mi értelme van még a »recte administratur«-t emlegetni, mint Krisztus egyháza létének kritériumát?»²⁰ Ez a Vályi Nagy Ervin által javasolt „minimum” lehet a kiindulópont ahhoz a consensus ecclesiae-hez, amely a gyermekkeresztség heterodox gyakorlatának megszüntetéséhez vezethetne.

JEGYZETEK

1 Ezen az alapon nem változtat az sem, hogy éppen a közelmúltban ezt a kölcsönösséget a baptisták részéről Dunaharasztiiban megszegték a baptista lelkipásztor, amikor kérésre egy csoport hajdúböszörményi református lelkészpárral az élen bemerítésben részesített. – Sok külföldi baptista egyházban is gyakorlat, hogy a felekezetükbe áttérteket akkor is újrakeresztelik, ha már azok gyermekként meg lettek kereszteleve. Úgy vélik, hogy a csecsemőkeresztség nem igazi keresztség, csupán látszat (hasonlat), ezért ők nem újrakeresztelők, hanem első alkalommal keresztelik meg az áttérő híveiket. Ezt a gyakorlatot más egyházak is rossz néven veszik (pl. Francia-

országban). – 2 Az Egyházak Világtanácsa IX. Nagygyűlése (Porto Alegre, 2006) egyháztani alapiratához (*Egy egyházzá hívatunk el*) PRC 01. Teljes szövege megjelent: Theologiai Szemle 2006/4. – 3 Vö. Hans Weder: *Getauft auf Jesu Namen – was bedeutet das?* Reformiertes Forum. 1983. június 23. 11–13. és Eberhard Jüngel: *Barth-Studien*. Benziger Verlag Zürich-Köln. 1982. 314. – 4 Vö. Karl Barth: *Die christliche Lehre nach dem heidelberger Katechismus*. Zollikon-Zürich. 1948. 85–86. – 5 Kurt Aland: *Taufe und Kindertaufe*. Gütersloh. 1971. 79. – 6 Klaus Douglass: *Megalapozott hit*. Kálvin Kiadó Budapest. 2001. 162. – 7 Az újszövetségi keresztyén igehirdetésben és a gyülekezeti életben is folyamatosan jelen volt a *didaché* eleme: pl. ApCsel 2,42; Róm 6,17; 1Tim 4,6; 5,17; 6,3; Tit 1,9; 2,1.7.10; 2Jn 9; 2Tim 1,11. – 8 Ld. ehhez: Korpics Márta–P. Szilczl Dóra (szerk.): *Szakrális kommunikáció*. A transzcendens mutatkozása. Typotex Bp. 2007. 17–24; Hézser Gábor: *Pasztorálpaszichológiai szempontok az istentisztelet útkereséséhez*. Kálvin Kiadó Bp., 2005. 104–108. – 9 Hézser Gábor: *Pasztorálpaszichológiai szempontok az istentisztelet útkereséséhez*. Kálvin Kiadó Bp., 2005. 108. – 10 Idézi: Cristian Zippert–Horst Nitschke (Hg.): *Taufe*. Liturgische Texte, Gottesdienstentwürfe, Predigten, Überlegungen. Gütersloh 1978. 12. – 11 Herbert Breit–Manfre Seitz (Hg.): *Calwer Predighilfen – Taufe*. Stuttgart 1976. (Die Taufe in der Predigt.) 49–73. – 12 1Kor 7,14: „a hitetlen férj meg van szentelve hívő felesége által, a hitetlen feleség pedig hívő férja által, különben gyermekeitek is tisztátalanok volnának, így azonban szentek”. – 13 Eduard Schweizer: *Einübung im Glauben*. Bausteine Heft 5. Vadian-Verlag St. Gallen 1953. 44–45. – 14 Christa Gäbler–Cristoph Schmid–Peter Siber: *Taufgespräche in Elterngruppen*. Zürich. 1976. – 15 Szabó Lajos (szerk.): *Ablaknyitás*. Keresztény önismeret falakon belül és kívül. Luther Kiadó Budapest. 2004. 58–62. – 16 Szabó Lajos (szerk.): *Ablaknyitás*. Keresztény önismeret falakon belül és kívül. Luther Kiadó Budapest, 2004. 62. – 17 Tomka Ferenc: *Szentségi lelkipásztorkodás és az „új evangelizáció”*. Szent István Társulat. Bp. 2006. 93. – 18 Tomka Ferenc: *Szentségi lelkipásztorkodás és az „új evangelizáció”*. Szent István Társulat. Bp. 2006. 98–104. – 19 Vö. más egyházaknál: anyaatvatás, egyházkelcs. Az MRTZS Istentiszteleti Rendtartása tartalmaz erre egy mintát, 212kk, de imádságai archaizálók. – 20 Vályi Nagy Ervin: *A gyermekkereszttség gyülekezeti gyakorlatáról*. Egyház és Világ 1994/9–10. 30.

DR. BODÓ SÁRA

A keresztelestől a konfirmációig

A konfirmáció jelenlegi gyakorlatát sokfelől éri kritika. Van, aki nem elégedett a hatékonyságával, s nem érti, hogy miért lesz belőle gyakran ún. kikonfirmálás. Van, aki a konfirmáló fiatalokkal elégedetlen, s azt mondja, ez a generáció egyre kevésbé felkészült, egyre kevesebbet tud, nem nagyon lehet vele már mit kezdeni. S van, aki csak bizonytalan, mert egyre kevésbé tudja, hogy hol is van a konfirmáció helye az egyház életében.

Kétségtelen, hogy az iskolai és a gyülekezeti hitoktatás elterjedtebb megjelenése – legalábbis módszertanilag – jelentősen befolyásolja a konfirmáció helyzetét és jelentőségét is. Korábban egyértelmű volt, hogy a konfirmációnak és különösen az előkészítésnek koncentrált tanítást kellett adnia a hit igazságairól, az egyház életéről. Ehhez nyilvánvalóan koncentrált tananyagra volt szükség, egy olyan tematikára, amely felöleli a legfontosabb területeket. Hagyományosan a káték feleltek és felelnek meg ennek a legjobban. A legtöbben valószínűleg a Szénási Sándor: *Megtaláltuk a Messiást!*¹ című konfirmációi olvasókönyvet használták és használják ma is. Sokan vannak, akik a Magyarországi Református Egyházban is ragaszkodnak a Heidelbergi Kátéhoz, amelyik vitathatatlanul egyházunk fontos szimbolikus irata.

A tanítás módszere azonban nagyon régóta kérdéses. Sajnos, a kész kérdésekre adott kész válaszok megtanítása nem ad elég lehetőséget egy gazdagabb és változatosabb módszertani kultúra kialakítására. Hagyományosan ez úgy történik, hogy a felkészítő lelkész beosztja a kérdéseket, felolvassa azokat a válaszokkal együtt, részletesen megma-

gyarázza, és visszakérdezi a „kész választ”. Fináczy Ernő, a 20. század elejének egyik leg-jelentősebb pedagógusa „katechetikus tanalak”-nak nevezi ezt az eljárást, s már az 1935-ben megjelent Didaktikájában elavult módszernek nevezi, mint amely „nem alkalmas a tanulók szellemi öntevékenységének felébresztésére”.² A memoritereknek természetesen mindig is nagy jelentősége volt a szellem pallérozásában, a versek és szövegek szó szerinti megtanulása fejleszti a gondolkodást és növeli a szókincset. A konfirmációi elő-készítésben sem a memoriterekkel van a baj, hanem a kész kérdésekre adott kész vála-szok megtanulásával. A Heidelbergi Káté szerzői sem azzal az igénnyel fogalmazták meg a kérdéseket és válaszokat, hogy azokat kizárólagossá tegyék, hanem azért, hogy segítsé-get adjanak a tájékozódásban. A lélektelen magolás azonban sok mindenre eljuttatja a fi-atalt, csak a tájékozódásra nem.

A módszerkultúrában mára nagyon sok minden megváltozott. Az iskolai hitoktatás elterjedése egyre szükségesebbé tette a pedagógiai felkészültséget. Nem azért, mintha a pedagógia pótolhatná a Szentlélek munkáját, hanem azért, mert egy rossz, nem a korosz-tályhoz, egyénekhez mért didaktikai eljárás nagyon is gátjává lehet a Lélek munkájának. Tudomásul kell vennünk, hogy aki bármely korosztályban, bármilyen szerveződésben a hit igazságait tanítja gyerekeknek vagy idősebbeknek, az akarva vagy akaratlanul, de a di-daktika eszközeivel él, s módszereket használ. Tanítási hatékonyságát nagyon is meghatá-rozza az a didaktikai-módszertani eljárás, amelyben megközelíti a tanítás anyagát. S ez nem emberi önhittség, hanem szakmai felelősség. Hogy ne mondjuk – alázat.

Ez az igény természetesen nem arra vonatkozik, hogy „pedagogizálnunk” kellene, átvéve az általános pedagógiai eljárások legkevésbé hatékony formáit, például az osztá-lyozás, a dolgoztatások, az iskolai büntetések lehető legrosszabb megjelenési módjait. De azt jelenti, hogy érdemes lenne a konfirmációi előkészítésnek is megvizsgálni a pedagógiai-didaktikai-metodikai hatékonyságát! Nem lehet, hogy egy mai gyereknek nem az általunk megfogalmazott kérdések a kérdései, nem lehet, hogy a mi tanítási mód-szereink egyáltalán nem vonzóak az ő számára, s nem motiválják a tanulásra? Márpedig a tanulásnak mindig két oldala van: a tanító oktatási aktivitása és a tanuló tanulási aktivi-tása. Ha csak hajtogatjuk a magunkét, az még nem vezet tanuláshoz, még akkor sem, ha az élet legfontosabb dolgairól beszélünk.

Ráadásul nagyon eltérő a konfirmációi csoportok előzetes ismeretanyaga. Ez még akkor is így van, ha a gyerekek egyébként egy korosztályhoz tartoznak. Aki esetleg már óvodás kora óta részt vesz a katechézis valamely formájában, az túl sok újat már nem ta-nul az előkészítőn. Aki pedig most találkozik a hit igazságaival, még a legalapvetőbb fo-galmakat sem érti. Hogyan lehet így a tanulást, az elmélyülést, esetleg a Krisztus melletti döntés felelősségét elősegíteni?

Egy internetes oldalon olyan gyerekek vallomásai olvashatók, akik most készülnek a konfirmációra. Furcsa módon szinte hasonlóan fogalmaznak: várják, mert alig várják, hogy túl legyenek rajta. Örülnek, mégis szeretnének már túl lenni az egészen. Van, aki fél a vizsgától, s van, aki egy évvel a konfirmáció után elsősorban a több tanulásra biztat, mert „az csak hasznukra válik”.³

Talán túl kemény a mondat, de a továbbgondolás és a javítás szándékával íródik le: a konfirmációi előkészítés fentiekben vázolt formája *nem igeszerű, nem emberszerű és nem hatékony*. Pedig a konfirmáció a *gyülekezet kiemelkedően szép eseménye*.

Mi a konfirmáció? A Konfirmációi olvasókönyv megengedően és óvatosan fogalmaz: „Felfedező úthoz hasonlítottuk: megismerjük benne református keresztyén hitünk tanításait, egyházunk életét, valamint az egyház Urát, a mi Urunk Jézus Krisztust. Így a konfirmáció a hitre jutás alkalmává lehet”.⁴ Az Istentiszteleti Rendtartás elméleti útmutatása ennél sokkal kevésbé megengedő: „A konfirmáció értelme az, hogy a megkeresztelt személy, mint aki elnyerte a hit ajándékát, a gyülekezet nyilvánossága előtt tesz bizonyosságot Krisztus mellett hozott személyes döntéséről. A döntés magába foglalja a bűnbánat, a megtérés Lélek által munkált eseményét és a bűnbocsánat evangéliumának meghallását. E döntés kifejezésével a hívő betagozódik Krisztus testébe, szolgáló közösségébe... A konfirmáció tehát a Krisztus mellett való személyes döntés eseménye, s éppen azért, mert a Lélek akaratától függ, nem köthető életkorhoz...”⁵ Különösen az Istentiszteleti Rendtartás konfirmáció-értelmezése felveti azt a kérdést, hogy lehet-e felelős, egész életre elkötelező, a gyülekezet előtt nyilvánosan megfogalmazott döntést hozni 12–13 évesen? Nem lehetséges, hogy éppen azért kerül olyan nagy hangsúly a konfirmációi anyag felkérdezését célzó vizsgára, mert az legalább biztos? Mert a személyes döntésre vonatkozó megbizonyosodást nem tudjuk mérni, s nem tudjuk jó lelkiismerettel hitelesíteni? Egyáltalán: ki és mit hitelesíthet valójában a konfirmációban? A hit a Szentlélek Isten ajándéka, ezért a hitelesítő is csak O lehet. Mi legfeljebb annyit mondhatunk, hogy a konfirmáló személy tudja-e a káté-kérdéseket és feleleteket.

A fogalom tisztázását különösen is nehezíti, hogy az egyházi életbe szorosan betagozódott eseményről van szó. Egy olyan régi hagyományról, amelyik hosszú időn keresztül formálta ki saját eljárásait. Nagyon sok idő kellett ahhoz, hogy megtalálja helyét az egyház életében, s félő, hogy ha ezt elbizonytalanítjuk, akkor a konfirmáció lényege sérül meg. Ne felejtjük el azonban, hogy a magyarországi protestáns egyházakban a konfirmáció csak a 17–18. században terjedt el. Az elmúlt 250 év nagyon sok idő ahhoz, hogy kialakuljanak és megcsontosodjanak a formák, s hogy az érték hosszú távon is érték maradjon. De a 250 év nagyon kevés ahhoz, hogy azt mondhassuk: most már mindennek így kell maradnia.

A Szentírásban nem olvasunk olyan parancsot, amely előírná a konfirmációt. Vanak nagy ún. katechézis-történetek, mint például az etióp kincstárnok megtérésének története (ApCsel 8,26–40), amelyben egy tanítási folyamat után a kincstárnok hitvallástételére Fülöp megkereszteli őt, de épp ez a mondat a legrégebbi kéziratokban nem található meg. Egy másik történetben Péter Kornéliusz házába megy, ahol az evangéliumot hirdeti, majd látva, hogy a Szentlélek betölti az ige hallgatóit, anélkül keresztel, hogy emberi hitvallástételről olvasnánk (ApCsel 10,23–48). Mindkét bibliai történetben a keresztséget megelőzi a tanítás, jelezve, hogy e kettő elválaszthatatlan egymástól, de egyik sem parancsolja a konfirmációt.

A missziói parancs is a keresztséghez köti a tanítást: „tegyetek tanítvánnyá minden népet, megkeresztelve őket az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevében, tanítva őket, hogy megtartsák mindazt, amit én parancsoltam nektek...” (Mt 28,19–20). A konfirmáció eseménye semmilyen tekintetben nem jelenik meg ebben a parancsban. Azt ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy a tanításhoz két ige is társul Jézus szavaiban: a nagyon tág értelmű, s egyáltalán nem pusztán kognitív célzatú *mathéteüó* ige, a tanítvány-

nyá tétel folyamatára, s a *didászko*, a célirányosabb tanítási folyamatra nézve. Ez utóbbiról nem szabad elfelejtenünk, hogy Jézus tanítási cselekményeire is ezt a kifejezést használja a Szentírás, s ebből következtethetünk arra, hogy itt sem a pusztá információszerzés a cél. Jézus tanítása mindenféle értelemben egyedülálló volt, „didaktikai eljárásai” azonban rendkívül tanulságosak a mai tanítók számára is. Az Ő tanítása messze nem a pusztá értelmet célozta meg. Nagyon igényesen magyarázott, érvelt és értelmezett, de vizuálisan is láttatott, s annyira vonzott, hogy még a gyerekek is vágyakoztak hozzá (s nem akartak „túl lenni” a találkozáson).

Az egyház történetében a bérmlás a hét szentség egyikévé lett, mint amely a megkeresztelteket a Szentlélek adományával gazdagítja és tökéletesebben kapcsolja az egyházhoz. A nyugati egyházban a keresztség után és az eucharisztia vétele előtt történik, a bizánci liturgiában a keresztséggel együtt szolgáltatják ki.⁶ A reformáció azonban csak két sákramentumot ismer el jézusi rendelésűnek: a keresztséget és az úrvacsorát. Luther Az egyház babiloni fogságáról címmel írt művében egyrészt nem látja igazolva, hogy Krisztus a bérmláshoz bármilyen ígéretet csatolt volna, másrészt a bérmlást az „egyház szokásának, vagy sacramentalis ceremonianak” tartja, ami nem nevezhető a hit szentségének, mert nem szerez üdvösséget.⁷ Kálvin tanítását a bérmlásról jól ismerjük: elveti, mert nem kapcsolódik hozzá az Úr ígéje, amelyben a bérmláshoz kapcsolná a Szentlélek jelenlétét. Ellenben ír a vallásoktatásról, amelyben az egyház és a szülők közös felelősségévé teszi a felnövekvő nemzedék tanítását.⁸ A korabeli magyar református zsinatok (Erdődi 1545, Óvári 1554, II. Erdődi 1555) nem rendelkeznek a bérmlás gyakorlatáról, ellenben hosszan és részletesen értelmezik a keresztség és az úrvacsora sákramentumát. Az 1562-es Debreceni Hitvallás említ ugyan egy vizsgát az úrvacsora előtt, de erről semmi közelebbit nem árul el. Az 1567-es debreceni zsinat elrendeli a kátétanítást, hogy „legyen ez bevezetés a tökéletesbekerre”.⁹

Mindezek miatt egyházi rendünkben a konfirmáció még rejtetten sem lehet sákramentum, hiszen egy sákramentumhoz kötődik. Elválaszthatatlan a keresztségtől, amelyhez hozzátartozik a tanítás kötelezettsége is. Az értelmezése alapvetően attól függ, hogy mit hiszünk és vallunk a keresztség sákramentumáról. Egyébként a konfirmációi előkészítésnek az egyik legfontosabb eleme épp a keresztségről szóló tanítás, hiszen abban továbbadhatunk mindent, amit Krisztus megváltói munkájáról hiszünk, hogy a Szentháromság Istent milyen Istennek ismerjük, s hogy az ember mit kaphat Isten cselekvéséből. Tehát: semmiképpen sincs arról szó, hogy a konfirmáció felesleges lenne, amit ideje kirostálnunk egyházi-gyülekezeti életünkéből. Sőt, a konfirmáció nagyon is meggazdagíthatja közösségi összetartozásunkat. Ehhez azonban az szükséges, hogy ne az előkészítés felől közelítsük meg a konfirmáció eseményét, hanem fordítva: a konfirmáció eseménye hadd határozza meg az előkészítés folyamatát.

Mi a konfirmáció értelme? Ha nem lehet sákramentum, ha hisszük, hogy nem az egyetlen felelős hitvallástétel alkalma, ha elfogadjuk, hogy a Szentlélek nincs törvényszerűen hozzákapcsolva, akkor igazán jelentős esemény marad-e? Vagy elbagatellizálódik, felszínessé, felejtethetővé alacsonyodik?

A konfirmáció jelentőségének érzékeltetéséhez képzeljünk el egy képet: Vonaton utazunk, messziről indultunk. A vonat lassan közeledik egy állomás felé. A kocsiban sokan vagyunk, van, akinek fel sem tűnik a közeledő állomás. Nekik nem fontos, ők másho-

va igyekeznek. Mi viszont egyre türelmetlenebbek vagyunk, már alig várjuk, hogy leszálljunk. Megérkezünk, az állomás szürke, poros, régies. Mégis olyan jó leszállni, annyit készültünk, annyira vártuk ezt a pillanatot. Leszállunk, hazamegyünk. Éhesek vagyunk és szomjasak, de nem csalódunk. Anyánk ételt tesz elénk, már nagyon várt. Apánk érdeklődve kérdez: mi történt veled, miért nem írtál? Anyánktól jólesik az étel, apánkkal jó beszélgetni. Érteneik és szeretnek. Feltöltődünk, útravalót kapunk, s bár sajnáljuk nagyon, de újra útra kell kelnünk. Útra kelünk, de már nézzük a vonatot, hogy mikor jöhetnénk újra. Mert amit itt kapunk, azt máshol nem kaphatjuk meg.

A történet nagyon naiv, és egy kissé költői. Mégis ad egyfajta konfirmáció-értelmezést. A konfirmáció kifejezés *megerősítést* jelent. A konfirmáló megerősíti azt a szándékát, hogy a gyülekezethez szeretne tartozni (általánosan elfogadott értelmezés szerint: megerősíti azt a vallástételt, amit szülei és keresztszülei keresztelesekor tettek), másrészt a gyülekezet megerősíti őt egyháztagságában. Nagyon leegyszerűsítve ezt az értelmezést, azt is mondhatjuk, hogy a konfirmáló ember megvallja: szüksége van a Szentháromság Istenre, az Atya gondviselésére, a Fiú váltságára és a Szentlélek jelenlétére, a gyülekezet pedig azt mondja: „jó helyen vagy, mi is ezt valljuk, ezt keressük, ebből élünk. Hazajöttél.”

A konfirmáció hazaérkezés. Azok, akik a teremtés jogán amúgy is odatartoznak, megtalálják az utat, s ha sok mindent réginek, ódivatúnak gondolnak is, a lényeg soha nem homályosodik el. Otthon vannak, mert itt szeretik őket, mert itt közvetlenül láthatják, hogy milyenné formálódhatnak Isten segítségével.

Ha már vizsga, bizony elképzelhető lenne egy fordított vizsga is. Eszerint nem a konfirmálók vizsgáznának, hanem a gyülekezet tagjai tennének hitvallást. Ok mesélnének arról, hogy mit jelent nekik Jézus Krisztus váltsága, hogyan érzik az isteni erő áramlását, milyen bizonyosságaik vannak, mi az, amit mindig feltétel nélkül hinni tudnak, s miben volt már kétségük. Bemutatnák a gyülekezetet, beszélnének a templomról, régi hittársakról, kitartásokról és hűséges szolgákról. „Oda-szeretgetnék” őket. A konfirmálók pedig kérdezhetnének, és főleg, megtapasztalnák, hogy mennyire várják és befogadják őket. Aztán egyszer ők is szívesen beszélnének hitükről, gyülekezetükről és életükről az újonnan érkezőknek. Ez konfirmáció lenne, megerősítés, amelyben az erősebbek valóban erősítenék a még gyengébbeket.

Ha ez nem is valósulhat meg egyelőre, akkor is érdemes belátni, hogy az előkészítés folyamatában változtatásokra van szükség. Az előkészítés lényege a tanulás. A tanulás azonban rendkívül komplex folyamat. Egyik eleme természetesen a verbális tanulás, amelyben információkat adnak, megmagyaráznak, értelmeznek valamit, s a tanuló ezt megjegyzi, alkalmazza és felhasználja. Nagyon is fontos, hogy egy ember hiteles és tanulható információkat kapjon Istenről, az evangélium tényeiről. Különösen ebben a mai – nagyon sokféle szellemi hatástól átitatott – világban lényeges, hogy tiszta és világos gondolatrendszerben tudjunk a mindenható Istenről beszélni. Egyre inkább be kell látnunk, hogy a jelenlegi információ-túláradás miatt nagyon is igényesnek kell lennünk a megfigyelésben, hittételeink, hitismeretünk logikus, hiteles bemutatásában. A gyerekek és a fiatalok különösen is ki vannak szolgáltatva a nagyon is vonzóan bemutatott, mégis destruktív gondolati hatásoknak. Már az nagy dolog, ha meggyőződen tudjuk felkelteni az érdeklődésüket a keresztyén gondolkodás iránt. Ebben a szülőknél is nagy szerepük van, de a kölcsönös egymásra utalásoktól még nem változik meg semmi.

Ebben segítséget jelenthet, ha – amikor csak lehetséges – a fiatalokat foglalkoztató kérdésekre, gondokra, helyzetekre keressük a válaszokat, amennyire csak lehet – közösen. A végső tételt, bizonyoságtételt legtöbbször a felkészítő lelkész vagy vallástanár fogalmazza meg, a bevonódás miatt mégis inkább elfogadható lesz az a fiataloknak is.

A felkészítő anyagban nyilván jelentősége marad a memoritereknek is. Ezek kijelölésénél érdemes arra gondolni: mit szeretnénk, ha valaki álmából felébredve, vagy – végső esetben – különös krízishelyzetben is fel tudna idézni. Ilyenek a szent szövegek. A Biblia mondatai, aranymondások, imádságok, a Tízparancsolat, a szereztetési igék, egy-egy zsoltár. Szent szöveg lehet a Heidelbergi Káté első kérdés-felelete, az igaz hitről, az egyházzal szülő tanítása. S nyilván más szövegek is lehetnek szent szövegek, az a fontos, hogy a memoriter valóban összefoglaljon nagy hitgazságokat, és a fiatalok által is befogadott szövegek legyenek. A többi kíváncsiság és megértés kérdése, amely csak beszélgetésben és vitában érlelődhet. Miért ne fogalmazhatná meg egy fiatal, hogy ő mit nem ért, vagy mit tart nehezen elfogadhatónak? Hitünk tele van hittitokkal, és sok minden lehetséges, amit az évtizedek óta hitben élő ember sem tud teljességgel felfogni és megérteni. Mindezekről azonban lehet és szabad beszélgetni, egymás hitéből és kérdéseiből tanulni. Aki figyelt már oda igazán egy benne bízó, s ezért őszintén fogalmazó fiatal kérdező szavaira, az tudja, hogy mennyire rá tudnak tapintani a lényegre. S milyen hamar észreveszik a mi bizonytalanságainkat is! De ha felébresztjük a kíváncsiságukat, akkor nagyon is nyitottakká tudnak válni. Vizsga helyett sokkal érdekesebb igényesen beszélgetni. Ha kicsi a gyülekezet, az egész gyülekezet közösségében, ha nagy, akkor a presbiterok, rokonok, érdeklődő gyülekezeti tagok jelenlétében. Így talán még az is megvalósulna, amit Kálvin javasol: „ha valamit – ti. a gyermek – nem tudna, vagy kevésbé értene, arra megtanítanák”.¹⁰ Ezt követné másnap a konfirmáció.

A verbális tanulás azonban nem a tanulás egyetlen formája. Sőt, a megjegyzett információ még nem alkalmazott tudás, a visszamondott hittétel még nem hit. Az ismeretet nem lehet kiváltani, de nem is lehet egyeduralkodóvá tenni. Főleg nem gyülekezeti vonatkozásban. Egyébként az értelmileg sérült emberek nem kerülhetnének kapcsolatba a Szentháromság Istennel, márpedig ők szavak nélkül és sérült értelemmel is közelebb lehetnek Ohozzá, mint a hibátlan szavú emberek.

A tanulás lélektanáról szólva nem szabad elfelejtkeznünk a *látens tanulás* jelenségéről sem. A tanítás-tanulás folyamatában nagyon jelentősek a látens elemek, azok a nem kifejezett didaktikai szándékkal közvetített események, jelenségek, tapasztalási lehetőségek, amelyek rejtetten mégis a tanulás tárgyaivá válnak. Így van ez a konfirmációi előkészítésben. Csak rövid példákat említve: az előkészítésbe érkező gyerekek rejtetten már nagyon sok mindent „megtanultak” Istenről, egyházzal. Van szülő-tapasztalatuk, van valamilyen otthon-tapasztalatuk, belső képeik vannak az igazi tekintélyről, már látták a templomot, s gondolkodtak már azon, hogy mire lehet nekik jó ez az egész konfirmáció. Megérkeznek, hallgatják a magyarázatokat, izgulnak, ha feleltetik őket, félnek a szégyentől. S abból a tényből, ahogyan bánnak velük, ahogyan értékelik vagy megszégyenítik őket, rejtetten Istenről és egyházzal is tanulnak. Látják a lelkészt, nagyon hamar megérik, hogy szeretni akarják-e őket, küzdenek-e értük, s ebből rejtetten megtanulják, hogy mennyire van rájuk valóban szükség. Látenszen tanulják meg az etikai viselkedésmintákat, egyszerűen azáltal, hogy látják maguk előtt a mintákat. A felnőttekét, a lelkészekét,

a vallásánarokét és a kortársakét. Hamar észreveszik a feloldatlan ellentmondásokat a hitigazság és a megélt valóság között.

Mindebben kapaszkodót kapnak a *belátásos tanulás* folyamatában. Ebben olyan hirtelen felfedezések erősödnek meg, amelyek átsegítik őket egy-egy helyzeten. Így fedezhetik fel, például az imádság erejét. Az imádságról szerzett saját tapasztalatok azért olyan fontosak, mert abban az imádkozó saját felfedezéseket tehet a meghallgatás élményéről, a hiábavalóság kudarcáról, a kitartás gyengüléséről. Ha az imádság által a fiatal ráérezhet az Isten előtti önmegmutatásra, ha ez elfogadottsági élménnyel párosul, belátja, hogy az imádság valóban fontos az ember életében. De ehhez őt kell ilyen elfogadottsági élményhez segíteni.

A konfirmációi előkészítés „tananyaga” a Heidelbergi Káté szellemében az lehet, hogy a konfirmálásra jelentkezők személy szerint is elgondolkozzanak, és valamilyen állást foglaljanak abban, hogy mi hasznuk van az Istenhez fűződő kapcsolatból, amelyet annyiféle hitigazság próbál megközelíteni.

S ekkor a konfirmáció lényege nem egy jól vagy rosszul kiállt vizsga lesz, hanem az *istentisztelet*. Egy olyan ünnep, amelyen az egész gyülekezet hódolva magasztalja a Feltámadott Jézus Krisztust, és áldást kér a hazaérkezők életére és hitére. Ez valóban kifejezi a kettős megerősítés áldását, amelyben kölcsönösen építik egymást a tagok. Így válhat átélhetővé, hogy a megerősítés valójában Istentől jön, mert „hűség az Úr, aki megerősít titeket” (2Thessz 3,3).

FELHASZNÁLT IRODALOM

Szénási Sándor: „Megtaláltuk a Messiást!” Református konfirmációi olvasókönyv. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1989. – Fináczy Ernő: Didaktika. „Studium” Kiadása, Bp. 1935. Hasonmás Kiadvány, 1994. – Istentiszteleti Rendtartás. Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1985. – Liturgikus Lexikon. A Katolikus Egyház liturgiája. Szerk.: Verbényi István és Arató Miklós Orbán. Ecclesia, Budapest, é. n. – Dr. Benedek Sándor: A Magyarországi Református Egyház istentiszteletének múltja. H.n. 1971. – Luther Márton: Az egyház babiloni fogságáról szóló könyvecske. Aeternitas, 2005. – Kálvin János: A keresztyén vallás rendszere. 1559. Református Egyházi Könyvtár VI. Pápa, 1910. – A XVI. Században tartott magyar református zsinatok végzései. Szerk: Kiss Áron. Protestáns Theológiai Könyvtár XV. Bp. 1881.

JEGYZETEK

1 Szénási Sándor: „Megtaláltuk a Messiást!” Református konfirmációi olvasókönyv. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1989. – 2 Fináczy Ernő: Didaktika. „Studium” Kiadása, Bp. 1935. Hasonmás Kiadvány, 1994. 111. – 3 A forrást szándékosan nem jegyzem meg, mert a gyerekek őszi vallomási nevüktől és gyülekezetüktől függetlenül hitelesek. – 4 Szénási Sándor, i. m. 11. – 5 Istentiszteleti Rendtartás. Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1985. 22–23. – 6 Liturgikus Lexikon. A Katolikus Egyház liturgiája. Szerk.: Verbényi István és Arató Miklós Orbán. Ecclesia, Budapest, é. n. 45–46. – 7 Luther Márton: Az egyház babiloni fogságáról szóló könyvecske. Aeternitas, 2005. 84–85. – 8 Kálvin János: A keresztyén vallás rendszere. 1559. Református Egyházi Könyvtár VI. Pápa, 1910. 724–725. – 9 A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. Szerk.: Kiss Áron. Protestáns Theológiai Könyvtár XV. Bp. 1881. 11. – 10 Kálvin, i. m. 725.

HIVATALOS RÉSZ

D. Dr. Kozma Zsolt laudációja az „Aranygyűrűs teológiai doktor” kitüntetés átadásakor

Dr. Kozma Zsolt 1935. február 19-én született az erdélyi Árpáston. Középiskoláit a zilahi Wesselényi Kollégiumban (1945–50) és a kolozsvári Református Kollégiumban végezte 1952-ben. Érettségi után, 17 évesen letartóztatták, mert egy illegális kommunistaellenes szervezkedésben vett részt, így lett 1952–54 között politikai elítélt. Lelkészi diplomát 1958-ban szerzett a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben. 1958–59-ben Kolozsvár-belvárosi segédlelkész, majd 1960 és 1974 között Magyarországon lelkipásztor, közben nyolc hónapig volt munkaszolgálatos katona Vajdahunyadon. A melegszívű magyarorszátiaknak 17 évig lehetett pásztor. Az ószövetségi tudományokból 1974-ben doktorált Kolozsváron. Doktori disszertációjának címe: *JHWH cselekvésének teológiai felfedezése a szabadtárs eseménysorozatában*, amelyben az Exodus 1–15. fejezeteinek történetteológiai feldolgozását adta.

Kozma Zsoltot 1974-től a kolozsvári Egységes Protestáns Teológiai Intézet előadójává, majd professzorává választják meg. Előbb a bibliai nyelvek lektorátusán munkálkodott, majd 1980-tól 2004-ben történt nyugalmába vonulásáig a gyakorlati teológiai tanészek professzora volt. Ez a magyarázata annak, hogy tudományos munkásságának eredményei főként a bibliai teológia és a gyakorlati teológia tárgyköréből származnak. Tanulmányaival 1960 óta van jelen a hazai és a német nyelvű teológiai szaklapokban, ahol több mint 150 tudományos és építő jellegű közleménye jelent meg. Megírta *„A magyar nyelvű bibliai teológia könyvészetét”*, összeállította az ún. *Kis Ágendát*, szerkesztette és maga 80 jelentős szócikkkel járult hozzá a *Bibliai Fogalmi Szókönyvhöz* (1992). Egyéb szerkesztői tevékenysége is jelentős. *Poimenika*, *Liturgika* és *Ekkleziasztika* kurzusai könyv alakban is megjelentek (mindhárom 2000-ben). A veretes és teológiailag legértékesebb erdélyi igehirdetői hagyományokat követő igehirdetései *„Alkalmas és alkalmatlan időben”* (1993), illetve az *„Állj elő az Igével”* (2002) címmel jelentek meg. Világos bibliai vonalvezetés, az intellektust megmozgató, a spiritualitást és a hitvallásosságot tápláló beszédek ezek, amelyek mintául állíthatók a jelen igehirdetői számára. *„Önazonosság és küldetés”* (2001), valamint *„Hagyomány és időszerűség”* (2002) címmel rendezte két kötetbe nagyobb teológiai tanulmányait. A *„Szavak az Igéből”* (2003) című könyvében bibliai szövegelemzéseket és prédikáció vázlatokat adott közre.

A budapesti Református Teológiai Akadémia 1990-ben választotta díszdoktorává, 2000-ben a Debreceni Református Hittudományi Egyetem adományozott neki doctor honoris causa címet, 2004-ben a Református Szemle „Pro scientia sacra” díjjal tüntette ki, 2006-ban pedig a Sárospataki Református Teológiai Akadémia tiszteletbeli tanárai közé fogadta.

Az elmúlt húsz év egyik legnépszerűbb előadója a magyarországi konferenciáknak:

a Lelkészegyesület konferenciáitól a különböző teológus- és ifjúsági konferenciákig. A felvetődő egyháztársadalmi kérdések teológiai szemléletmódú megközelítésének erdélyi specialistája.

Már az eddig elősoroltak is elegendőek lettek volna ahhoz, hogy Kozma Zsolt professzor teológiai munkássága kivívja a Doktorok Kollégiuma közösségének elismerését, de az „Aranygyűrűs teológiai doktor” kitüntetésre azért kapott jelölést Erdély jeles írásmagyarázója, mert „*Jézus Krisztus példázatai*” című könyvében új beállításban, monografikus feldolgozásban mutatta be a képes beszédnek ezt a formáját 552 oldalon. A könyv első része a példázatokról szóló elméleti tudnivalók széles skáláját járja be, bemutatva a műfajt, a szövegek jellegzetességeit, a képi anyag kibontását és az üzenet megértéséhez vezető utat. A mű nagyobbik részében a példázatok részletes magyarázatát bontja ki. A 37 példázat megértéséhez minden esetben hármas felosztásban juttat el: elvégzi a szöveg, hely és címzettek bemutatását, megvilágítja a kép és a szó összefüggéseit és kibontja az üzenet és az ige gyakorlati vonatkozásait.

Kozma Zsolt „*Jézus Krisztus példázatai*” című könyve az elmúlt évek hazai teológiai szakirodalmának kiemelkedő alkotása, amellyel bizonyította, hogy Dodd, Eichholz, Harnisch, Joachim Jeremias, Jülicher, Linnemann, Lohmeyer, Hans Weder és mások művei után egy magyar teológus is gazdagíthatja egyedi látásmódú monográfiájával a nemzetközi példázatirodalmat.

Istennek adunk hálát azért az ajándékért, amit Kozma Zsolt professzorban adott református egyházunk egésze számára, és mint közös tanítónkat szeretettel kérjük, hogy osztogassa még továbbra is bőkezűen és önzetlenül lelki kincseit! Kérjük az Élet Urát, hogy éltesse még és tartsa meg sokáig egyházunk épülésére és szeretetei örömére!

Főtiszteletű Zsinat!

A Doktorok Kollégiuma 2006. augusztus 25-én tartott plenáris ülésének titkos szavazása alapján igaz tisztelettel és tanítványi szeretettel javaslom, hogy szűkebb és tágabb körű teológiai-nevelői munkájának elismeréséül és a „*Jézus Krisztus példázatai*” című monográfiájának közkinccsé tétele alkalmából ebben az esztendőben D. Dr. Kozma Zsolt kolozsvári teológiai professzor kapja meg a Doktorok Kollégiuma Aranygyűrűs Teológiai Doktora kitüntetést.

Ifj. dr. Fekete Károly

a Doktorok Kollégiumának alelnöke

Dr. Nagy Sándor, főgondnok, a Zsinat világi elnöke levele a DC szekcióelnökeihez

2007. február 26.

Tisztelettel és szeretettel üdvözlöm a tanácskozás valamennyi megjelent résztvevőjét! Különösen az tölt el örömmel, hogy máris felvettétek munkatervetekbe a közösség, közösségépítés zsinati hangsúllyal is megerősített fontos kérdéseit. Ha valamikor, akkor most nagyon fontossá vált, hogy a társadalmat elárasztó, gyümölcstelen cselekedetekben bővelkedő destruktív közösségek ellenében, bárcsak helyett is, fel tudjuk mutatni a

Szentháromság Isten harmonikus, bensőséges közösségében gyökerező, élő gyülekezeti és azokon belüli, közötti kisközösségeinket. Mi gyakorlati feladatok között forgolódó presbiteri egyetemes papok próbáljuk megismerni, magunkban leképezni működő közösségeinket, hogy az átadható tanulságokat, példákat terjesztve azok jó gyümölcseit szaporítsuk nagyegyházi léptékben is. Sőt, arra is igyekszünk gondot fordítani, hol lenne helye újabb és újabb személyes és csoportos kohézióknak, hogy ezeket érvényesítve istenfiúi jelenlétünket egyházi és nemzeti közéletünkben megerősítsük, nemkülönben elejét vegyük annak, hogy közösségi fehér foltjainkat gonosz és destruktív erők és hatások kitöltsék, magukkal ragadják.

A MRE DC ma igen tiszteletre méltó testület, hiszen mindazt, amit más egyházak tanító hivatalai vagy éppen a világi tudományos életet vezénylő MTA a maga nemében gyakorol, nálunk a DC-ának kell és lehet elvégeznie. Nagyon fontos lenne, hogy ezeréves történelmi távlatokra visszatekintő eredetünk és működésünk előterében meghatározó szerepet játsszunk korunk társadalmában. Ennek ma is tapasztalható örvendetes jeleiről hiba lenne megfeledkeznünk, mégis, a körülöttünk zajló tombolva-romboló tendenciák ereje és részaránya arra figyelmeztet, hogy mindez nem elég, s a jelenleginél sokkal hitelesebb, súlyosabb, hatékonyabb jelenlétünk szükséges egyházunk, a nemzet, Európa, sőt az emberiség megmentése érdekében is. Ehhez a ránk váró feladatokat módszeresen, felelősséggel kell rangsorolnunk és megoldanunk. Én most három konkrét kérdésben kérem a DC alkotó tagjainak nb. segítségét, közreműködését abban a felismerésben, hogy ezek súlya, rangja és léptéke kifejezetten ehhez a testülethez méltó:

- 1. A MRE jövőképeének és stratégiájának kidolgozása.** (Ez a téma, zsinati meghirdetése óta, két éve gyakorlatilag egy helyben topog. Csak a MRPSz ügyvezető elnöke készített felhívásunkra komplett anyagot, mely – bár sokakhoz eljuttattuk – még érdemleges vitát sem váltott ki.)
- 2. A közéleti etika soha nem tapasztalt leromlásával szembeni, a helyreállítás irányában mutató stratégia kidolgozása.** (A történelmi egyházak nem képeznek döntő tényezőt a közéletben, noha aktív és teherviselő tagjainak száma messze több, mint az összes politikai, szakszervezeti tömörülés tagjainak együttes száma. Alap helyett felépítménnyé degradálódtunk. Ezért a prófécia és tanítás (etika is) csak a társadalom töredékéhez jut el újraalkotó erőforrásként. Ennek elsődleges kárát nem a vállalati és pénzarisztokrácia, hanem a megszorított, elnyomott, a demokrácia díszletei között vergődő népünk látja. A világ sóvárogva várja az Isten fiainak megjelenését!)
- 3. A magyarság kártékony fogyásának a megállítása.** (Ha ezt távlatosan fenyegető rémület, járványos meddőség vagy bármilyen befolyásolhatatlan pusztító tényező idézné elő, akkor a bátorítás, vigasztalás lenne a főfeladatunk. De itt az önzés, butaság, felelőtlenség, s mindenekelőtt a titokzatos és csodálatos élet iránti alázatos tisztelet feltűnő hiánya okozza, hogy naponta mintegy 140 halálba küldött magzat néma sikolya hangzik. Ha egy képzeletbeli lélekharang mindegyikőjüket 10 perces hangzással elsiratná, akkor ez a harang reggeltől-napestig, januártól-decemberig folyamatosan szólna. Valóban szólhatna is, az ország szívében, a Par-

lament tetején, hogy az ezért leginkább felelősöket addig sarkallja, korbácsolja, míg észre nem térve autentikus megelőzésekkel elhallgattatják e siralmas gyász-zengést. Itt az ideje, hogy ami halandó, elnyelje azt az élet!)

Nem nyughatunk addig kényelmes otthonainkban, jól berendezett irodáinkban, csendes alkotóműhelyeinkben vagy bárhol a munka és szolgálat terein, amíg ezeken az egzisztenciális színtereken érdemlegeset nem tettünk, jól felismerhető eredményeket nem értünk el. Immár süllyed a hajó, jön a mindent elborító áradat, vészhelyzet van! Ki-ki közülünk a talentumai szerint kerül mérlegre, ítéltetik meg. De nem is ez az evidens következmény a fontos, hanem az, hogy mindebből szeretetünk mennyit képes elhordozni, képez-e akkora muníciót a jóból, mellyel a körülöttünk tomboló gonosz meggyőzhető? Ehhez kellenek a teremtő, erőfokozó, támogató, ellenálló, magukkal ragadó, sugárzó, megtermékenyítő, fészekmeleget árasztó közösségek, melyek felélesztési, újraalkotási, öntudatra ébresztési, szolgálati stratégiájának, módszertanának, technológiájának kidolgozásában nagyon számítunk a DC értékközösségének hathatós, mérhető, s majdan megköszönhető és meghálálható támogatására.

DR. BOLYKI JÁNOS

Megemlékezés Pásztor Jánosról

A gyászjelentés Pásztor Jánost az általa tudatosan választott zsoltáridézettel (Zsolt 40,10–11). mutatja be. „Hirdetem igazságodat a nagy gyülekezetben, és nem zárom be számat, jól tudod Uram ... beszélek hűségéről és szabadításodról”. Munkásságának sokféle arca volt, de ő maga mindezekben mindig Isten igéje szolgájának tudta magát.

I. Isten igéje szolgája volt, mint igehirdető.

1. Azt tartotta azonban, hogy ez csak akkor lehetséges, ha a prédikátornak a Szentírással naponként megújuló személyes kapcsolata van.

Ez már korán elkezdődött, még Gyúron és Mányon az istentiszteleten s a hittanórán, a Lónyay Gimnáziumban, a Teológián, az SDG-ben, a háború utáni egyházi ébredésben. Naponként olvasta, tanulmányozta a Szentírást, az azzal azonosulni kívánó szolga féltő szeretetével.

Fontos volt számára a Bibliaolvasó Vezérfonal használata. Képes volt Kenyából írni helyettesének, hogy az küldje meg Svájcba, az oda telepedett egyik szentendrei egyháztagjának a Vezérfonalat, hogy ezáltal az illető bennmaradhasson a Bibliát a Vezérfonal alapján olvasók láthatatlan közösségében. – Ügyelt rá, hogy a napi ige magyarázata ne csak egy kiragadott félmondatra korlátozódjék, hanem az egész, kijelölt napi szakaszt a maga összefüggésében értelmezze.

Nem egyszer küldött javaslatot 1-1 igehely pontosabb fordítására az illetékes Bizottságnak.

Előbb aktív lelkészként, majd nyugdíjasként rendszeresen küldte magyarázatait,

prédikációvázlatait barátainak, tanítványainak. – Imádságos alázatban kért világosságot az ige megértésére az idős lelkészházaspárok negyedévenkénti találkozáján.

2. Igehirdető volt Isten titkainak sáfaraként. Ahogy a zsoltáros mondja: „Nem zárom be szájamat, ...hanem beszélek”. Ő aztán nem zárta be száját! Ennek három oka is volt.

Először is nem a csupán önmagát építő vallásosság volt az ideálja, hanem az, amelyik továbbadja az Istentől nyert üzenetet.

Másodszor az igehirdetést prófétai szolgálatnak is tartotta, őrállóként nem maradt néma, ha veszélyt látott az egyház gondolkodásában, magatartásában. Nem véletlen, hogy 1955-ben a Hitvalló Nyilatkozat alapirata a szentendrei parókián született.

Végül pedig olyan Istent ismert meg Jézus Krisztus által, akinek titkait, s legfőbb titkát, az evangéliumot el kellett mondania minden embernek. Isten hűségét, ami megnyilvánul abban, hogy akiket elhívott és igazakká tett, azokat nem hagyja magukra, velük marad, valamint Isten szabadítását a bűnből meg a halálból, amit a kereszten és a megnyílt húsvéti síron láthatunk.

II. Isten igéjének szolgálja volt, mint liturgus, azaz istentisztelet-vezető. Arra tanított, hogy ne azonosítsuk a prédikációt az istentisztelettel, hanem vegyük figyelembe az istentisztelet egyéb tartozékait is.

Igehirdetés nélkül nincs istentisztelet, de az istentisztelet több, mint az igehirdetés. Szerves része annak az imádság is. Pásztor János felhívta figyelmünket az egyetemes anyaszentegyház imakincseire. A református keresztyén gyülekezeti imádság nem állhat annyiból, hogy az elején azt kérjük: „Szólj hozzám, Istenem!” Magasztalnunk kell Istent, hálát kell adjunk Neki, bűneinket bevallanunk előtte, és meg kell értenünk, cselekednünk kell akarátát. Úgy tartotta az imádságra fel kell készülnie a lelkipásztornak s nem szabad pillanatnyi rögtönzéssel pótolnia azt. Figyelmeztetett: aki fél a kötött szövegű imádságtól, az idővel önmagát ismétli ún. „kötetlen” imáival.

b) A gyülekezeti éneklés is a szívügye volt. A zsoltárokat, középkori himnuszokat, a magyar reformáció énekeit szerette és nagyrészt kívülről tudta. A vérévé vált magyar református kegyesség élt benne.

c) Az úrvacsora (eucharisztia) is szerves része az istentiszteletnek. Nem szerette az „úrvacsora-osztás” kifejezést, ahol a lelkipásztor osztja, a részt vevők veszik a szent jegeket, ehelyett „az úrvacsora ünneplése” kifejezést ajánlotta, amikor az egész gyülekezet együtt részesedik Krisztus testéből és véréből.

d) Egy testté válva alkalmas lesz a diakóniára/szeretetszolgálatra saját tagjai s a rászoruló betegek, tévelygők, hontalanok, nélkülözők, üldözöttek között...

3. Hol hirdette Isten igéjét?

a) Először a szószéken. A felolvasott zsoltárvers szerint a „Nagy Gyülekezetben”, ami az ő esetében nemcsak a sárbogárdi és Bp. Kálvin téri segédlelkészi szolgálatot, de a 18 évig tartó szentendrei, majd a Debrecen-nagytemplomi, Bp.-budafoki szószékeket, az egész magyar közélet nyilvánosságát is jelentette.

b) Azután a katedrákon. Nemcsak a Limuru-i, hanem a debreceni, budapesti, révkomáromi, nagyváradi, bécsi és amerikai (Columbia Seminary) egyetemeken is a „Nagy Gyülekezet” nyilvánosságához szólt.

c) Ez kiterjedt az ökumenére. Közismerten jók voltak a kapcsolatai a testvéregyházakkal. Római katolikus gimnáziumban neki volt a legtöbb református hittanosa. Állandó előadója volt a református-ortodox párbeszédnek. Ismerős volt a EVT, meg a Református Világszövetség több munkatársával, a harmadik világ egyházi vezetőivel.

d) Diákjait megtanította előadásában a magyar közélet, az ökumené és az embervilágra nehezedő problémák távlatos és felelős szemlélésére, az aktív cselekvés lehetőségeire.

e) Amíg egészséges volt, nyugdíjas korában is sokfelé prédikált és tartott előadásokat. Szívesen nevezte magát: „piliscsabai káplánnak”, mert oda rendszeresen hívták. Aztán szűkebbé váltak körülményei, kopogtattak a betegségek és a halálos kór. Volt kedves tanítványait még akkor is sokszor fogadta, barátaitól búcsúzkodott. Utolsó nyilvános szolgálata néhány héttel halála előtt, a pasaréti gyülekezet egykori ifjúsági házi bibliaóráján tartott előadása volt. Az előadást még megtartotta, a kérdések mindegyikére már nem tudott válaszolni.

A Képzőművészeti Főiskola egykori dékánja mesélte nekem, hogy amikor édesapját, a Nagy Imre kormány kijelölt miniszterét – akinek nyilvános temetésétől féltek az akkori hatóságok – Pásztor János családi házuk kertjében temette, az akkor még ifjú prédikátor palástja angyszárnnyként lobogott a szélben. Valóban Pásztor János élete Isten ígéje szolgálatában előbb lángra lobbant, aztán lobogó, végül pedig ellobbant prédikátor-élet volt. Adjunk érte hálát Istenünknek!

DR. KÁDÁR ZSOLT

Főtitkári jelentés

a Doktorok Kollégiuma 2006. augusztus 25-én, Debrecenben tartott közgyűlésén

Nemzetközi történelmünk és református egyháztörténetünk számára egyaránt fontos évszámok határozták meg a Doktorok Kollégiumának ez évi plenáris ülését, szekció üléseit. A nevezetes évfordulók közül, amint az a Közgyűlés tisztelt tagjai előtt ismert – nyitó plenáris ülésünk első napján, az V. Református Világtalálkozó keretén belül Bocskaira emlékeztünk. Ez az ülés, mely szervesen illeszkedett a Magyar Református Világtalálkozó záró rendezvényeibe, bizonyára méltó lezárása volt a magas színvonalú megszólalások által a Bocskai-ünnepség sorozatnak.

Az egyetlen sikeresnek mondható magyar szabadságharc, melyet a bécsi békében megfogalmazott, majd a későbbiekben érvényre juttatott jogok, és a protestantizmus viszonylagos kibontakozását elősegítő törvény által biztosított lehetőségek fémjeleztek, nem pusztán nemzeti történelmünk számára, hanem református egyházunk számára is jelentős eseményként értékelendő.

A reformáció genfi emlékművénél egyedül felfelé tekintő szoboralak, a vallásszabadságot pártfogó és a protestánsok ügyét felemelő Bocskai – ha emberi és politikusi cselekedeteinek negatív oldalát is látjuk és ismerjük – mégis a hazai protestantizmus és a

reformáció szellemiségének egyik legnagyobb alakja, fáklya, a hit hőse számunkra. Igyekeztünk méltóképpen megemlékezni róla, s a személyéhez kapcsolódó nemzeti történelmünket és református egyháztörténetünket meghatározó eseményekről. Mindebben eligazító, elgondolkasztató és meggazdagító volt dr. R. Várkonyi Ágnes, dr. Für Lajos, dr. Szabó András, dr. Buzogány Dezső és dr. Lackner Pál emlékezetes előadása.

Ez az esztendő, 2006, az '56-os magyar szabadságharc félévszázados emlékezete miatt kitapinthatóan érinti egyházunkat is, amikor tudományos precizitással, Isten ígéjének igazsága által vezetve elmélyedünk '56 református egyházi értelmezésében, s megfogalmazzuk immáron szabadon azokat a gondolatainkat '56 jelentőségéről, amelyet a Doktorok Kollégiuma megalakulásakor, 33 évvel ezelőtt még ki sem mertünk mondani az aktuálpolitikai helyzet, az egyházi megszólalások limitált lehetőségei miatt.

Nagy hálát kell adnunk a mindenható Istennek, hogy '56-ról kötöttségektől, egzisztenciális félelmektől szabadon szólhatunk ma, s ennek a nagyon bonyolult magyar forradalomnak, melynek számtalan összefüggésben előkészítője, részese, hőse és áldozata is volt egyházunk, megannyi szolgatársunk, egyházi vezetők, lelkészek, teológiai hallgatók presbiterek, gyülekezeti tagok révén.

Más egyéb tudós testületek, világi történészek és kutatók mellett 1956 objektív, igényes tudományos értékelésére vállalkozott a Doktorok Kollégiuma a plenáris ülésen és az azt követő több szekcióülésen. Ennek fontos része volt a második napi plenáris ülésünkön elhangzott rendkívüli gazdagságú és kiemelt figyelemmel kísért két előadás és a hozzájuk kapcsolódó korreferátum. E helyről is köszönjük, hogy dr. Ladányi Sándor, dr. Kun Miklós és dr. Fazakas Sándor professzor urak megosztották velünk kutatásaik, tudományos elemzéseik eredményeit '56-tal kapcsolatban.

Számunkra az '56-tal kapcsolatos egyháztörténeti eseményekből kihagyhatatlan az a nemzetközi egyházi vonatkozású esemény, amely még a forradalom előtt, itt Magyarországon, Galyatetőn történt.

Az Egyházak Világtanácsa Központi Bizottsága Galyatetőn megtartott, megtarthatót ülésének pusztá ténye már önmagában is jelezte azt, hogy az akkori rendszer félve próbált engedni a korlátok közé szorított és elnémitásra ítélt egyházainknak. A nemzetközi egyházi képviselők jelenléte miatt mégiscsak meg kellett és meg lehetett mutatni a keresztyén élet valóságát a Nyugat előtt, bizonyosságul, hogy Istennek ígétjét nem lehet elrejteni, elnémitani. Gyülekezetek kaptak a legsötétebb időkben is éltető világosságot a kegyelmes Isten megtapasztalható jelenléte által.

Az ide látogató egyházi méltóságok, a kor legkiválóbb teológusai, legismertebb egyházi vezetői bármennyire is igyekeztek őket hermetikusan elzárni a magyar protestáns egyházi élet valóságától, s a félig házi őrizetben lévő lemondatott és meghurcolt egyházi vezetőktől, a szeretet leleménye, Isten mindent elrendező és megoldó munkája lehetővé tette az egyháztörténeti jelentőségű találkozásokat élő gyülekezetekkel és a hála Istennek élő és a reménységet soha fel nem adó, elnémitásra ítélt, mégis cselekvő és ható neves egyházi vezetőkkel. Bár mostanra már legtöbben nincsenek az élők sorában, akik akkor részesei voltak ezeknek az eseményeknek, örömünk volt az, hogy a galyatetői konferencia előzményeinek és eseményeinek hiteles tanúit is körünkben köszönthettük és szekcióüléseinken meghallgathattuk.

Elmaradhatatlanul fontos kötelessége volt a Doktorok Kollégiumának 2006-ban, a

nagy évfordulók esztendejében, hogy a magyar protestáns egyházzene egyik legkiválóbb alakjának, a 100 esztendeje született Gárdonyi Zoltán zeneszerzőnek méltó emléket állítson. Bizonyára emlékezetes alkalomként tartjuk majd számon a plenáris ülés második napján tartott előadást, melyet a zeneszerző tudós zenész fia, egyházunk díszdoktora, Gárdonyi Zsolt tartott. Sokáig ható élményt jelentett a Gárdonyi Zoltán műveiből összeállított koncert, ahol értően és ihletetten szóltak a legavatottabbak: dr. Fekete Károly, dr. Karasszon Dezső (mindkettő ifjabb) és Berkesi Sándor Gárdonyi Zoltánról és szólaltatták meg ugyancsak legtehetségesebb zenészeink és az alkalomra a nyári szünetet is megszakító Kántus Gárdonyi alig ismert és nagyon jól ismert műveit.

Mindezek után szabad legyen szólnom arról, hogy a Doktorok Kollégiuma milyen munkát végez és végzett a plenáris ülések közti időszakban. Engedjék meg, hogy röviden áttekintsem az elmúlt évi debreceni ülésünkől eltelt időszak eseményeit, s szóljak néhány fontos kiadványunkról, majd pedig ismertessem a Doktorok Kollégiuma munkájával kapcsolatos további terveket.

Egy évvel ezelőtt még közöttünk volt a Doktorok Kollégiumának egyik legidősebb tagja, dr. Bajusz Ferenc professzor, akire e mostani ülésünk alkalmával már csak emlékezhetünk. Az ő halála, közünk való távozása a hálaadás és emlékezés mellett, feladatot is ró ránk, hiszen hatalmas teológiai munkássága, mely által nemzedékeket tanított, összegzésre és kiadásra vár. A Doktorok Kollégiuma, másokkal együtt munkálkodni fog azon, hogy az a nagyon precíz tudományos dokumentumgyűjtemény és teológiai összegzéseknek minden lekipásztort segítő adathalmazza megfelelő formában megjelenhessen.

Amikor tagjaink elmenetelét, akik immáron a mennyei haza felé elindultak, fájó szívvel vesszük tudomásul, örvendezünk is azon, hogy Isten tehetséges, igen jól felkészült, a nemzetközi teológiai tudományos színvonal mértéke szerint munkálkodó új doktorokat állít a magyar református teológiai, a magyar református tudomány szolgálatába.

Szeretném jelezni, hogy ebben az esztendőben is mindazok, akik a debreceni hittudományi egyetemünkön, a Károli Gáspár Egyetem Hittudományi Szakán, valamint külföldi egyetemek teológiai fakultásain doktorátust szereztek, felvételt nyernek a Doktorok Kollégiuma tudós közösségébe. Emellett több más református egyházi témával foglalkozó frissen doktorált kollegát köszönhetünk sorainkban, várva, hogy tudományos munkásságukkal gazdagítsák egyházunk egészét.

Örömünk az, hogy az intézményesített és támogatott doktoranduszképzés reményeink szerint mind mennyiségi, mind minőségi szempontokat figyelembevéve utánpótlást jelent a hazai református teológia tudományának további elmélyült műveléséhez. Mindemellett örömmel vesszük azt, hogy egyházunkhoz kötődve, egyházunk egyetemein tanítva, vagy akár bármilyen más összefüggésben, mely egyházunk szolgálatával kapcsolatos, egyre több szorgalmas és kimagasló tehetségű fiatalnak mondható doktor vállalkozik arra, hogy elkötelezi magát a Magyarországi Református Egyház szolgálatára. Mindehhez a Doktorok Kollégiuma ad szervezeti keretet.

Az elmúlt esztendő során elhangzott előadásokat, készített tanulmányokat és egyéb írásokat vastag kötetbe foglalva megjelentettük a Collegium Doctorum, a Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiumának periodikája második számát.

Akik könyvkiadással, folyóirat-szerkesztéssel, bármiféle sajtómunkával foglalkoznak, tudják, milyen nehéz munkát jelent egy ilyen tudományos lap megjelentetése. A

Doktorok Kollégiuma közössége megkönnyíti a szerkesztéssel megbízott munkáját, hiszen igen gazdag és igen tartalmas anyagot választottak ki és küldtek el a Doktorok Kollégiuma szekció elnökei, illetve a felkért közreműködők. A sajtóval kapcsolatos másik nehézség is megoldódott azáltal, hogy a Zsinat költségvetése ebben az esztendőben is lehetővé tette a kiadvány nem kis összeget jelentő finansziális támogatását. Dicséretes az a munka is, amelyet a Kálvin Kiadó végzett a kéziratok nyomdai formába illesztése és megjelentetése által. Isten után köszönjük a szerzőknek és a technikai megjelentetést munkálóknak közreműködését.

A plenáris ülések közötti időszakban több szekció igen intenzív és eredményes munkát végzett, megvalósítva azt a tervet, mely szerint a Doktorok Kollégiumában folyó munka nem korlátozódhat az évenként egyszeri többnapos találkozókra.

Hadd tegyek említést arról, hogy a Pedagógiai Szekció, karöltve a Diakóniai és Himnológiai Szekcióval, népes és igen jól sikerült konferenciát rendezett Nagykőrösön, melyen nemcsak a Doktorok Kollégiuma szekcióiba betagolt kollégáink, hanem a pedagógus szakma elkötelezettjei is részt vettek.

Ugyancsak jelentős konferenciát tartott a Kárpátaljai Egyházkerület meghívását és szeretetét is élvezve az Egyháztörténeti Szekció, mely minden időben igyekezett népes tagságának tartalmas munkahetet biztosítani a plenáris ülések közötti időben.

Sok évre visszamenően ebben az esztendőben is kihelyezett szekcióülést tartott az Önkumenikai Szekció felkeresve Dunántúl római katolikus rendházait, bepillantást nyerve a katolikus szerzetesi élet mindennapjaiba, az ott folyó teológiai és pedagógiai munkával ismerkedve.

A Pasztorálpaszichológiai Szekció is igyekszik szélesebb köröket bevonni azokba a tudományos konferenciáikba, amelyek ökumenikus jellegűek, hiszen a hallgatók és az előadók között ott találhatók a pasztorálpaszichológiával foglalkozó többféle felekezethez tartozó, egymást egyre jobban szakmai és emberbaráti kapcsolatokon keresztül is megismerő keresztyén szakemberek közössége.

Nagya értékeliük azt a munkát is, melyet az Egyházi Néprajzi Szekció végez, folyamatosan feltárva és dokumentálva azokat a tárgyi emlékeket, máig használatos klenódiумokat, melyeknek tudományos igényű rendszerezése az itt munkálkodó szakemberek szaktudását dicséri a Kárpát-medence reformátusságának kincseit bemutatóva.

Külön köszönetet kell mondanunk dr. P. Szalai Emőke szekcióelnök asszonynak, aki fáradhatatlanul munkálkodik azon is, hogy a DC tagjainak is bemutassa a fellelhető egyházi tárgyi kuriózumokat. Köszönjük az idén is megrendezett mini kiállítást a Déri Múzeumban, s itt köszönjük meg a Tiszántúli Gyűjteményi Igazgató Úrnak, dr. G. Szabó Botondnak, hogy a Bocskai-ülés idejére alkalmi kiállítást állított össze a Kollégium gyűjteményeiben lévő Bocskai-relikviákból.

Több szekció amellet, hogy értékes írásokat juttat el periodikánkba, illetve az ismert református és protestáns szakfolyóiratokba és más egyéb sajtótermékekbe, szívén viseli a szekciótágok munkáinak kiadását, könyvalakban való megjelentetését. Korlátozott anyagi lehetőségével a Doktorok Kollégiuma igyekszik e könyvkiadásokat támogatni, jöllehet célkitűzéseink között az utóbbi évekhez képest visszaszorulóban van a könyvkiadással való foglalkozás. Az idén négy kiadvány kiadási költségeihez adtunk szerény támogatást.

Ami a Doktorok Kollégiuma szekcióiban folyó munka további kiszélesítését jelenti, az annak a jogos felvetése és javaslatnak az elfogadásával indulhat meg, mely szerint a protestáns irodalom tudományos módszerekkel történő további feldolgozása végett szükségessé válik a jelenleg működő, főképpen szépirodalmi témákkal foglalkozó szekció mellett az irodalomtudományi szekció létrehozása.

A legnevesebb hazai irodalomtudósok, egyetemi professzorok, ismert irodalomtörténészek alkothatnák azt a kört, akik dr. Szabó András professzor úr vezetésével az irodalomtudományi szekcióba tömörülve a protestáns irodalom kérdéskörével a legmagasabb szinten foglalkozhatnának. A Doktorok Kollégiuma elnöksége már javasolta a szekcióelnökök és -titkárok Budapesten megtartott értekezletén e szekció létrehozását, a közgyűlés feladata ennek a javaslatnak elfogadása és a szekció formális megalakítása.

Az elmúlt évi plenáris ülésünk során már döntöttünk arról, hogy a Doktorok Kollégiuma testületén belül létrehozzuk a Teológiai Doktorok Tanácsát, azt a munkatársi közösséget, mely operatív testületként a Zsinattól vár munkát, s ez főképpen a teológiai kérdésekre adandó választ jelenti. Engedtessek meg, hogy kérjem közgyűlésünket, hatalmazza fel a Doktorok Kollégiuma elnökségét, hogy a Zsinatnak beterjessze szervezeti és működési szabályzatunk módosítása iránti kérelmet, amelynek egyik bekezdésében kérnék a teológiai Doktorok Tanácsának Zsinat által történő elismerését és munkájának támogatását.

Fontosnak véltük, hogy az olykor a több mint három évtizeddel ezelőtti nyári lelkésztovábbképző szaktanfolyamokra emlékeztető üléseink mellett, külön ülést tartson a Teológiai Doktorok Tanácsa. Ezt indokolja számos olyan előttünk lévő konkrét feladat, melynek során alapjában véve a teológiai tisztázás és tisztánlátás miatt egy szűkebb grémium munkáját lehet és kell koordinálni.

Terveink szerint még ebben az esztendőben, a protestáns hetek programja keretében, tehát októberben, hétféjére hívjuk majd össze a Teológiai Doktorok Tanácsát. Reméljük azt is, hogy e testület megalakulása és hívó szava megérinti majd a Doktorok Kollégiuma munkájától hosszú ideje már távolmaradó teológiai tanárainkat, teológiai oktatóinkat, mindazokat, akiket szeretetünkkel és tiszteletünkkel meghívunk ugyan a Doktorok Kollégiuma plenáris üléseire, szekcióüléseire, de e meghívás az ő programjaik között nem élvez prioritást.

Az elmúlt év során első ízben adtuk át „Az aranygyűrűs teológiai doktor” kitüntetést. Jóllehet a kitüntetés átadására más helyszínt és alkalmat terveztünk, azonban ezt töltünk független okok miatt meg kellett változtatni. Ennek ellenére bensőséges, rövid ünnepség keretén belül adhattuk át dr. Bolyki János professzor úrnak és dr. Szathmáry Sándor professzor úrnak a Zsinat novemberi ülésén az általunk alapított kitüntetést. Bízunk abban, hogy ebben az esztendőben a most sorra kerülő titkos szavazás eredményeként megtisztelhetjük az „Aranygyűrűs teológiai doktor” címmel a kolozsvári teológia professzorát, dr. Kozma Zsolt atyánkat és testvérünket.

A Doktorok Kollégiuma plenáris üléseinek a tudomány elmélyült művelése, az egymás hite és esetünkben tudása által való épülés mellett van még egy különleges karaktere is. Nélkülözhetetlenül fontos, feszültségekkel terhes, rendkívül gyors tempót diktáló, sietős s egymástól elidegenítő korunkban az, hogy testvérek, akik egy tudományt művelnek, egy egyházhoz tartoznak, egy nyelvet beszélnek és mindannyian az egy örök Isten

FŐTITKÁRI JELENTÉS A DC 2006 AUGUSZTUSÁBAN, DEBRECENBEN
TARTOTT KÖZGYÜLÉSÉN

kegyelembe fogadott megváltott gyermekek a Krisztus által – szót értsenek, szót válthassanak egymással. Fontosnak érzem, hogy a Doktorok Kollégiuma ülésein együtt vagyunk, határainkon innenről és túlról, különböző generációhoz tartozó lelkészek és nem lelkészi jellegű, de a tudománnyal foglalkozó szakemberek, akik örülnek egymásnak és hálásak a találkozásért.

E mostani alkalommal különösen fontos volt a Doktorok Kollégiuma számára is, hogy a világtalálkozó szervezői megtisztelték bennünket azzal, hogy része lehettünk a hivatalos programnak, a záró események sokak figyelme által kísért alkalmát szervezhette és bonyolíthatta le a Bocsikai-konferencia által a Doktorok Kollégiuma

Bizonyára a Doktorok Kollégiuma történetének is fontos eseményeként értékelhetjük e mostani plenáris ülésünket, melyen püspökeink mellett ott voltak a szolgálatban előttünk járt nyugalmazott püspökeink, dr. Kocsis Elemér püspök úr, dr. Tóth Károly püspök úr, dr. Csiha Kálmán püspök úr, s a hazai ökumenét képviselve megtisztelte jelenlétével ülésünket dr. Beer Miklós katolikus megyés püspök úr, dr. Rázmány Csaba unitárius püspök úr, dr. Lackner Pál evangélikus tábori püspök úr. S az a tény, hogy a magyar országgyűlés elnök-asszonya nemcsak futó látogatást tett a Doktorok Kollégiuma plenáris ülésén, hanem ülésünkön felszólalt és egy egész délutáni szekciót végighallgatott, jelzi azt, hogy a magyar református teológiai tudománynak bizonyára híre, hitele és rangja van a világi elöljáróink előtt is.

A Doktorok Kollégiuma Isten megsegítő kegyelmében bízva szeretné folytatni, továbbvinni azt a munkát, melyet az egyház Úra bízott rá. Isten igéjének mélységeit kutatva, a magasság felé tekintve, a teológia tudománya által útmutatást, erőt és ösztönzést szeretnénk adni egyházunk népének, lekipásztoroknak, presbitereknek, gyülekezeti tagoknak a tudós, elkötelezett munkálkodás által. Hisszük, hogy minden tálentumot kapott, a teológia tudománya és segédtudományai iránt elkötelezett református magyar embertársunk, partnerünk, kollégánk, velünk együtt tusakodók és az eredményekért velünk együtt fáradozó és örvendező munkatárs lesz Isten dicsőségét, országnak, világnak, egyháznak minden testvérnek javát szolgálva. Hisszük, hogy ebben a munkában az Úr tesz bennünket reménykedővé, rendíthetetlenné és fáradhatatlanná.

Ezeknek a gondolatoknak jegyében kérem jelentésem elfogadását.

